

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

3

2021

TÂRGU MUREȘ

2021

EDITORIAL BOARD

Corina Teodor (Editor-in-Chief)

Giordano Altarozzi (Deputy Editor)

Scientific Advisory Board

Alessandro Vagnini

Alessandro Boccolini

Managing Editors

Georgeta Fodor

Maria Tătar-Dan

Members

Vasile Dobrescu

Fábián István

Editorial Advisory Board

Ioan-Aurel Pop, The Romanian Academy

Mihai Bărbulescu, The Romanian Academy

Antonello Biagini, Unitelma Sapienza University of Rome

Gheorghe Cojocaru, The Institute of History of the Academy of
Sciences of Moldova

Gennadii Kazakevych, „Taras Sevchenko” National University of Kyiv

Antoni Moysey, Bucovinian State Medical University of Chernivtsi

Giovanna Motta, Sapienza University of Rome

Marisa de Andrade, The University of Edinburgh

Helena da Silva, The NOVA University of Lisbon, Portugal

ISSN 2668-9545

ISSN-L 2668-9545

Published by

University Press, Târgu Mureș, Romania, 2021

Gheorghe Marinescu str., no. 38

540088, Târgu Mureș, Romania

e-mail: acta.historia@umfst.ro

ACTA MARISIENSIS

SERIA HISTORIA

3-2021

CUPRINS•CONTENTS

Editorial	5
------------------------	---

In memoriam Keith Hitchins

Pompilia Burcică, <i>Longing for Home - Keith Hitchins Traveling through Europe (1960-1962)</i>	7
Mihai Bărbulescu, <i>Istoria unei Istorii</i>	13
Corina Teodor, <i>Cărțile istoricului Keith Hitchins: ultima sinteză de Istoria României</i>	19

Studii • Studies

Vasile Dobrescu, <i>Repere în evoluția principalelor tipuri de afaceri bancare ale „Albinei” din Sibiu. 1872-1946. II. Pasivele</i>	25
Dorin Dologa, <i>Aspecte privind industria din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș în primii ani după Unirea cu România din anul 1918</i>	45
Marius Adrian Scheianu, <i>Politica „Bunului vecin” și începuturile implementării sale în cinematograful anilor '30</i>	55
Florin Anghel, <i>Proletkult Diplomacy. What about Romania in the Last Minutes of Tsardom and the First of People's Republic of Bulgaria (1945-1947) Foreign Affairs</i>	69
Igor Cașu, <i>Studenti și cadre didactice ale Universității de Stat din Chișinău, 1946-1987: mentalități, viață cotidiană și ideologie</i>	85

Anda-Florina Țibuleac, <i>Erasmus. De la program pilot la fenomen generațional</i>	129
--	-----

Recenzii • Reviews

Jonathan Eaton, <i>Leading the Roman Army. Soldiers and Emperors, 31 BC-Ad 235</i> , Yorkshire-Philadelphia, Pen & Sword Military, 2020, 340 p. (Fábián István).....	141
<i>The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images</i> , vol. editat de Leslie Brubaker și Mary B. Cunningham, New York, Routledge, 2016, 307 p. (Aurora Ioana Răduțiu)	144
Radu Mârza, <i>Călători români privind pe fereastra trenului. O încercare de istorie culturală (1830-1930)</i> , Iași, Editura Polirom, 2020, 214 p. (Corina Teodor)	149
<i>Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente</i> , vol. VII/1, vol. VII/2, Dumitru Suciu (coord.), Simion Retegan Loránd Mádly, Mirela Popa-Andrei, Daniela Deteșan, București, Editura Academiei Române, 2015, 505 p., 2019, LXXXI +473 p. (Anișoara Balog)	152
Constantin Bărbulescu, <i>România Medicilor. Medici, țărani și igiena rurală de la 1860 la 1910</i> , București, Editura Humanitas, 2015, 356 p. (Dana Mircia)	156
Laurențiu Vlad, <i>Istории românești ale ideii de Europa, secolele XVII-XXI (imagini, note, reflecții)</i> , Colecția Studii Europene, Iași, Editura Institutul European, 2021, 344 p. (Georgeta Fodor).....	160
Alev Scott, <i>Ottoman Odyssey. Travels through a Lost Empire</i> , Riverrun, 2018, 292 p. (Iulia-Alexandra Oprea)	164

Editorial

Cu siguranță, profesorul american Keith Hitchins a fost și va rămâne multă vreme de acum încolo istoricul american care și-a dedicat o mare parte a activității sale științifice cercetării migăloase și extrem de documentate a unor capitole importante din istoria modernă a României. Retragera sa oarecum discretă, în Câmpiile Elizee, la 1 noiembrie 2020, când părea că mai are de oferit lucrările sintetice la care lucrase în ultimii ani, a întristat lumea istoricilor de pretutindeni. Pentru cei care l-am cunoscut și ne-am bucurat de generozitatea sa intelectuală și umană, golul a rămas și după trecerea timpului.

Între centrele universitare românești cu care profesorul Keith Hitchins a avut strânse legături se numără și Târgu Mureșul. L-am avut în mijlocul studenților noștri, cu prilejul examenului de licență al absolvenților de la specializarea Istorie-Engleză în vara anului 2001, l-am reîntâlnit într-o atmosferă festivă în anul 2005, când Universitatea „Petru Maior” a inițiat conferirea titlurilor de *Doctor Honoris Causa* tocmai cu Domnia Sa, l-am primit cu aceeași amicitie la conferințe și mese rotunde, în 2003 și în 2006. Dar dincolo de atmosfera oficială întâlnirile cu profesorul Keith Hitchins au reprezentat de fiecare dată un prilej de a fundamenta o legătură umană, de a descoperi bogăția intelectuală a distinsului invitat, de a asculta frânturi dintr-o poveste de viață, marcată mai ales de întâlnirile sale nu doar cu cercetători de o parte și de alta a Atlanticului, ci și de forța prieteniei care transcende orice frontieră.

Este poate motivul pentru care am dorit să-i aducem un omagiu și în această formă, a dedicării unui număr din publicația gestionată de colectivul de istorie din cadrul Universității de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie „George Emil Palade”, chiar dacă este inherent ca emoția să se împletească cu acuratețea științifică. Mărturisim că acest proiect editorial a avut în vedere dorința de a reuni reprezentanți ai acelor centre universitare din România și din Republica Moldova, unde pașii profesorului Hitchins au ajuns, mai ales după anul 1990. Din păcate, proiectul nu s-a finalizat așa cum a fost el gândit pe hârtie, poate situația contemporană complicată în care ne aflăm cu toții a făcut ca o parte din invitațiile transmise să nu mai poată fi onorate.

Dar rămâne prețuirea pe care cu siguranță i-o purtăm toți cei care l-am cunoscut și cărora destinul ne-a hărăzit șansa de a învăța câte ceva de la Domnia Sa, despre istorie, dar și despre lumea în care trăim. Cu siguranță, nu ne vom întâlni niciodată cu toții, dar este cert că facem parte dintr-o listă foarte lungă de colegi, prieteni, doctoranzi de pe mai multe meridiane ale globului.

În încheierea acestui editorial, inserez un mic fragment dintr-un text despre profesorul Keith Hitchins, publicat în urmă cu 18 ani, o amintire care mă emoționează și acum, despre valoroasa sa bibliotecă personală: „8 februarie 1996, în jurul orei 9 p.m., când am ajuns la locuința profesorului Keith Hitchins, forțați și de curiozitatea, nici măcar disimulată de a-i vedea biblioteca. Probabil că poate părea cam straniu, dar asta a fost în esență: o vizită într-o bibliotecă. Nimic din exteriorul casei, sinonimă ca arhitectură cu celelalte din cartierul „universitarilor” nu părea să ne avertizeze de ineditul ce se instalase înăuntru. Îl întrebam în mașină, atenționată de numărul de volume din biblioteca sa, dacă își găsește ușor cărțile în întreaga casă, fără ajutorul unui catalog. Mi-a răspuns afirmativ, dar într-o manieră destul de laconică, așa că n-am știut că secretul se afla în compartimentarea foarte riguroasă a spațiului, ce predispunea chiar la admirație biblioteconomică. Am descoperit acest lucru la fața locului, cu ajutorul lui.

Mai întâi- garajul, ce-și părăsise rosturile inițiale și devenise „camera de istoria României”. Pereții toți, străjuți de rafturi de bibliotecă, la fel ca și spațiul din interior, evocau ambianța unui depozit din bibliotecile publice; doar biroul, amplasat într-un colț, mărturisea că întregul teritoriu era proprietatea unui singur cititor. Regăseam, grupată cronologic, aproape întreaga istoriografie română dedicată epocii moderne și contemporane a României, chiar și ultime apariții, precum câteva semnate de Al. Zub, Z. Ornea, V. Pușcaș etc. Exemplara sa pasiune pentru istoria Transilvaniei se confirma prin prezența acolo, într-o casă din Urbana-Champaign, a volumelor de documente, a cărților lui David Prodan, alături de ediții din Xenopol, Iorga, colecții întregi de reviste, anuare ale muzeelor și institutelor de istorie, lucrări despre istoria Basarabiei și a Bucovinei, dicționare, enciclopedii, chiar albume despre România. Nu știu când anume mirarea din mine a devenit fascinație, apoi bucurie. Mă simțeam dintr-odată explicabil de acasă”¹.

Corina Teodor

¹ Corina Teodor, *Keith Hitchins și pasiunea unei vieți: istoria României*, în „Studia Universitatis Petru Maior”, seria Historia, Târgu Mureș, 4, 2004, p. 234.

In memoriam Keith Hitchins

**LONGING FOR HOME - KEITH HITCHINS TRAVELING
THROUGH EUROPE (1960-1962)**

Pompilia Burcică*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0001

Abstract

The text recalls Keith Hitchins' travels through Europe. It stresses that travel for Keith Hitchins was not a matter of joyful explorations or inspirational journeys. He sought to understand a place through prose, through research, and through the books he found and purchased in bookstores.

Keywords: *travels; Europe; books; Keith Hitchins; Romania*

As a graduate student going to Europe for research, Keith Hitchins looked to societies, landscapes, and events through the eyes of his American identity. His stay in Romania was mainly spent in libraries in Bucharest and Cluj; he travelled to Hungary to find materials in the archives. France was a frequent stop on his itinerary with stops in Paris to visit bookstores. He got a taste for the German technical advances and culture when he visited Germany to find books to mail home: Frankfurt with its unique zoo, Stuttgart's newly built super-highways, which were just like the American ones, with gasoline stations and small restaurants along the way, Nürnberg's intact thirteenth-century medieval character, and Vienna with its underground passageways full of shops and bookstores. Yet, everywhere his interests led him, his American taste and background, as well as thoughts of his father and home at Rotterdam Junction, NY, followed him relentlessly.

There is no knowing Keith Hitchins. This year, on November 1, we commemorate a year from his passing at 89. In life, he was discreet and extremely private, yet his fame has known no bounds, and his reputation no rest. Like Shakespeare or J.D Salinger, Hitchins did not want his private life to be known, letting only his books and articles, most of them scattered in unknown journals, speak for himself. Searching for Hitchins means searching through the letters he sent to his friends (if preserved), letters that remained formal and revealing too much about his work and too little about the man and his private

* Former student

thoughts. In his later years, he began writing short autobiographical pieces and invited me to write about him as professor and friend (to this end, I have collected materials and taken extensive notes in classroom and during our daily conversations). But his autobiographical attempts were nothing else than a generous intention to leave a record of his training in French and Romanian universities. He hoped that his learning trajectory be considered by a few of his former students and colleagues who teach in the American academia. In life, he shied from administrators, lawyers, and intrusive, nosey acquaintances, making sure that, until the end of his life, he remained independently minded, self-reliant, and free to do the things he enjoyed the most. Only his articles and books remained freakishly autobiographical, even pondering his legacy. He liked to select as his object of research intellectuals who shared his own vision of life, particularly those who embraced the conservatism of American small towns prevailing at the time of his coming of age. He used scholarship and travel for research purposes as tools for crafting a world of his own, which he closely imagined and closely inhabited. His world was dense, morally Christian, and scrupulous in vocation and destiny. He showed an instinctive understanding of himself and thus he could tap the interior richness of the intellectuals with whom he found a kinship of the mind and spirit.

Travel for Keith Hitchins was not a matter of joyful explorations or inspirational journeys. He sought to understand a place through prose, through research, and through the books, he found and purchased in bookstores. He did not seek the sensations of life on the road but cherished the people and their activities for what they could possibly reveal in terms of similarities to his own country. He linked the emotions and stress of a journey solely to his physical safety and that of others. "When the land was sighted, joy brightened the faces of us all," he told me once when describing his trip to Europe by boat. Like always, his comments were pleasantly literary, eliciting instant amusement. He was also careful about the safety of his friends, fearing that they might get arrested for talking to or visiting an American "imperialist."

As soon as he settled in Bucharest in 1960, he was seeking the opportunity to visit some English language classes. He found that English was very popular in Romania and there was great curiosity about 'our way of life and history,' an expression that calls Hitchins to mind so closely, for it served as a core tenet of his scholarship. Whenever he thought of travel, he thought of home. In discovering the culture of the Romanian homeland, Hitchins was fascinated whether a country could be like the United States and should disrupt its ancient mode of life by accepting trade and outside influences.

In Cluj, he brought with him American magazines like “House Beautiful”, which, he recollected, were quickly snapped up by the Romanian students and professors. He noticed that the textbooks in English being used at the University of Cluj came exclusively from the Soviet Union. The reason for that, he pondered, was to ensure that the books will contain nothing contrary to the official line. He also reasoned that, in this way, the regime could conserve the small supply of dollars available to the regime.

In 1962, he has taken a room at the Saint-Roch Hotel in Paris and spent his days writing his thesis and going to movies. One evening, he decided to go watch an old American movie “You can’t take it with you!” with James Stewart, Jean Arthur, and Lionel Barrymore. Back in Bucharest, he could not miss the premiere for “The Old Man and the Sea” to be held in June for it was a great occasion for Hitchins to reflect on the movie’s philosophizing character. He was curious about the impact such a movie had on the Romanian audience and discovered that it was little understood. He thought that the movie had too little action and was too difficult for the foreign, non-English speaking audience. At the event, he expected a little hoopla since one or more American movie stars were invited to attend the premiere and agreed to participate in the follow-up events. To his utmost surprise, the American actors were able to relate to the Romanian public in very warm terms. He noted that due to their immense popularity, the actors ended up traveling to four more cities - Constanța, Iași, Cluj, and Timișoara – in the course of a single week. At the premiere, he spotted in the audience two Hollywood stars, Jack Lemmon and Shirley MacLaine. Although they did not play in “The Old Man and the Sea,” (it was Spencer Tracy who played as the lead actor) they stayed a few more weeks, well past their own movie’s premiere, and came to severely strain their voices from talking incessantly to Romanian guests. Their movie “The Apartment” was a tremendous success for several weeks, leading to numerous social doings in Bucharest. Given all the American events going on, the spring of 1962 could well be labelled as the American season of the year. In interviews, the American actors openly declared that they totally embraced the very warm reception they received from the Romanian public and the communist authorities. Hitchins was able to talk to them for a few moments when he was invited to attend the reception given in their honour at the US Minister’s private residence. He thought of Lemmon and MacLaine as very fine people, as they mixed easily with all the guests and made time to talk to each of them effortlessly, without pretentiousness or putting on airs. That quickly won Hitchins over as he felt proud of his co-nationals. Ever since, he became their very loyal fan. Yet, only Gretchen Buehler, another

Fulbright American student who was studying in Romania at the time, jostled to take their autograph.

Going to movies was a fascinating experience for Hitchins, as he tried to observe the Romanians' reactions to language. He noticed that movies were closed captioned with subtitles in Romanian, a practice common in most European cities. When he watched a puppet show, "The Hand with Five Fingers," he looked again at how Romanians would relate to it. The show was a satire on American and British detective movies, and Hitchins found it clever in many ways, concluding that Americans would appreciate it better than the Romanians mainly because the latter watched few, if any, American detective films. Besides movies, other cultural events attracted Hitchins and quickly reminded him of American life and culture. When watching ballet shows, like the performance of the Russian troupe of the Bolshoi Theatre of Moscow, Hitchins could not help but mention that the female lead appeared in New York the year before.

One of his goals when travelling to Eastern Europe was to learn Hungarian. When he was invited to have coffee by the Hungarian staff at the Library of the Romanian Academy in Cluj, he was intent on practicing his Hungarian. One evening in Cluj, he bought tickets to "Faust" the leading role being sung by a Hungarian opera star. He was hoping to get used to understanding Hungarian words in a musical deliverance. Reading novels and watching movies drawn from famous works of literature held a particular attraction to him. When reading Franny Molnar's novel in Hungarian *A Pál Útcai Fiák* (*The Paul Street Boys*), Hitchins was trying to learn Hungarian and quickly discovered that it related the adventures of a group of schoolboys in Budapest, in a close resemblance to Mark Twain's *Tom Sawyer*. This made the novel pretty fun to read, he told me, and did not seem like work.

He often used amusement for research purposes, but other times he just relaxed and set time aside to take in a football game. Getting the baseball standings was a constant request of his from friends and family back home. Watching American football and baseball games were his favourite pastime. The warming of the weather meant, in Hitchins's mind, that the baseball season would be starting soon. He was thinking of America time and again. Televised bowling shows also drew Hitchins in as did the golf matches, which he followed in St. Cloud in Paris, and the race tracks nearby, which he visited several times since 1958.

Everything American, from events like the exhibition of plastic inventions to the newest US minister appointed to serve in Bucharest, has been of intense focus for Hitchins. He traced his fellow Americans as news about them were published in newspapers. While in Bucharest in 1962, he was invited to a cocktail party to celebrate July Fourth at the US Minister's residence. By a strange coincidence and

to his great joy, he ran into a man from Schenectady, who lived on the Saratoga Road, and was employed at General Electric. Along with three other colleagues from General Electric, he has been attending a two-week electronics conference in Bucharest.

Besides sports and cultural and technical events, Hitchins paid attention to architecture and landscaping, finding similarities between the newly built dining hall of the University of Cluj and the dining hall at Harvard only that the former was built "without the frills." Whenever he embarked on a trip to various Romanian destinations, it was always spurred by the initiative of others, and by invitation. His Romanian colleagues and friends competed for his attention and, as a result, he went on many trips across the country. During a visit to the Bran Castle, he marvelled at the small town of Bran itself, which reminded him of a New England village. The village was green in the centre with well-kept houses all around. As a Reformed believer himself, he paid close attention to Reformed Churches in Transylvania. The most attractive building in Cluj was the Reformed Church built in the fifteenth century. It was Gothic in style and in an excellent state of preservation, just like the medieval town surrounding it. He even attended the church ceremony and found it beautiful. But watching the parishioners placing flowers and lighting candles on the graves in the Cluj cemetery had an even stronger impression on him. Being situated on a steep hill, the cemetery was all aglow with candlelight.

Weather is a constant observation for Hitchins, comparing the intensity of storms in the countries he visited the geography and climate of the Atlantic Coast. But weather comments were always followed by other mundane inquiries about his hometown while traveling through Europe. He would check with people not only about the baseball standings, but also how the elections in his hometown came out. Comparisons with America were constant.

In Cluj, he told me, Christmas toys were available in stores in abundance, and the prices, by American standards, were quite low. Yet, only New Year's Eve cards were available for purchase. Christmas cards were nowhere to be seen, so, he purchased cards and conformed with the regime rules to wish his cards recipients only "La Mulți Ani!

While abroad, travellers are tempted to set out full of expectations, or take an unsparing look at their host society as well as their own. Yet, we can turn to Hitchins for an impartial picture of both Romania and the United States as he refrained from condemning or disparaging the vastly opposed political regimes. His successful research trips seemed to build his reputation in Romania without affecting or delaying his recognition in the United States or even further. With Hitchins, more he got to know Eastern Europe, fonder

he became of his home. Being elected to serve as a representative, Hitchins turned out to be an extraordinary ambassador of his own country, the United States, and in every move and step he took, he thought of his home, his country, and his fellow Americans.

ISTORIA UNEI ISTORII

Mihai Bărbulescu*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0002

Abstract

The text below recalls the circumstances in which the project of a new synthesis of Romanian history was drafted. It brought together three Romanian historians and two foreign historians, one of them being United States Professor Keith Hitchins. The book still represents, thanks to successive re-publishing, a synthetic analysis model that is useful to both professionals and the general public.

Keywords: *The history of Romania; the post-communist Romanian historiography; contemporary historians; Keith Hitchins.*

La dispariția profesorului Keith Hitchins lucrările sale fundamentale despre istoria României sunt, firește, evocate de către toți cei cărora le-au servit de model, de îndreptar, de sursă documentară. Dar istoricul american este și coautorul unei sinteze publicate inițial în 1998, despre a cărei „naștere” – la binevenita sugestie a colegei Corina Teodor – scriu în rândurile ce urmează.

Până la al doilea război mondial apăruseră trei sinteze monumentale de istorie a românilor: A.D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană* (ediția a III-a, 14 volume, 1925-1930), N. Iorga, *Istoria Românilor* (10 volume, 1936-1939) și Constantin C. Giurescu, *Istoria Românilor* (3 volume, 1935-1946). Erau lucrări de erudiție și manuale universitare totodată; mai ales sinteza lui Giurescu, mai „prietenosă” la citit, era folosită de studenți. Prima sinteză postbelică a fost manualul lui Mihail Roller, *Istoria României*, 1947. Pe autor nu-l cunoștea nimeni ca istoric până atunci, iar manualul inaugura „noua istoriografie” marxistă cu un dogmatism stalinist impecabil.

Prima sinteză de mari proporții apărută sub egida Academiei a fost *Istoria României* (sic !), vol. I –IV, 1960-1964. Ultimul volum s-a oprit la războiul de independență. Probleme spinoase se ridicau în prezentarea și evaluarea evenimentelor istorice care ar fi constituit obiectul următoarelor volume: monarhia, mișcarea muncitorească în România, social-democrația, crearea României Mari și mai ales problema Basarabiei la 1918, 1940 și 1944, apariția partidului comunist român, rolul și atitudinea sa în problema națională, participarea României la al doilea război mondial, „eliberarea” de către URSS ș.a.m.d. până „la zi”. Or, „la zi” lucrurile erau tare complicate

* Professor, Ph.D., Babeș-Bolyai University from Cluj Napoca

pentru istoricii români, după schimbarea politicii PMR (în curând PCR) față de Moscova (cu pașii bine-cunoscuți: Declarația din aprilie 1964, Discursul lui N. Ceaușescu din 8 mai 1966, reabilitarea „comunistului național” L. Pătrășcanu, defecțiunea României din august 1968...). Discursul oficial privea caracterul antinațional al ordinilor Cominternului și greșelile partidului comunist român în perioada interbelică. Se vorbea tot mai puțin despre „eliberarea României de sub jugul fascist de către URSS”. Dar ceea ce stârnea aprobare – și uluire – în discursul oficial ceaușist era greu de așezat în canoanele istoriei marxiste stabilite la sfârșitul anilor 40. Istoricii „contemporaniști”, mai ales cei de la Institutul de Istorie al PCR, care urmau să scrie volumele următoare din Istoria României erau dezorientați și își dădeau seama că *e foarte greu de prevăzut... trecutul*. Până atunci, de 15 ani, istoria României le era foarte clară, potrivit celor cercetate în doctorate la Moscova (de tipul *Răpirea Basarabiei de către burghezo-moșierimea română în 1918*). Deși ideologizate, cele patru volume apărute aveau reale calități științifice, au servit drept manual pentru studenți și profesori și au îngropat pentru totdeauna manualul lui Roller.

Prin anii 1976-1977 s-a preconizat scrierea unei noi sinteze de istorie a României, care urma să se publice deodată cu al XV-lea Congres internațional de istorie de la București (1980). Acest tratat a murit în fașă, după multe discuții și întruniri și după ce primul volum fusese chiar machetat. De ce ? nu știu. Se pare că N. Ceaușescu își pierduse interesul pentru această lucrare.

Dacă este păcat că sinteza din 1980 nu s-a publicat, este bine însă că nu s-a realizat sinteza de istorie a Transilvaniei plănuită a fi un răspuns la istoria „ungurească” a Transilvaniei, *Erdély Története*. Apariția celor trei volume (Budapesta, 1986) a aprins spiritele și a provocat în România reacții din cele mai prostești: cartea era oprită a intra în România (ceea ce stârnea și mai mult curiozitatea, în special a maghiarilor din România), cotidianul „Scânteia” și alte ziare au publicat articole propagandistico-polemice împotriva lucrării de la Budapesta, sporindu-i reclama. S-a realizat o traducere în românește, dactilografată, „pentru uz intern”, adică pentru vârfurile conducerii de atunci a României și pentru istoricii români necunoscători de limbă maghiară care urmau să fie chemați să dea replica. Din fericire, dincolo de articolele din presă, replica n-a apărut. În momentul respectiv răspunsul ar fi fost încrâncenat și încărcat politic. Oricum, relațiile cu Ungaria se stricaseră la sfârșitul anilor 80. La exagerări s-ar fi răspuns cu exagerări. O sinteză nu poate fi un „răspuns”, ea trebuie să fie puternică, să se justifice prin ea însăși, iar demonstrațiile trebuie să fie implicite.

Prin 1990-1991 istoricilor români le devenise limpede necesitatea scrierii unui nou manual de istorie a României, eliberat

din chingile vechi de patru decenii ale istoriografiei marxiste: o sinteză pentru uzul profesorilor secundari, al studenților, al intelectualilor și chiar al elevilor interesați de istorie. Nu mai aveau nevoie de nici un fel de „aviz”, de nici un fel de imbold „de sus” și, mai ales, scăpasera de formele parșive ale cenzurii, instaurate după ce, formal, cenzura se desființase de câțiva ani.

Mai întâi, în entuziasmul evenimentelor din Basarabia, al „podului de flori” peste Prut, s-a pus cu acuitate problema manualelor de istorie, aceleași de-acum încolo pe ambele maluri ale Prutului. Considerându-se că manualele școlare ale epocii comuniste din România nu aveau nici o valoare (distrugerea oarbă merge mână în mână cu construcția în orice revoluție !), s-a reeditat manualul interbelic al lui P.P. Panaitescu. Era excelent la vremea sa, depășit mult acum. Bălbăiala a fost deplină: inițial s-a hotărât că acesta trebuie să fie manualul pentru liceenii români, apoi destinația i s-a schimbat – numai pentru liceenii din Basarabia și, în sfârșit, văzându-se tirajul neîndestulător, s-a decis că ar fi potrivit pentru profesorii secundari de istorie din Basarabia. În final, n-a prea folosit nimănui. Profesorii de istorie din Basarabia trebuia „școliți” căci, nu-i așa, unirea ca țara mamă bătea la ușă. În decembrie 1990 șase istorici din Cluj (printre care și autorul acestor rânduri) au fost o săptămână la Chișinău, ținând lecții de istoria românilor profesorilor secundari din Basarabia...

Apoi au început să curgă sintezele. Unele erau „scurte” (I. Bulei, 1996), altele erau „sincere” (Fl. Constantiniu, 1997), altele erau „povestite celor tineri” (N. Djuvara, 1999). Au apărut sinteze regionale (*Istoria României. Transilvania*, Cluj-Napoca, 1997, coordonator A. Drăgoescu; *Istoria Republicii Moldova*, Chișinău, 1997, coordonator V.I. Țaranov; *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*, București, 1998, coordonator I. Scurtu) și sinteze scrise ori coordonate de istorici străini: C. Durandin, *Histoire des Roumains* (Paris, 1995), *A History of Romania* (Iași, 1997, coordonator K. Treptow). Mai mulți istorici bucureșteni concepeau „un manual anti-Roller” (chiar așa ceva și în titlu !), care n-a apărut niciodată. Mi-am exprimat dezacordul: nu era nevoie în 1991 de un manual „anti-Roller”, acela nu mai exista demult, era nevoie de o sinteză nouă, la nivelul cunoștințelor și interpretărilor din ultimul deceniu al secolului.

Primul care mi-a vorbit de ceea ce avea să fie *Istoria României* scrisă de cinci autori a fost profesorul meu Pompiliu Teodor. Concepea sinteza împreună cu profesorul de la București Șerban Papacostea, ambii – pe atunci – membri corespondenți ai Academiei Române. Noutățile acestei sinteze erau multe, începând chiar cu unele titluri de capitole și subcapitole, foarte incitante (de pildă, *Romanitate fără Imperiu*, *Pro Republica Christiana*, *Neostalinism fără teroare* etc.).

Cartea nu are note de subsol. Bibliografia de la capătul fiecărei subdiviziuni a cărții nu e doar o însiruire de titluri, ci este ordonată pe probleme și, pe alocuri, comentată. Mai mult, în capitolele de bibliografie, se semnalează problemele controversate ori insuficient studiate. Gândit astfel, volumul putea fi citit cursiv și rapid de cei care doreau o informație generală, dar alții găseau un „fir al Ariadnei” care să-i conducă în interesul lor spre chestiuni punctuale. Profesorul Teodor mi-a spus că printre autori vor fi doi istorici străini. Explicația pe care mi-a dat-o avea să fie exprimată apoi de Șerban Papacostea în *Cuvântul înainte* (p. 4, ediția din 1998): „Spațiul cel mai larg, raportat la segmental cronologic tratat, a fost rezervat ultimelor două secole, din vremea constituirii națiunii române până la sfârșitul totalitarismului. Doi istorici străini, unul american, celălalt englez, cunoscuți pentru contribuțiile lor științifice, au acceptat să-și asume redactarea capitolelor privitoare la acest interval. La competența lor profesională recunoscută se adaugă avantajul de a nu fi implicate în viziunile partizane dezvoltate inevitabil din realități care nu și-au pierdut încă actualitatea”.

Istoricul american era Keith Hitchins, membru de onoare al Academiei Române, englezul era Dennis Deletant, ambii cunoscuți ca istorici (și) ai românilor, ambii vorbitori de limbă română. Keith Hitchins era prieten de mulți ani cu Șerban Papacostea și cu Pompiliu Teodor. Venise în România pentru prima dată ca bursier Fulbright în toamna lui 1960, la București și apoi la Cluj. A revenit de mai multe ori în România în anii următori. Cu Pompiliu Teodor era aproape de-o vârstă. Se cunoșteau bine de când profesorul clujean fusese „visiting professor” la Universitatea Illinois (1972-1973), unde Hitchins era profesor de istoria Europei Orientale. Dennis Deletant a fost profesor la School of Slavonic and East European Studies, University College (Londra) și la Universitatea Georgetown (Washington D.C.). Cărțile lui K. Hitchins (*The Rumanian National Movement in Transylvania, 1780-1849*, Harvard, 1969; *Rumania. 1866-1947*, Oxford, 1994; *The Romanians. 1774-1866*, Oxford, 1996 și multe altele, unele traduse în românește) ca și cărțile lui D. Deletant despre comunismul românesc (*Ceaușescu and the Securitate Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, 1995 și altele) îi recomandau deplin pentru a redacta părți din noua sinteză de istorie a României.

Mi-a revenit prima parte din acest volum, *De la începuturile civilizației la sinteza românească*, pe care tratat-o în cinci capitole: *Preistoria, Geto-dacii, Dacia Felix, Romanitate și Barbari, Sinteza românească*. Am așezat înaintea textului propriu zis o introducere, *Pământul românesc*. Partea a doua, *De la geneza statelor românești la națiunea română* a fost scrisă de Șerban Papacostea (*Geneza statelor românești, Țările române și primul asalt al puterii otomane, Hegemonia otomană*) și Pompiliu Teodor (*Pro Republica Christiana, Monarhia*

feudală, Secolul luminilor în țările române). Keith Hitchins a realizat partea a treia, *Desăvârșirea națiunii române (Începuturile statului modern. 1821-1866, Făurirea României Mari, România modernă la zenit. 1919-1940, Război și pace. 1940-1947)*. În sfârșit, partea a patra (*România sub regimul comunist*) a fost scrisă de Dennis Deletant: *Dominația sovietică și dictatura comunistă (1947-1955), Autonomie și destindere internă (1956-1969), Neostalinism fără teroare (1970-1989)*.

Fără pompă, fără nici o lansare, cartea a apărut în 1998 la Editura Enciclopedică (M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*). Nu cunosc recenzii la această lucrare. A fost declarată „Cartea anului” pentru domeniul „istorie” la al VIII-lea Salon Național de Carte de la Cluj (1998), a primit premiul Universității clujene în 1999 și premiul Fondului Literar al Uniunii Scriitorilor (2000). Apoi a fost republicată de Editura Corint în 2002, a apărut o „ediție revăzută și adăugită” la Editura Corint în 2003, apoi la aceeași editură în 2007 și în 2014. Între aceste date s-au realizat tiraje succesive, în total probabil vreo 30.000 de exemplare (autorii nu cunosc tirajele, de ce le-ar cunoaște ?), un record pentru cartea de istorie publicată în România după 1990. Este reprodusă, copiată și răscopiată pe bloguri, pe academia.edu, pe ro.scribd.com etc. Important este că a ajuns la destinatari, la profesori și cercetători, la intelectuali, la studenți și chiar la elevi.

Acum, la dispariția profesorului Keith Hitchins, cel mai cunoscut istoric al României neromân, mai mulți și-au amintit de *Istoria României* (1998), cartea la care contribuise esențial, numind-o „cea mai bună sinteză de istorie românească de după 1989” (Radu Mârza), „cea mai reușită sinteză de istorie publicată după 1989” (Cornel Sigmirean), „cea mai cinstită „Istorie a României” scrisă după prăbușirea comunismului. Un volum riguros ca structură, filtrat de apanajele violente ale ideologiei, conturat de, probabil, tot ceea ce istoriografia românească putea aduna mai bun și mai bine moral” (Florin Anghel).

CĂRȚILE ISTORICULUI KEITH HITCHINS: ULTIMA SINTEZĂ DE ISTORIA ROMÂNIEI

Corina Teodor*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0003

Abstract

The name of American historian Keith Hitchins has been established over the past three decades among the Romanian and foreign readers who are passionate about Romanian history, primarily because of his syntheses of modern history, which have demonstrated a great deal of objectivity and professionalism. The lines below focused on its last synthesis, the brief history of Romania, in which the author outlined the most important moments in our history, from Antiquity to the post-communist period.

Keywords: *Keith Hitchins; Romanian history; historical syntheses; critical spirit.*

Mărturisesc că am cochetat cu mai multe idei în momentul în care am realizat că trebuie să trec peste inerenta subiectivitate și să aleg un subiect circumscris operei istoricului Keith Hitchins. Am încercat să evit reflecțiile pe care deja le-am publicat, despre însemnătatea scrisului său pentru orice tânăr dornic să înțeleagă altfel istoria noastră. Sunt conștientă însă că amintirea sa va rămâne pentru mine asociată nu doar cu cea a unui mare profesor și sincer sfătuitor, de care oricine ar avea nevoie atunci când simte că se rătăcește prin hățișurile documentării și ale istoriografiei, ci și cu cea a unui adevărat prieten, care mi-a împărtășit cu totală generozitate și bunătate sfaturi adunate în urma trecerii sale prin atâtea lumi și locuri.

Interesul istoricului Keith Hitchins s-a deplasat în ultimii ani dinspre estul Europei spre Asia centrală, spre zone „exotice” pentru majoritatea cercetătorilor occidentali. Astfel, numeroasele sale lecturi și cercetări despre istoria Asiei centrale, istoria kurzilor, a Caucazului, istoria și literatura tadjică s-au concretizat în mai multe articole și conferințe pe aceste teme. Pe de altă parte, lucrările sale au rămas și în topica sintezelor, pregătite inițial la solicitarea unor prestigioase edituri din străinătate, dar introduse ulterior și în circuitul istoriografic de la noi, prin traducerea lor de către edituri de top din țară. Aceasta este și povestea ultimei sale sinteze de istoria României, *Scurtă istorie a României*, apărută inițial la editura Universității din

* Professor, Ph.D., George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș

Cambridge în anul 2014 și tradusă un an mai târziu, la inițiativa editurii Polirom, în limba română.

Așadar, care este mesajul și însemnătatea acestei ultime sinteze? În primul rând, la fel ca și în cazul sintezelor sale anterioare², apare limpede dorința istoricului de a-și familiariza cititorii străini cu trecutul nostru și cu complexitatea subiectului, dar fără a face paradă de erudiție, încercând tocmai printr-un stil accesibil, să facă în așa fel ca mesajul său să fie înțeles corect de un public cât mai larg. Pe de altă parte, dacă în sintezele anterioare atenția sa a fost cantonată asupra perioadei moderne a istoriei noastre, filtrată prin ochii unui analist străin, așa cum mărturisea³, în ultima sinteză a încercat să străbată drumul anevoios al tratării istoriei noastre, în ansamblul ei, din antichitate și până în perioada contemporană.

Regăsim însă și în această carte două fire călăuzitoare pe care profesorul Hitchins le-a purtat cu sine, mereu și pe care le-a exprimat și anterior, în repetate rânduri: în primul rând, apartenența istoriei noastre la istoria Europei și ca atare, înțelegerea nuanțelor istorice doar prin acest filtru tutelar și nu în afara lui. O istorie care s-a mișcat între Vest și Est, o dilemă care a persistat în durata lungă a istoriei noastre, așa cum a avertizat profesorul Hitchins încă din introducere: „ceea ce îi definește cu precădere pe români pe termen lung este locul lor între Est și Vest. Acesta îi oferă scriitorului o perspectivă amplă din care să rânduiască evenimentele istoriei lor”⁴. În al doilea rând, această carte poartă cu ea și declarația de amiciție către istoricii români, care i-au însoțit meditațiile⁵, la fel cum regăsim această mărturisire și în lucrările sale anterioare. Un sentiment cu care profesorul Hitchins s-a încărcat în momentul în care a pășit pentru prima dată în România și de care nu s-a mai despărțit, înțelegând că reconstituirea unei istorii înseamnă deopotrivă și înțelegerea feței sale umane, așa cum se exprimaseră istoricii de la jumătatea secolului XX.

În această ultimă sinteză, *Scurtă istorie a României*, profesorul Keith Hitchins le-a propus cititorilor o relectură a istoriei noastre, chestionând un răstimp de mai bine de 2000 de ani. Sintetizând evenimentele majore din perioada antichității, a încercat pe alocuri să schițeze și un profil psihologic al protagoniștilor istoriei noastre antice, cum face de exemplu, referindu-se la Burebista: „a fost îndeajuns de

² Pentru o imagine de ansamblu a operei sale, *Keith Hitchins at 85. Biographical and Professional Information*, București, Editura Enciclopedică, s.a.

³ „Paginile ce urmează reprezintă deci o încercare a unui istoric străin de a schița evoluția României moderne. Problematika aleasă spre discuție și aranjarea materialului reflectă, în mod inevitabil, punctul de vedere al unui om din afară”. Keith Hitchins, *Prefață la ediția în limba română*, în Idem, *România. 1866-1947*, București, Editura Humanitas, ed. IV, 2013, p. 13.

⁴ Idem, *Scurtă istorie a României*, Iași, Editura Polirom, 2015, p. 15.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

nesăbuit încât să se opună ambițiilor romane și să se implice în luptele romane pentru putere”⁶. De asemenea, profesorul american a intuit punctele nevralgice ale acestei epoci îndepărtate, evitând să propună noi rezolvări, preferând să rămână pe terenul probabilităților: de exemplu, atunci când era vorba de retragerea legiunilor romane din Dacia sau de căile de pătrundere ale creștinismului în acest areal.

Având apanajul unei mai bune obiectivități, nu a ezitat însă să sublinieze acele subiecte istorice ce au jucat rolul unui măr al discordiei între români și maghiari, vreme de mai multe secole. Pledând pentru adevărul istoric, profesorul Hitchins a sintetizat ambele puncte de vedere, precum și argumentația folosită de fiecare din cele două tabere: „dezbaterea erudită și adesea polemică cu privire la prezența unei populații romanizate sau daco-romane la nord de Dunăre, îndeosebi pe teritoriul fostei provincii romane (o bună parte din Transilvania, Banatul și Oltenia), după retragerea lui Aurelian a fost umbrită de numărul redus de surse directe și, în epoca modernă, de entuziasmul național. Controversa a fost variată și s-a perpetuat până în perioada postcomunistă, deși s-a mai atenuat odată ce aderarea la Uniunea Europeană a domolit rivalitățile teritoriale dintre România și Ungaria. Polemiști individuali din trecut au abordat extrem de diferit această chestiune, dar ar putea fi totuși încadrați în două mari categorii. Într-o parte se află partizanii continuității, preponderent români, care susțin că majoritatea populației civile, mai ales din clasele inferioare, a rămas pe loc și a încercat să-și continue viața de zi cu zi la fel ca înainte, în ciuda împrejurărilor nefavorabile. Aceștia sunt de părere că, fără nicio îndoială, comunitatea etnică română s-a format în Dacia, pe care o consideră leagănul națiunii. De cealaltă parte, oponentii acestei doctrine a continuității, preponderent maghiari, insistă că evacuarea Daciei în secolul al III-lea a fost completă și că, prin urmare, formarea poporului român a avut loc la sud de Dunăre, în Balcani. Oponentii continuității nu neagă prezența românilor la nord de Dunăre sau chiar în Transilvania, dar susțin că aceștia au migrat aici din sudul Dunării, probabil în secolul al XIII-lea”⁷. Istoricul și-a exprimat și opinia în legătură cu aceste controverse seculare, dar a făcut-o așa cum ne așteptam, cu multă eleganță și cu un raționament clar.

Odissea evului mediu românesc este schițată sintetic, în capitolul al doilea, Keith Hitchins fiind consecvent cu cronologia pe care o propusese într-o altă lucrare, atunci când a considerat pacea de la Kuciuk-Kainargi din anul 1774 drept începutul simbolic al unei alte epoci, cea modernă. Creionările sale s-au axat în special asupra

⁶ *Ibidem*, p. 22.

⁷ *Ibidem*, pp. 32-33.

genezei statale românești, asupra problemei pericolului otoman și a impunerii hegemoniei otomane, de la jumătatea secolului al XVI-lea, cu detalierea noului regim din punct de vedere juridic și economic. De semnalat și un detaliu semnificativ. Keith Hitchins a încercat să ofere o explicație proprie la întrebarea ce a tocit condeiele atâtor istorici români, de la P. P. Panaitescu încoace: de ce n-au cucerit turcii țările române? Astfel, în opinia istoricului american, situația ivită de la jumătatea secolului al XVI-lea în raporturile româno-otomane părea convenabilă ambelor părți: „explicația acestei rețineri ține în primul rând de contactele tot mai bune ale otomanilor cu principatele”⁸.

După 1990 și după racordarea scrisului istoric din România la discursul istoriografic occidental, profesorul Hitchins a fost prezent la mai multe manifestări științifice în România, la Cluj, Sibiu și Alba Iulia, dedicate unor teme de istorie ecleziastică a românilor ardeleni, un segment istoriografic ce necesita o multdorită recuperare. Astfel că inserarea în această ultimă sinteză a unor considerații pe marginea istoriei ecleziastice a românilor ardeleni se înscrie în acest reviriment al istoriografiei noastre. De aceea, și în această sinteză Keith Hitchins a punctat, cu binecunoscuta-i claritate, rolul unirii ecleziastice a românilor ardeleni cu biserica Romei, în durata lungă a istoriei: „Unirea Bisericii cu Roma a reprezentat un moment de răscruce în istoria românilor din Transilvania. I-a expus pe aceștia unor influențe culturale și intelectuale occidentale dintre cele mai diverse, oferindu-i noului cler greco-catolic oportunități fără precedent de educație superioară în liceele romano-catolice din Transilvania și în universitățile din Roma, Viena și Trnava”⁹. Totodată, ca un analist consistent al lui Andrei Șaguna, căruia i-a dedicat o monografie riguroasă, prin care a proiectat imaginea militantului și diplomatului care a fost, profesorul Hitchins a inclus și în această sinteză câteva gânduri despre situația românilor ardeleni, în veacul al XIX-lea, în atmosfera în care s-a consumat destinul lui Șaguna: „dintre cele trei comunități, românii din Transilvania și-au apărut cu cea mai multă tărie identitatea națională. Erau conștienți de poziția lor istorică în Transilvania și aveau un trecut îndelungat de lupte. De asemenea, beneficiau de două instituții naționale puternice – Biserica Ortodoxă și Biserica Greco-Catolică – și de relații tot mai strânse cu politicienii din regatul român, din a doua parte a secolului al XIX-lea”¹⁰.

În privința epocii moderne, o mare parte din ideile exprimate de profesorul Hitchins în ultima sa sinteză sunt esențe concentrate ale lucrărilor sale anterioare, mai ales ale celor două modele livrești, *Românii. 1774-1866* și *România. 1866-1947*. În ciuda unor inerente

⁸ *Ibidem*, p. 46.

⁹ *Ibidem*, p. 76.

¹⁰ *Ibidem*, p. 163.

repetiții, cred că rămân însemnate mai ales reflecțiile sale de istoria ideilor, așa cum le regăsim, bunăoară, când este vorba de perioada pașoptistă: „două generații de intelectuali – cei care au aderat la tradițiile Iluminismului și la stilul clasic al secolului anterior, și romanticii, revoluționarii, care priveau spre viitor – și-au lăsat amprenta asupra vieții culturale și gândirii politice între Tratatul de la Adrianopol din 1829 și izbucnirea Revoluției de la 1848. Granițele dintre aceste generații nu erau deloc rigide, amândouă fiind energice și gata să înfrunte orice provocare”¹¹.

Ceea ce este de remarcat în această carte, un detaliu de altfel în sincronie cu celelalte lucrări anterioare ale profesorului american, este acel filtru prin care istoricul străin privește evenimentele majore ale istoriei noastre. Astfel, fie că este vorba de revoluția de la 1848, de unirea principatelor, de instaurarea monarhiei, de războiul de independență sau de Marele Război, Keith Hitchins a mizat pe analiza fenomenelor dinspre exterior spre interior. În plus, analiza istoricului Keith Hitchins este circumscrisă aceleiași ralieri a lumii românești la Europa occidentală, așa cum îi apare, în diverse etape: „până la jumătatea anilor 1860, contactele cu Europa occidentală deveniseră uzuale și erau considerate cruciale pentru progresul național. Vestul sau „Europa”, cum continuau să-l numească mulți români, le înfățișa elitelor un model permanent de dezvoltare, care să fie urmat sau respins, dar niciodată ignorat”¹².

Capitolul 5 al cărții se înscrie și el într-o problemă pe care Keith Hitchins a detaliat-o și în alte sinteze, dar istoricul face acest exercițiu cu la fel de mult raționament și putere de pătrundere în esența fenomenelor. Astfel, România interbelică este pentru profesorul Hitchins o perioadă în care îndeosebi aspectele pozitive sunt cele care înclină balanța: „a fost o epocă de uriașă vitalitate și creativitate, principalele clase sociale experimentând idei și forme noi, de la politică la afaceri și de la filosofie la poezie”¹³. Istoricul și-a exprimat ideile în legătură cu o diversitate de probleme, de la economie la politică, de la situația minorităților la dezbaterile culturale.

Reflectând asupra comunismului românesc, profesorul Hitchins a ajuns într-un areal temporal, pe care l-a cunoscut, direct, încă din anii '60, atunci când a călătorit pentru prima oară în România. Paginile despre România comunistă, inserate în capitolul 6 și 7 al sintezei sunt redactate cu aceeași obiectivitate, care-l caracterizează. Ele se înscriu într-o tematică de cercetare care l-a preocupat mai ales în ultimii ani, pregătind o sinteză de istoria

¹¹ *Ibidem*, p. 106.

¹² *Ibidem*, p. 131.

¹³ *Ibidem*, p. 181.

României pentru perioada 1948-1989, rămasă din păcate, la stadiul de proiect. Încercând să găsească explicații pentru triumful comunismului, ca și pentru prăbușirea regimului, Keith Hitchins conchide: „aplicarea consecventă a modelului stalinist vreme de patru decenii a fost uluitoare. Însă tocmai lipsa de flexibilitate a fost cea care, în cele din urmă, s-a dovedit fatală pentru proiectul elitei comuniste”¹⁴. Comentariile sintetice pe care le face vizavi de tabloul istoriografic și de destinul literaturii române, ascund, printre rânduri, dialogurile purtate în ultimele 4 decenii cu reprezentanți ai acestor paliere culturale, din diverse centre universitare ale țării. Keith Hitchins a schițat dimensiunea ideologizată a profesiei de istoric și furcile caudine prin care istoricii români s-au strecurat: „partidul nu era dispus să lase crearea „noii istorii” la voia întâmplării. Dornic să modeleze profesia de istoric pentru a-i sluji interesele, el i-a monitorizat îndeaproape pe istorici, o categorie de intelectuali extrem de suspectă. A făcut acest lucru punându-i sub supravegherea unor centre recent reorganizate, precum Institutele de Istorie ale Academiei Române, de la București, Cluj-Napoca și Iași. Aici, istoricii alcătuiau echipe și cercetau subiecte relevante pentru programul partidului”¹⁵.

În ansamblu, lucrarea *Scurtă istorie a României* este într-un fel mesajul testamentar pe care istoricul Keith Hitchins ni l-a lăsat, după un parcurs biografic de excepție și după ce timp de aproape cinci decenii atenția lui s-a îndreptat asupra diverselor coordonate ale istoriei noastre. Ultimele rânduri din această ultimă sinteză înscriu în ele declarația de prețuire pentru România și pentru oamenii ei, dar și convingerea că frontiera istoriei se mută continuu dinspre prezent spre trecut: „dacă istoria ultimelor două secole ne învață ceva, atunci cel mai probabil controversa legată de cine sunt românii și cum ar trebui să-și făurească ei destinul nu se va fi încheiat nici după integrarea în Uniunea Europeană”¹⁶.

¹⁴ *Ibidem*, p. 253.

¹⁵ *Ibidem*, p. 278.

¹⁶ *Ibidem*, p. 342.

Studii • Studies

REPERE ÎN EVOLUȚIA PRINCIPALELOR TIPURI DE AFACERI BANCARE ALE „ALBINEI” DIN SIBIU 1872-1946. II. PASIVELE¹

Vasile Dobrescu*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0004

Abstract

Landmarks in the Evolution of the Main Types of Banking Operations of Albina in Sibiu 1872-1946. II

The 75 years history of Albina Bank reflects in its main characteristics that particularize it in the modern banking system the forms and crediting policies present in its statutes.

The initial focus of the Albina Bank board was to activate a diverse palate of credit activities – in the first statute of the bank we can find no less than 15 types of loans. Few were actually accommodated, according to the possibilities of financing and also related to the social and economic background of the future debtors that came, the majority until 1918 from the rural areas. More so, the bank took into account the economic, financial and political context where the Romanian elite from Transylvania activated. Thus, in the first period of activity of the Albina bank its board will activate the most mobile types of crediting (credit of input and lending with public collaterals) wanting to increase the funding sources.

Later on, after a period of stability with regard to its financing capacity the bank will activate the mortgages and credits with bills of exchange covered by mortgage more suitable for economic investments in the rural areas with the perspective to use the higher lending for larger scale investments to modernize the land properties and acquiring land properties. In the same time for the everyday needs of the small owners the bank will open the so-called peasant credits or credits on agricultural products. For the needs of merchants and craftsmen the bank will introduce the overdraft.

Until 1914 the credit of input and the mortgages will predominate. The mortgages will be backed financially by the ability of the bank to issue

¹*Professor, Ph.D. Studiul reprezintă o continuare a textului publicat în numărul 2, 2020 al *Actei Marisiensis*, seria Historia

¹ Ultimul bilanț oficial al Băncii „Albina” este publicat pe anul 1946 și aprobat în adunarea generală din 20 martie 1947, adunarea generală preconizată a aproba bilanțul pe anul 1947, proiectată să se țină în iunie 1948, nu s-a mai ținut deoarece intervenise actul naționalizării întreprinderilor și societăților comerciale. „Albina” însă a intrat în lichidarea judiciară.

land bills. Next in value we can find credits with bills of exchange covered by mortgage, followed by the overdraft rather unstable in earnings. The credits for peasants and the credits on agricultural products were dropped at the beginning of the 20th century.

A special place had the buying of the bills of exchange that Albina has issued in the first two decades of its existence to support its own banking business. Later on, with the development of its own liquidities it started to offer credits and buy bills of exchange from a large number of Romanian banks and credit institutions this turning Albina into a major trader in bank securities intermediating buying and selling of bills of exchange between Romanian and Austro Hungarian banks until 1918, preserving this role even in the interwar period for some of the small and mid-size banks. The bank will also acquire shares and public effects to consolidate its financial capability.

The negative consequences of World War 1 were reflected in the drop in the nominal and real value of the bank's business but also the crediting policies by reevaluating the volume of the main crediting activities. Thus the value of the mortgages and the exchange credits has decreased and the overdrafts became dominant by 1924, maintaining first place in the activity of the bank even after.

The major political changes after the unification and the economic changes brought in by inflation, conversion, and depreciation of the currency along with the financial practices of the Old Kingdom banking system will bring about new options in the crediting policy of the bank in the post-war period. First, the bank sought to diversify the crediting targets to expand the lending to companies and industrial enterprises. This opening towards the urban environment imposed faster trading of capital and the transformation of the credits. They became more mobile, the long-term credit being reduced gradually until its extinction. The overdraft and the credits with bills of exchange will be preferred and the credits with bills of exchange covered by mortgage will diminish until their disappearance from the accounts starting with 1934.

The economic crisis between 1929 and 1933 will negatively impact the bank. The debts, especially those of the peasant clients, will be blocked. This situation will be partially resolved by the Conversion of Debt Law in April 1934 but has impacted greatly its financial capabilities.

The law for the organization of banking commerce in June 1934 will help bank Albina to redefine its crediting policies towards more mobility but the rhythm of its progress will be slow until the Second World War. The accounts of the bank show a focus towards more mobility in crediting. There were two main directions in the bank activity. Of exchange credit and overdraft with titles, mortgages, and goods as collateral. Then there were the shares and titles portfolios, the debt conversions, the long-term lending (not significant and registered only until 1940), and the real estate portfolio.

Concluding we note that the crediting mode of Albina was structured over time, based not just on the financial resources, intentions, and bank policies but was influenced by the changes in legislation that organized the everyday functioning of the financial and banking business, and overall they were influenced by the economic and geopolitical context.

Keywords: *Albina Bank; Sibiu; crediting modes; financial resources; level of economic activity.*

Pasivele băncii

Evident că sursa financiară primară pentru asigurarea creditelor, adânc resimțită în spațiul rural românesc, cât și condiția esențială pentru înființarea și funcționarea băncii a fost **capitalul social**, volumul său fiind, inițial, stabilit de guvernul maghiar la 300.000 de florini (600.000 lei aur), valoare apreciată ca prohibitivă în raport cu resursele financiare lichide pe care în anii '70 ai secolului al XIX-lea le dețineau elitele românilor. Dacă prin această măsură guvernării vremii încercau să descurajeze inițiativa cercului de organizatori ai „Albinei”, urmările se vor dovedi însă benefice pentru soliditatea financiară a instituției, dar și în plan moral, deoarece a stârnit spiritul de solidaritate națională a elitelor românilor care au reușit, într-o perioadă de timp scurtă, să subscrie acțiunile emise și să permită activarea primului institut de credit național din întreg spațiu românesc. Majorările de capital ulterioare s-au efectuat în funcție de creșterea afacerilor bancare, dar au fost determinate și de conjuncturile economice, propice, ori de stabilitatea sau instabilitatea monetară, cât și de evoluția masei monetare pusă în circulație de băncile de emisiune din Austro-Ungaria sau din România Mare. Prima creștere a capitalului social se va realiza în 1895, când se dublează volumul acestuia la 600.000 de florini (1,2 milioane lei)². Următoarele sporiri de capital, până la primul război mondial, vor fi în 1907 de la 1,2 milioane koroane (din 1900 noua monedă austro-ungară este koroana echivalentă cu 0,5 florini) la 2,4 milioane koroane. Extinderea afacerilor bancare realizată și prin înființarea unor filiale și agenturi în întreaga Transilvanie impunea sporirea capitalului în 1909 la 3 milioane koroane, iar în 1912 la 6 milioane koroane³, conducerea băncii „Albina” căutând prin aceste măsuri să întărească capacitatea economică a instituției pe fondul manifestărilor unor crize financiare care au afectat piețele internaționale între anii 1906-1907 și 1911-1913. Creșterea inflației și sporirea masei monetare austro-ungare din anii primului război mondial, abundența de numerar din portofoliile băncii „Albina”, au impus, în anul 1919 o majorare de peste 3 ori a capitalului său social, adică de 20 de milioane koroane⁴. Deși prin adoptarea legii unificării monetare din iulie 1920 și a preschimbării monedelor străine aflate în circulație în provinciile

² Mihai D. Drecin, *Banca Albina din Sibiu, instituție națională a românilor transilvăneni*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1982, p. 91.

³ *Ibidem*, p. 119.

⁴ *** *Raportul Consiliului de Administrație al Institutului de credit și economii „Albina” către Adunarea generală din 20 martie 1920*, Sibiu, 1920, p. 4.

unite cu România, volumul capitalului social ca și al celorlalte portofolii a fost redus la jumătate (1 leu se echivala cu 2 koroane), pe fondul creșterii volumului operațiunilor financiare, dar și al sporirii inflației și a masei monetare naționale (în mare măsură neacoperită de rezervele B.N.R.), conducerea băncii ridică capitalul social succesiv, la intervale mici de timp, în 1922, la 25 milioane lei, în 1925 la 50 milioane de lei⁵, iar în anul 1929 îl dublează printr-o masivă emisiune de acțiuni la 100 milioane lei⁶. Sub efectul crizei economice dintre anii 1929-1933 și a revenirii financiare lente din anii următori nu s-au mai impus modificări ale capitalului social până în timpul celui de-al doilea război mondial. În anul 1942, creșterea volumului afacerilor financiare, dar mai ales sporirea masei monetare impun o majorare modestă a acestuia la 150 milioane de lei⁷. De altfel, mai mult o ajustare a volumului său în termeni reali. Efectele dezastruoase ale războiului asupra calității monedei și sporirea galopantă a masei monetare impun majorarea capitalului social succesiv în anul 1945 la 250 milioane⁸, în 1946 la 500 de milioane și din ianuarie 1947 la 1 miliard de lei⁹.

Fondurile de rezervă. Siguranța activităților financiare ale băncii „Albina” a fost susținută și prin crearea și dezvoltarea fondurilor: general de rezervă, apoi a celui special, transformat în fond de creanțe dubioase, augmentate, anual în anumite cote valorice, din veniturile sale nete conform prevederilor statutare și a hotărârilor adunărilor generale ale acționarilor.

Fondul general de rezervă. S-a constituit încă din primul an de gestiune 1872 al băncii în valoare de 4.264,20 florini¹⁰, chiar înaintea achitării tuturor ratelor acțiunilor emise pentru constituirea capitalului social. An de an, până în 1880, acestui fond i s-au alocat surse financiare în proporții de 6-8% din venitul net al băncii. Din 1880 procentele au crescut sensibil variind între 11% până la 17% din totalul veniturilor nete, anuale ale „Albinei”, până în anul 1890, întrucât acest fond trebuia să garanteze suplimentar și valorile scrisurilor funciare emise. În acest mod din 1880 în bilanțurile anuale ale băncii sursele financiare ale fondului general de rezervă și cele de

5 *** *Raportul Consiliului de Administrație al ... către Adunarea generală din 20 martie 1926*, Sibiu, 1926, p. 4.

6 *** *Raportul Consiliului de Administrație al ... către Adunarea generală din 9 martie 1929*, Sibiu, 1929, p. 11.

7 *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al Institutului de credit și economii „Albina” către Adunarea generală din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 13.

8 *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 8.

9 *Ibidem*, pp. 9-10.

10 Nicolae N. Petra, *Băncile românești din Ardeal și Banat*, Sibiu, 1936, p. 21.

garanție a scrisurilor funciare sunt cumulate până la retragerea din circulație a scrisurilor funciare de pe piața financiară, în anul 1924.

Ameliorarea anuală a celor două fonduri cumulate și prezente ca atare în bilanțurile băncii se realizează, într-o primă etapă, înscrisă între anii 1880-1891 prin creșterea valorii lor de la 24.015,60 florini la 100.000 de florini¹¹. Între anii 1891-1895, volumul celor două fonduri se va menține constant, deoarece conducerea băncii va plasa surse financiare însemnate fondului special de rezervă înființat din anul 1891. Apoi, din 1896, banca va spori brusc volumul fondurilor general de rezervă și de scrisuri funciare la 300.000 de florini¹², pentru a susține emisiunile, din ce în ce mai mari, de scrisuri funciare puse în circulație până la acea dată dar și pentru imediata perspectivă a creșterii volumului lor valoric pe piața financiară. În anii următori „Albina”, considerând că rezervele sunt suficiente, va plafona volumul acestora până în 1903 inclusiv, ameliorându-le ușor între anii 1904-1906 până la 700.000 de koroane¹³. Din 1907 cele două fonduri cumulate vor crește succesiv la anumite intervale de timp, de la 800.000 de koroane la 1,66 milioane de koroane în anul 1914 și la 2,19 milioane de koroane¹⁴ în anul 1918. În 1919, în condițiile creșterii inflației și a nesiguranței monedei austro-ungare aflată încă în circulație fondul de rezervă și de scrisuri funciare sporește brusc la peste 10,5 milioane de koroane¹⁵. În următorii 7 ani sporurile sunt permanente, în limite normale, pentru fondul general de rezervă, deși scrisurile funciare sunt scoase treptat din circulație. Între anii 1928-1931 conducerea băncii, sesizând apariția unor disfuncționalități financiare și apoi declanșarea crizei economice, va acorda, procente tot mai mari, din venitul net fondului general de rezervă ce va atinge un volum de cca. 53,6 milioane de lei¹⁶ la sfârșitul anului 1931.

Pierderile financiare provocate de criza economică vor diminua drastic volumul fondului general de rezervă (în bilanț din 1934 va apare sub denumirea de rezervă legală), ce reprezenta în 1934 doar 10,5 milioane lei¹⁷, pentru a crește apoi în anii următori foarte ponderat, întrucât în anul 1938 volumul său valoric era de cca. 16,7 milioane de lei¹⁸. Rezerva legală își menține creșterea lentă în raport cu efectele inflaționiste și în timpul războiului sau în epoca postbelică,

¹¹ Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa C.

¹² *Ibidem*, Anexa C.

¹³ *Ibidem*, Anexa C.

¹⁴ *Ibidem*, Anexa C.

¹⁵ *** *Raportul Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 13.

¹⁶ *Ibidem*, p.13.

¹⁷ *Monitorul Oficial*, partea a II-a, 1935, nr. 101, p. 3730.

¹⁸ *Ibidem*, 1939, nr. 88, p. 3429.

întrucât în anul 1942, aceasta, ajungea la 24 de milioane de lei¹⁹, iar la sfârșitul anului 1946, când fenomenul inflaționist crescuse în progresie geometrică, rezerva legală se apropia de 101 milioane de lei²⁰.

Fondul special de rezervă. Se înființează în anul 1891, cu un volum de 10.000 de florini²¹ cu scopul de a garanta eventualele creanțe dubioase. Creșterea rapidă a volumului acestuia în următorii 4 ani, până la 220.423 de florini²² (1895), depășind cu mult volumul fondului general de rezervă, se pare că urmărirea și garantarea scrisurilor funciare. Așa ne explicăm de ce, în anul 1896 aproape 3/4 din volumul alocat acestuia pe anul 1895 este transferat fondului general de rezervă, care crește la 300.000 de florini, fondului special rămânându-i valori de numai 51.672 de florini²³. De altfel, din 1896, fondului special de rezervă i se alocă anual sume infime, volumul său fluctuând uneori de la an de an până la lichidarea sa temporară în anul 1913²⁴.

Din 1919 acest fond va reapare în bilanțuri cu denumirea de fond pentru creanțe dubioase, ce acoperea de fapt destinația sa inițială, la un volum de 437.727 de koroane²⁵, destul de modest în comparație cu criza inflaționistă provocată de primul război mondial. În anii următori volumul acestui fond va cunoaște creșteri normale, în proporții însă relativ reduse în comparație cu cele înregistrate de fondul general de rezervă. Totuși, din anul 1928 până în anul 1931 ameliorarea sa valorică este mai accentuată, deoarece conducerea băncii va sesiza, cu oarecare întârziere, faptul că tot mai mulți debitori dau semne de incapacitate financiară. Astfel, dacă în 1928, fondul cumula 22 milioane de lei²⁶, în anul 1931 acesta crește cu 1/3, ajungând la 34 de milioane de lei²⁷.

Efectele negative ale crizei sau resimțit, mai întâi asupra acestuia, deoarece în anul 1933 volumul său se reduce la 32 de milioane de lei²⁸ pentru acoperirea primelor pierderi, încă minore față de cele ce vor fi calculate în anul următor. Practic, în bilanțul pe anul 1934, fondul este lichidat, ca de altfel și în mare parte volumul

¹⁹ ****Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 13.

²⁰ ****Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 13

²¹ Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa C.

²² *Ibidem*, Anexa C.

²³ *Ibidem*, Anexa C.

²⁴ *Ibidem*, Anexa C.

²⁵ *** *Raportul Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 13.

²⁶ *Ibidem*, p.13.

²⁷ *Ibidem*, p.13.

²⁸ *Ibidem*, p.13.

fondului general de rezervă în contul pierderilor masive înregistrate de către „Albina” în anii crizei economice. Ulterior, fondul pentru acoperirea creanțelor dubioase se va redeschide și se va ameliora cu valori procentuale din ce în ce mai mari din venitul net al băncii în raport cu creșterea mai modestă a rezervei legale (fondului general de rezervă). Astfel, volumul său valoric începând cu 1936 devine mai mare decât al rezervei legale, atingând în anul 1938 suma de 28,88 milioane de lei²⁹ în comparație cu cele 12 milioane de lei care figurau la rezerva legală. Ritmul de creștere se menține constant și în anii următori, ca și diferențele dintre cele două fonduri, deoarece în 1942 fondul de creanțe dubioase era de 37,67 milioane de lei³⁰ pentru ca în anul 1946 acesta să însumeze un volum de 245 de milioane de lei³¹. Volumul relativ mare al fondului de creanțe dubioase în raport cu rezerva legală era impus de prevalența creditelor mobile, pe termen scurt, pe care unii debitori nu reușeau să le achite în termen sau chiar să intre în incapacitate financiară. Sunt semnificative pentru sublinierea acestei situații rubricile speciale din bilanțuri la portofoliul de scont, unde apare frecvent, mai ales după 1934 mențiunea de „cambii în suferință”. e drept că valoarea acestora, anuală nu depășea 5% din volumul total al scontului, însă prezența lor reliefa necesitatea existenței surselor financiare interne pentru acoperirea promptă a eventualelor pierderi, chiar pe parcursul anului bilanțier.

După consolidarea financiară a băncii „Albina” din anii '80 ai secolului al XIX-lea volumul cumulat al fondului general de rezervă și al fondului special, în medie, a reprezentat 50% din volumul capitalului social, fiind și perioade în care valoarea lor, în funcție de amploarea afacerilor, a înregistrat procente mai reduse sau chiar au egalat volumul capitalului social.

În fine, amintim și de existența **fondului de pensii** al funcționarilor băncii, înființat din anul 1880 cu o sumă de 1045 de florini³², anual augmentat din cotizațiile lunare ale funcționarilor care doreau să primească pensii de serviciu, de regulă, după 30 de ani de activitate cât și din sume variabile provenite din venitul net al băncii, sume aprobate anual de către Adunarea generală a acționarilor. Creșterea volumului său a fost constantă însă sporurile anuale au variat în funcție de numărul funcționarilor cotizanți și de nivelul beneficiilor băncii. Astfel, în anul 1899, fondul de pensii se ridica la

²⁹ *Monitorul Oficial*, partea a II-a, 1939, nr. 88, p. 3429.

³⁰ ****Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 13.

³¹ ****Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 13

³² Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa C.

151.828, 96 florini³³, iar în anul 1914 la 899.315 koroane³⁴, reprezentând cca. 21% din totalul fondurilor similare ale tuturor băncilor românești transilvănene. În perioada postbelică, până în 1930 inclusiv, fondul de pensii cunoaște ameliorări substanțiale, sporind de la 1,48 milioane de lei în 1920 la peste 18,5 milioane de lei³⁵, în 1930. Apoi creșterile au fost ponderate până la începutul celui de al doilea război mondial deoarece sporurile s-au făcut mai mult numai din cotizațiile funcționarilor. După 1940 ameliorarea fondului este vădit îmbunătățită prin adaosurile provenite din veniturile nete ale băncii. Astfel, dacă în 1933 fondul de pensii cumula 23,8 milioane de lei³⁶, sporul său este modest până în 1938 când înregistrează doar 25,5 milioane de lei³⁷. În schimb, în anul 1942, acest fond depășea 31,2 milioane de lei³⁸, iar în anul 1946 se urca la 63,2 milioane de lei³⁹. Menționăm însă că sporurile din anii după 1944 sunt în bună măsură nominale și mai puțin reale. Chiar dacă fondul de pensii nu a reprezentat valori mari în raport cu celelalte surse financiare de la pasivele băncii volumul său a fost, în mod curent, folosit parțial sau total, în operațiunile de creditare ale băncii „Albina”, contribuind într-o oarecare măsură și la totalul beneficiilor realizate de către bancă.

Depunerile spre fructificate, înscrise la loc de frunte în cadrul operațiunilor bancare, reprezentau pentru „Albina”, ca de altfel și pentru celelalte instituții de credit moderne, principala sursă de finanțare a creditelor acordate de către aceasta, deși portofoliul lor este trecut la pasivele băncii. Datorită acestei situații banca „Albina” va încuraja viitorii deponenți să opteze, cu precădere, pentru depunerile la termen pentru cel puțin 6 luni, pentru a realiza disponibilul minimal necesar pentru acordarea creditelor, de regulă, la începuturile activității sale, pe scontul cambial. Nu întâmplător, în practica financiară a băncii a existat o corelație între volumul depunerilor și cel al creditelor cambiale, acestea din urmă, cu excepția primilor 7 ani, reprezentând în medie, până la primul război mondial, cca. 80% din volumul depozitelor bancare⁴⁰. Pentru a încuraja politica de deschidere și capitalizare prin depuneri, conducerea băncii a fixat baremul celui mai mic depozit la 50 de cruceri și a acordat dobânzi în primii ani de activitate de 6-7% (mai mari decât băncile maghiare și

³³ *Ibidem*, Anexa C.

³⁴ *Ibidem*, Anexa C.

³⁵ *** *Raportul Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 13.

³⁶ *Ibidem*, p.13

³⁷ *Monitorul Oficial*, partea a II-a, 1939, nr. 88, p. 3429.

³⁸ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 13.

³⁹ *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 13.

⁴⁰ Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa B.

săsești). Ulterior, spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când portofoliul acestora s-a ameliorat și lichiditățile pe piața financiară au fost mai mari, acestea vor oscila între 4,5 și 5%. Această politică economică își va arăta roadele după 3-4 ani de la activarea băncii, când se vor înregistra afluxuri notabile de depozite bancare sub raport numeric, dar mai ales valoric.

Semnificativă este atragerea a numeroși deponenți de condiție materială relativ modestă, care și-au depus, frecvent, micile lor economii, reprezentând numeric marea majoritate a depozitelor, dar valoric, deponenții cu resurse financiare lichide sunt proprietarii mijlocii și mari, care contribuie esențial la creșterea portofoliului depunerilor⁴¹.

Deși creșterea valorilor portofoliului depunerilor este sesizabilă, după primii 3 ani de activitate a băncii, datorită sporirii încrederii clientelei sale în capacitatea financiară a „Albinei”, echilibrarea volumului valoric al acesteia cu portofoliul cambial se realizează doar din anul 1879, când se înregistrează la depuneri 593.293 florini, iar la creditele cambiale 574.210,73 florini⁴², impunând până la acea dată accesarea unor credite de reescont în valori apreciable de la alte bănci mari din monarhie, față de perioada ulterioară, când abundența depunerilor și de numerar pe piața financiară determină o sporire ascendentă a volumului acestora până în 1891. Între anii 1892-1894, în anul 1899 și apoi în perioada anilor 1912-1914, ca urmare a unor perturbații economico-financiare sau a unor calamități naturale (cele mai acute fiind înregistrate în timpul crizei financiare din anii 1911-1913), volumul depunerilor a înregistrat reculuri valorice, e adevărat nu semnificative, ca de altfel și al creditărilor, manifestate fie prin prudența clientelei de a-și augmenta depozitele, fie chiar prin retragerea unora dintre ele. Astfel, volumul valoric maxim al depunerilor până la primul război mondial este atins în anul 1911 la peste 21,8 milioane koroane, el fiind depășit începând cu anul 1915, pentru a se dubla aproape, în 1918 (46.407.739,39 K)⁴³ și a crește spectaculos în anul următor, la cca. 97,18 milioane koroane⁴⁴, ca urmare a creșterii masei monetare prin emisiunile repetate și neacoperite ale Băncii Austro-Ungare, reflectate în sumele tot mai mari de numerar pe care le poseda clientela proprie, dar și ale băncilor mijlocii și mici care fie își lichidează reesconturile luate de la „Albina”, fie, în multe cazuri, își transferă disponibilul lichidităților ce nu reușesc să le plaseze în zonele lor de activitate, tot

⁴¹ Vasile Dobrescu, *Sistemul de credit românesc din Transilvania 1872-1918*, Târgu Mureș, Editura Universității „Petru Maior”, 1999, pp. 69-70.

⁴² Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa B.

⁴³ *Ibidem*, Anexa B.

⁴⁴ *** *Raportul Consiliului de Administrație al ... către Adunarea generală din 26 iunie 1920*, Sibiu, 1920, p. 9.

în conturile „Albinei”⁴⁵. Același fenomen se manifestă și în timpul celui de-al doilea război mondial și în anii postbelici din aceleași motive (inflație accelerată, masa monetară supraabundentă), când după o perioadă de rețineri ale deponenților (până în 1941 volumul depunerilor era de numai 478,8 milioane lei)⁴⁶, portofoliul depunerilor să crească exploziv pentru a atinge în anul 1946 peste 10,37 miliarde de lei⁴⁷. Există totuși o deosebire esențială între cele două perioade marcate de conflicte militare sub raportul evaluării capacității de finanțare a creditelor solicitate de către debitori la banca „Albina”, întrucât în anii 1916-1918 portofoliile depunerilor și cel al scrisurilor financiare aflate în circulație oricând lombardabile asigurau și chiar depășeau volumul tuturor creditelor angajate în acei ani, mai mult, existau disponibilități lichide de creditare. În plus, își lichidase creditele de reescont până în 1918. În schimb, pentru susținerea creditelor solicitate, în perioada anilor 1945-1946 „Albina” angajează sume din ce în ce mai mari de credite de reescont de la B.N.R., este adevărat pe scontul creditelor cambiale, dar la un volum de aproape trei ori mai mare decât al depunerilor, adică la peste 27,5 miliarde lei⁴⁸ în 1946.

După reforma monetară din 1920, care practic înjumătățește valoric toate portofoliile băncii „Albina”, ca și a altor bănci transilvănene, portofoliul depunerilor cunoaște o creștere substanțială până în 1930 inclusiv, când strângea cca. 1,363 miliarde lei⁴⁹. Dacă în prima parte a anului 1931 se opina că există o abundență de numerar, ulterior conducerea băncii constată o adevărată „panică între deponenți” care-și retrag, din luna octombrie, masiv depozitele⁵⁰. Trendul descendent al depunerilor continuă și în anii următori, în ciuda măsurilor de a opri fenomenul retragerilor prin stabilirea unor baremuri ce limitau solicitările în cauză pentru sume mai mari de 100.000 lei, acestea plătindu-se doar lunar și în proporții de câte 10% din valoarea depozitului inițial⁵¹. Astfel că până în anul 1935 portofoliul depunerilor scade dramatic, ajungând la doar

⁴⁵ *** Abundența de numerar îi va permite „Albinei” să crediteze activitățile Consiliului Dirigent încă de la înființarea sa. Un prim credit de 5 milioane de koroane cu 5% dobândă îi este deschis acestuia încă din decembrie 1918.

⁴⁶ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al... către Ad. gen. din 24 martie 1942*, Sibiu, 1942, p. 18.

⁴⁷ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al... către Ad. gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 13.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 13.

⁴⁹ *** *Raportul Consiliului de Administrație al... către Adunarea generală din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 12.

⁵⁰ *** *Raportul Consiliului de Administrație al... către Adunarea generală din 31 martie 1932*, Sibiu, 1932, p. 3.

⁵¹ *** *Raportul Consiliului de Administrație al... către Adunarea generală extraordinară din 12 martie 1932*, Sibiu, 1932, p. 14.

466.409.233 lei⁵². În anii următori se sesizează creșteri nesemnificative, deoarece încă, în anul 1942, volumul depunerilor se ridica doar la cca. 642,6 milioane lei⁵³ pentru a sporii apoi sub raport valoric nominal în urma creșterii nesănătoase a masei monetare, mai ales spre sfârșitul celui de al doilea război mondial, ajungând, în 1946 la peste 10,3 miliarde de lei⁵⁴.

Scrisurile funciare. În vederea găsirii unor surse financiare suplimentare și cât mai stabile pentru extinderea și acoperirea creditelor pe termene mai îndelungate, banca „Albina” va emite, din anul 1880 sesiuni funciare (efecte de valoare de 500 respectiv 1000 de florini, fiecare, apoi din 1894 în cupoane de 500, 1000 și 2000 de koroane) ce erau garantate de volumul portofoliului de împrumuturi ipotecare, operațiune activată în baza legi din 1876, ce prevedea constituirea unui fond de garanții a acestora, de 200.000 de florini⁵⁵. Băncile emitente de asemenea efecte garantau deținătorilor capitalul și dobânda anuală până la retragerea acestora de pe piața financiară care se efectua prin tragerea la sorți.

Scrisurile funciare ale „Albinei” emise din 1880 – până în 1887, erau purtătoare de dobânzi de 6%, apoi de 5% până în 1914, cu excepția intervalului 1905-1907, când dobânda a scăzut la 4,5%, au fost deosebit de apreciate la bursele de valori din imperiul austro-ungar, cursul lor depășind, după 1883, valoarea lor nominală⁵⁶. Mai mult, au fost admise la lombardul Băncii Austro-Ungare sau drept garanții de către diferiții furnizori ai statului⁵⁷. Prin emiterea de scrisuri funciare banca va reuși să-și asigure sursele de finanțare proprii pe termen lung, atât de necesare acoperirii creditelor ipotecare al căror volum va cunoaște o creștere apreciabilă după anul 1885. De altfel, specialiștii au remarcat că a existat o strânsă corelație între volumele scrisurilor funciare și cel al portofoliului ipotecar. Astfel, dacă în anul 1885 volumul scrisurilor funciare era de 972.100 florini⁵⁸, cel al creditelor ipotecare era cu puțin peste 1,1 milioane florini. În anul 1900, la aceleași portofolii se înscrisau valori de 4,83 milioane koroane⁵⁹, respectiv 5,14 milioane koroane, pentru ca în anul 1912 celor 11,23 milioane koroane de scrisuri funciare⁶⁰ să le

⁵² *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 28 martie 1936*, Sibiu, 1936, p. 8.

⁵³ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 13.

⁵⁴ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 13.

⁵⁵ Mihai D. Drecin, *op.cit.*, p. 69.

⁵⁶ Nicolae N. Petra, *op.cit.*, p. 70.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 71.

⁵⁸ Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa B.

⁵⁹ *Ibidem*, Anexa B.

⁶⁰ *Ibidem*, Anexa B.

revină credite ipotecare de 13,37 milioane koroane. Amintim că banca „Albina” a fost unica bancă românească care a primit dreptul de scrisuri funciare, precizăm că o parte din volumul lor a acoperit, parțial, creditele ipotecare cedate acesteia de către unele dintre băncile românești.

Evoluția portofoliului scrisurilor funciare a fost continuu ascendentă până în anul 1913, când a înregistrat un maxim valoric de 11,28 milioane koroane⁶¹, după care se înregistrează o scădere a volumului lor de aproape 50% în anii primului război mondial (în 1918 valorarea lor era de 5,81 milioane de koroane)⁶² pentru ca în următorii 6 ani postbelici, conducerea băncii să le retragă treptat din circulație. Operațiunea a corespuns cu reducerea creditelor ipotecare și cu schimbarea politicii băncii spre operațiunile financiare mobile. Valoarea scrisurilor funciare din ultimul an al prezenței lor în portofoliile băncii „Albina” (1924) era de 1 milion de lei și mai susținea credite ipotecare de 1,21 milioane de lei⁶³, acestea din urmă, reducându-se drastic pentru a dispărea complet din operațiunile financiare ale instituției de credit în anul 1928.

Scrisurile funciare au avut un rol însemnat în politica financiară a băncii „Albina” până în 1914, în sensul susținerii creditelor ipotecare fără riscuri, la un nivel apreciabil față de celelalte bănci românești care au practicat împrumuturi pe termen lung. Nu întâmplător „Albina” deținea, în anul 1900, un procent de 38% din volumul total al creditelor ipotecare al tuturor băncilor românești transilvănene. Și în anii următori procente deținute de banca „Albina” la creditele ipotecare rămân ridicate de 31% în 1910 și de 28% în anul 1914⁶⁴. În același timp, banca „Albina” reușea, în baza valorilor scrisurilor funciare să susțină „parțial” creditele ipotecare ale celorlalte bănci românești prin procedeul reescontării unor credite de asemenea factură. Astfel, împrumuturile ipotecare cedate „Albinei” de către celelalte bănci naționale reprezentau în 1910 procentual, 21% din valoarea creditelor ipotecare ale „Albinei” iar în 1914, se evaluau la 17%⁶⁵. În cifre absolute, această situație pentru anul 1914 arăta că din volumul creditelor ipotecare ale „Albinei” de 12,51 milioane de koroane, 5,22 milioane koroane erau împrumuturile ipotecare cedate acesteia de alte bănci românești⁶⁶.

Creditele de reescont au fost angajate imediat după înființare, până în anii 1880-1882, pentru afacerile proprii, în ideea

⁶¹ Nicolae N. Petra, *op.cit.*, p. 71.

⁶² Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa B.

⁶³ *** *Raportul Consiliului de Administrație al către Ad. Gen. din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p. 12.

⁶⁴ Nicolae N. Petra, *op.cit.*, p. 69.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 69.

⁶⁶ *Ibidem*, p. 69.

suplimentării lichidităților sale, pentru a face față cererilor masive de creditare, mai întâi de la „Banca comercială ungară din Pesta” și de la „Prima bancă transilvană din Brașov” cu dobânzi de 6,5-7,5%. Ulterior, pe măsura consolidării sale, va reuși să realizeze aceste credite de la marile bănci comerciale din Viena și Budapesta și de la Banca Austro-Ungariei cu dobândă de 4,5-5,5%. După anul 1885, când sursele financiare proprii au crescut și când se declanșează procesul înființării de instituții de credit românești în diferite zone ale Transilvaniei, banca „Albina” va oferi sprijinul său, inițial prin subscrierea de acțiuni, dar la cererea acestora, prin însemnate credite de reescont, operațiunile de acest gen, înscriindu-se astfel la activele băncii. Zeci și zeci de bănci și cooperative de credit naționale, dar uneori și maghiare, sâsești și slovace vor beneficia de credite de reescont până la 1900 cu dobânzi de 6-8%, apoi mai reduse chiar cu 5-6%, cu excepția perioadei de criză financiară dintre 1911-1913, când etalonul a fost ridicat la 9%⁶⁷. În 1912, când Banca Austro-Ungară și marile bănci comerciale și-au sistat reesconturile pentru băncile românești, conducerea băncii „Albina” a reușit să obțină un credit de la „Banca Agricolă” din România, cu sprijinul direct al B.N.R. de 4 milioane de lei⁶⁸, cu o dobândă de 6% salvând de la faliment sau de la o reducere drastică a afacerilor majorității băncilor românești transilvănene, rambursarea acestuia efectuându-se complet de abia după 1918. Acordarea creditelor de reescont de către banca „Albina” s-a realizat în funcție de capacitatea economică a băncilor solicitante, după 1900 stabilindu-le anumite plafoane, de regulă pentru băncile mici și mijlocii între 2.000 până la 100.000 de koroane, iar pentru băncile mari reesconturile s-au dat între 400.000 – 500.000 de koroane⁶⁹. Reesconturi au fost angajate și de către un număr restrâns de bănci mari sau mijlocii românești pe cont propriu de la băncile maghiare, sâsești sau cehe, dar cele mai numeroase și în volum valoric mare au fost luate tot de la banca „Albina” care numai în 1914 angajase la rândul său de pe piața financiară din monarhie, cu precădere pentru băncile naționale, reesconturi de peste 7,9 milioane koroane⁷⁰, marea lor majoritate replasate băncilor naționale care încă mai resimțeau efectele crizei financiare anterioare. În anii războiului mondial reesconturile acordate de „Albina” se reduc deoarece în ansamblu afacerile bancare scad, iar numerarul portofoliului depunerilor sporește la toate instituțiile de credit, încât unele dintre ele reușesc să-și lichideze reesconturile primite, solicitând în plus „Albinei” să le preia o parte din lichiditățile excedentare. Aceste noi

⁶⁷ Mihai D. Drecin, *op.cit.*, p. 121.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 206.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 122.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 122.

depozite lichide pe care le înregistra „Albina”, dar și cele provenite de la alte bănci naționale au fost în majoritate plasate pentru achiziționarea de efecte publice masiv în perioada anilor de război.

După război, banca „Albina” va reesconta pentru nevoile proprii credite de la B.N.R. și va credita în mai mică măsură o parte din băncile românești ardelen mijlocii sau mici, dar sub forma creditelor în cont-curent. În anii crizei economice și în cei următori banca „Albina” va accesa, cu precădere, dar nu exclusiv, pentru nevoile proprii, reesconturi de la B.N.R. în volum apreciabil față de valoarea activelor sale. În 1933 avea reesconturi de peste 371 milioane lei la un activ de cca 1.320 miliarde de lei⁷¹, iar în 1934 de 362,7 milioane, la un activ mai redus, ce depășea cu puțin 1 miliard de lei⁷². Reesconturile scad treptat, ulterior, până în 1942 când se angajează, de la B.N.R., o sumă de cca. 207 milioane lei⁷³, dar la un activ de 2,1 miliarde lei. În schimb, odată cu creșterea inflației, către sfârșitul războiului și în anii următori, „Albina” va face apel la credite de reescont din ce în ce mai mari, ajungând în 1946 la peste 27,5 miliarde de lei, angajând astfel, mai bine de jumătate din activele sale, apreciate la cca. 47,1 miliarde de lei⁷⁴.

Dobânzile percepute pentru creditele acordate de către banca „Albina” au fost în primii 8-10 ani la un nivel relativ moderat, oscilând de regulă pentru toate creditele între 8-10%, în afara cheltuielilor de întabulări de proviziuni sau de birou care erau relativ modice și erau suportate de către debitori. După 1880 sursele financiare au sporit și datorită emiterii scrisurilor funciare, dobânzile au scăzut oscilând în funcție și de conjunctura generală a pieței financiare între 6-7% cu mici excepții până la sfârșitul primului război mondial. Ulterior, după 1919, pe fondul devalorizării monetare și a inflației, dobânzile au început să crească aproape anual, de la 10% spre 18-20% în anii 1924-1928, la care se adăugau unele comisioane de până la 4%, în ritmul pe care l-au înregistrat și celelalte bănci mari comerciale din România. Dobânzile la băncile mijlocii și mici erau și mai mari, ajungând la 27-30%. Sporirea ratei dobânzilor în această perioadă, justificată prin creșterea inflației și deprecierei monedei de către conducătorii băncilor – deși rata scontului B.N.R. a fost menținută la 6% - inclusiv de cei ai băncii „Albina”, care menționau că practică etalonul cel mai redus al dobânzii, a avut efecte negative asupra debitorilor mici și mijlocii agricoli, ce își achitau, de regulă, dobânzile

⁷¹ *** *Raportul Consiliului de Administrație al...către Ad. gen. extraordinară din 31 martie 1934*, Sibiu, 1934, p.10.

⁷² Monitorul oficial nr. 101 din 4 mai 1935, p. 38.

⁷³ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 18 martie 1943*, Sibiu, 1943, p. 13.

⁷⁴ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 13.

și în mică măsură ratele creditelor avansate. Au avut avantaje în schimb acționarii care primeau dividende de 16-18%. La cererea B.N.R. băncile încearcă să-și reducă dobânzile și „Albina” treptat, mai întâi la 12-14%, apoi în jur de 10-11% în anii 1932-1933, iar din 1934 la 9,5% pentru a le scădea în 1939 la 7,5%⁷⁵. Ulterior dobânzile cresc foarte moderat până în 1944, dată, de la care sporesc în funcție de devalorizarea galopantă a monedei naționale și creșterea masei monetare.

Trecând în revistă evoluția principalelor forme de creditare concepute de către conducerea băncii „Albina” pe parcursul a 75 de ani de rodnică și intensă activitate, remarcăm că acestea au fost definite în funcție de propriile capacități economico-financiare, exprimând interesele economice ale clientelei sale, grupată majoritar în mediul rural, în prima fază de dezvoltare, fără a neglija clientela din mediul urban, care își sporește rândurile și volumul creditelor treptat în perioada interbelică. În același timp, politicile sale economice cât și tipurile de creditare au ținut cont de conjuncturile economico-financiare, unele dintre ele afectând defavorabil atât capacitățile financiare ale băncii, cât și pe cele ale debitorilor săi, așa cum se va întâmpla în anii crizei economice.

Funcționalitatea financiar-economică a băncii „Albina” a fost îndeplinită de calitatea managerială a conducerii acesteia, cât și de pregătirea profesională și onestitatea numerosului său corp de funcționari, care au asigurat împlinirea principalelor sale obiective socio-economice prin facilitarea creditării unei mase cât mai mari de solicitanți, cu dobânzi cât mai reduse, în vederea stimulării investițiilor productive pentru sporirea capacităților lor economice, realizând un echilibru între interesele debitorilor și cele ale acționariatului, cu urmări în stabilirea unor cote moderate ale dividendelor. Apoi sunt deosebit de concludente sumele acordate anual, cu excepția anilor 1932-1934, de către banca „Albina” scopurilor culturale și de binefacere din profitul net al acesteia. Ele au fost destinate spre folosul învățământului și al bisericilor românești, sprijinirii activităților societăților cultural-naționale, cu precădere „Astrei”, fiind oferite și ca ajutoare unor comunități întregi încercate de calamități naturale sau ca burse unor elevi și studenți etc. De la înființarea sa până în anul 1946 inclusiv, banca „Albina” a destinat acestui portofoliu sume financiare însemnate. Astfel s-au acordat valori totale între anii: 1872-1899 de 90.261 florini (180.322,52 koroane sau lei aur); 1900-1919 suplimentar 233.325,42 koroane iar între 1920-1946 încă 33.317.906 lei. La aceste sume se adăugau fondurile culturale ale fundațiilor „Partenie Cosma” și

⁷⁵ Nicolae N. Petra, *op. cit.*, p. 125; Virgil Madgearu, *Evoluția economiei românești după războiul mondial*, ediție reeditată, București, Editura Științifică, 1995, pp. 259-260.

„Visarion Roman”, în valoare de peste 12,5 milioane lei⁷⁶. După alte surse credibile, care au luat în calcul suplimentările de donații și ajutoare, ascunse autorităților austro-ungare în raportările bilanțiere oficiale, reiese că până în 1918 s-au acordat fonduri mult mai mari care se ridicau la 684.540,27 koroane⁷⁷.

*

* *

Din prezentarea și analiza formelor și volumului operațiunilor bancare ale „Albinei” reiese că banca a practicat și adoptat un sistem de creditare flexibil și diversificat, conducerea acesteia dovedind un înalt grad de receptivitate pentru satisfacerea intereselor clientelei sale debitoare, cât și o politică echilibrată și prudentă menită să evite posibilele fluctuații ale pieței financiare, manifestate nu rareori intempestiv, pe parcursul celor 75 de ani de existență.

Evoluția financiar-bancară a băncii „Albina” a înregistrat etape distincte, marcate de conjuncturi propice sau de reculuri economice provocate de crize financiare ori de evenimente politico-militare de anvergură internațională. Astfel, după inerentele dificultăți ale începuturilor activității sale, la care s-au adăugat eșecurile operațiunii de înființare a reuniunilor de credit, „Albina” a cunoscut, cu mici variații, un ritm de dezvoltare ascendentă, depășind cu bine criza financiară din anii 1911-1913. Anii primului război mondial i-au influențat însă negativ volumul operațiunilor financiare la nivelul statisticii nominale, cât mai ales volumul valorilor financiare reale.

În anii interbelici, până în 1930, confruntată cu concurența marilor bănci din fostul regat al României, „Albina” a reușit să-și refacă treptat capacitățile economico-financiare, adoptând politici noi de creditare adecvate cursului general al pieții bancare, impunându-se printre băncile cu capital național românesc reprezentative ale României. Criza economică, receptată cu acuitate în domeniul financiar, începând cu anul 1931, i-a afectat serios capacitatea economică pentru o perioadă de timp destul de mare, datorită plasamentelor sale anterioare, majoritare din domeniul agrar. Legile conversiunii datoriilor debitorilor funciari au pus sub incidența lor aproape jumătate din activele sale. La această situație s-a adăugat prelungirea efectelor crizei în agricultură, reflectate îndeosebi prin decalajul prețurilor produselor agricole în raport cu perioada de până la 1929, cu urmări în menținerea debilității economice a proprietarilor funciari mici și mijlocii din care își recruta, până la criză, o parte însemnată din clientela de debitare. Consecințele imediate s-au

⁷⁶ *** *Darea de seamă a Consiliului de Administrație al ... către Ad. gen. din 20 martie 1947*, Sibiu, 1947, p. 19.

⁷⁷ Mihai D. Drecin, *op.cit.*, p. 163.

reflectat în scăderea drastică a volumului operațiunilor financiare între anii 1932-1935, în pierderea rezervelor speciale și diminuarea rezervelor generale, însă banca „Albina” și-a menținut însemnătatea în creditul comercial, în sensul că va figura în continuare printre cele 19 mari bănci⁷⁸ și printre cele 8 mari bănci cu capital românesc⁷⁹, chiar și după clasificările Legii bancare din 1934. Anii celui de-al doilea război mondial, dar și cei următori, cu evidente consecințe negative asupra sistemului financiar-bancar, au afectat și situația economică a băncii „Albina”. La acestea s-a adăugat și situația specială a filialelor sale din Cluj și Tîrgu-Mureș, aflate din august 1940 până în octombrie 1944 în Ardealul de nord cedat Ungariei hortic și afectate de politica ostilă promovată de acest stat. Apoi banca „Albina”, ca și celelalte bănci din România, a suferit consecințele economiei de război, ce a implicat sporirea inflației și deprecierea repetată și masivă a monedei naționale, fenomene care devin pregnante în sensul că s-au amplificat exponențial de la sfârșitul anului 1944.

În această conjunctură asistăm la creșterea volumului nominal al creditelor mai întâi moderat, apoi galopant, înregistrându-se serioase dezechilibre între fondurile proprii de finanțare (capital social, rezerve, inclusiv depuneri) și plasamentele efectuate în marea lor majoritate în baza creditelor de reescont de la B.N.R. Situația financiară a „Albinei”, după 1944, în ciuda creșterii explozive a volumului activelor sale și chiar a obținerii unor profituri ponderate, este una din cele mai critice din întreaga sa istorie. Măsurile economice ale guvernelor României din decembrie 1946 și din august 1947, prin etatizarea B.N.R., respectiv reforma monetară, și apoi prin adoptarea actului naționalizărilor din iunie 1948 vor însemna, mai întâi, reducerea afacerilor sale bancare și apoi sistarea activității sale, păstrând însă peste timp, în memoria generațiilor și în istoria instituțiilor financiare românești, imaginea unei instituții bancare de mare performanță economică și morală, dominantă, în spațiul Transilvaniei de până la 1918, cu influență semnificativă în viața socio-economică a României interbelice.

⁷⁸ Virgil Madgearu, *op.cit.*, p. 244; Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, ediția II, vol. II, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 441.

⁷⁹ Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice 1859-1947*, vol. III, *Monedă-Credit-Comerț-Finanțe publice*, București, Editura Academiei Române, 2000, p. 99. După clasificările autorului marile bănci ar fi cele cu capitaluri sociale de peste 100 de milioane, chiar și așa banca „Albina”, cu un capital de 100 de milioane, din 1929 s-ar fi înscris în rândul marilor bănci sau ar fi fost la limită dintre acestea și cele mijlocii.

Anexa A

Active

Operațiunile financiare ale Băncii Albina 1872 – 1946 (sinteză selectivă)

Anul	Total active	Credite cambiale (escont) și personale	Credite ipotecare	Credite cambiale (escont) cu acoperire ipotecară	Credite în cont curent	Credite pe efecte
	florini	florini	florini	florini	florini	florini
1872	383.800,97	48.206,12	-	150.941,50	-	2.537,54
1882	cca. 2,5 milioane	751.192,17	753.332	-	2.080	23.803
1892	8.084.900	4.210.912,98	1.470.386,88	517.526	187.763,99	80.687,53
	koroane	koroane	koroane	koroane	koroane	koroane
1902	22.069.400,92	9.742.494,55	5.299.963	1.960.421,50	1.008.948	114.943
1912	57.329.278	20.352.448,47	13.375.139,40	9.097.754,82	7.152.139,23	41.967,50
1914	54.074.367	20.896.701,75	12.519.906,22	9.624.534,13	4.852.240,71	43.107,50
1919	cca. 250.000.000	4.549.508,88	6.402.292,65	5.872.372	186.697.184	17.844,50
	lei	lei	lei	lei	lei	lei
1925	cca. 650.000.000	172.579.827	343.752,98	94.603.604	286.019.487	39.640,50
1930	1.732.439.742	369.440.585	-	553.016.162	501.178.210	451.882
1933	1.320.653.388	288.385.457	-	489.498.379	411.273.245	39.016
	-	Scont	Debitorii	Debitori în conversiune	Credite pe termen lung	Efecte și acțiuni proprii
1934	1.083.169.498	123.448.665	243.173.034	583.023.489	18.128.188	44.233.899
1938	926.825.602	221.217.795	181.219.229	212.593.968	13.321.203	52.986.615
1942	2.130.122.492	493.066.844	919.620.406	101.721.228	-	87.219.912
1946	47.113.617.235	11.941.132.262	22.548.810.643	-	-	305.388.386

Sursele documentare care au oferit datele de mai sus provin de la: Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexa B; Nicolae N. Petra, *op.cit.*; *Anuarele băncilor române 1899-1917*, Sibiu, 1900-1918; *Rapoartele și Dările de seamă* ale Consiliului de Administrație al băncii „Albina” pentru anii 1919-1946, păstrate la Arhivele Naționale, Serviciul Județean Sibiu.

Anexa B
PASIVE
Operațiunile financiare ale băncii „Albina” 1872 – 1946 (sinteză selectivă)

An ul	Capitalul social	Fond general de rezervă	Fond special de rezervă (creanțe dubioase)	Depuneri	Reescont	Beneficiu net
	florini	florini	florini	florini	florini	florini
187 2	300.000 din care vărsați 145.629	4.264,20	-	26.173,37	12.994 (creditori)	8.601,40
188 2	300.000	33.323,5 0	-	1.176.660,6 5	-	40.414,7 5
189 2	300.000 în 1895 600.000	100.000	116.687	4.867.975	552.464	86.487
	koroane	koroane	koroane	koroane	koroane	koroane
190 2	1.200.00 0	600.000	137.766	11.525.646, 46	4.871.897	402.631
191 2	6.000.00 0	1.430.00 0	24.451	23.174.692, 5	17.690.313	815.480
191 4	8.000.00 0	1.660.00 0	-	22.489.462, 4	18.882.694	899.315
191 9	20.000.0 00	10.560.0 00	437.727	97.181.770, 82	cca. 170 milioane k	2.059.02 1
	lei	lei	lei	lei	lei	lei
192 5	50.000.0 00	14.780.0 00	10.168.6 43	381.038.92 5,72	cca. 65 milioane lei	20.635.1 42
193 0	100.000. 000	47.926.3 45	32.000.0 00	1.363.805.9 34	5.523.500	38.251.1 01
193 3	100.000. 000	54.571.0 53	28.000.0 00	746.376.00 1	371.703.74 5	5.177.04 5
193 4	100.000. 000	10.511.9 08	-	477.810.40 1	362.722.67 9	5.259.48 7
193 8	100.000. 000	16.758.0 28	28.885.4 93	429.224.41 5	180.701.81 1	13.997.8 08
194 2	150.000. 000	24.000.0 00	37.679.3 50	642.608.41 8	207.002.30 0	27.017.1 07
194 6	500.000. 000	100.999. 500	245.000. 000	10.377.062. 501	27.501.285. 000	234.195. 762

Sursele documentare care au oferit datele de mai sus provin de la : Mihai D. Drecin, *op.cit.*, Anexele B și C, Nicolae N. Petra, *op.cit.* p. 21, 35 și Anexa D, p. 209; *Anuarele băncilor române 1899-1917*, Sibiu, 1900-1918, *Rapoartele și Dările de seamă* ale Consiliului de Administrație ale băncii „Albina” din anii 1919-1946.

ASPECTE PRIVIND INDUSTRIA DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ ÎN PRIMII ANI DUPĂ UNIREA CU ROMÂNIA DIN ANUL 1918

Dorin Dologa*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0005

Abstract

Aspects of Industry in Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș during the First Years after the Unification with Romania in 1918

At the end of the First World War, Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș had a significant industrial basis. During the first years after the Unification in 1918, a growth of industrial capacity was noticeable in these regions. This capacity was founded, in all cases, with the help of state facilities, or with the participation of the state. Considering that after the First World War the political system stabilised, the holders of financial resources and those who grew rich after the war proceeded to investing preponderantly in industrial branches.

Keywords: Industry; Transylvania; Banat; Crișana and Maramureș; Unification.

La sfârșitul Primului Război Mondial Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul aveau o bază industrială însemnată, comparabilă cu cea existentă în Vechiul Regat. Astfel, în anul 1919 industria mare (mecanizată) din Transilvania și Banat cuprindea 1.101 întreprinderi¹, iar în anul 1915 cea din Vechiul Regat număra 1.149 întreprinderi².

Între industria mare din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și cea din Vechiul Regat existau diferențe structurale. În ceea ce privește ramurile industriale, cele ale industriei metalurgice, construcțiilor de mașini, electrotehnică și chimică erau mai dezvoltate în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș decât în Vechiul Regat, în timp ce industria petrolului ocupa un loc important în Vechiul Regat față de unul redus în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș.

* Archivist, National Archives, Bistrița-Năsăud

¹ Cezar Popescu, „Evoluția industriei din Ardeal după Unire”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, București, Editura Cultura Națională, 1929, p. 492.

² N. Clipa, Gh. Iacob, *Ideii și fapte din istoria economică a României*, Bacău, Editura Plumb, 1994, p. 128.

Principalele elemente avute în vedere în analiza industriei sunt cele legate de profilul de fabricație, de producție și de forța motrică.

Ramura industriei metalurgice era bine reprezentată în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș. Centrele reprezentative ale acestei ramuri erau Reșița, Hunedoara, Nădrag și Călan. Uzinele acestei ramuri produceau fontă, oțel, șine, tablă, sârmă, mașini, mobilier industrial. Industria metalurgică era una de tradiție în această zonă. Activitatea metalurgică a debutat la Reșița în anul 1756, an în care au fost transferate aici furnalul și turnătoria de la Bocșa (înființate în anul 1718). Această ramură se situa în anul 1919 pe primul loc între ramurile industriei în ceea ce privește forța motrice (48.650 C.P.) și pe locul al treilea în ceea ce privește valoarea producției (514 milioane lei)³.

În ceea ce privește industria electrotehnică, ea producea electromotoare, transformatoare, aparate telefonice, telegrafice, radio și articole electrice, într-un număr redus. Ea se situa pe locul al doilea între ramurile industriale în ceea ce privește valoarea producției raportată la numărul de locuitori. Centrele importante ale industriei electrotehnice erau Timișoara, Cluj, Oradea și Reșița⁴.

Ramura industriei alimentare era bine dezvoltată, ea situându-se în anul 1919 pe primul loc între ramurile industriale în ceea ce privește numărul întreprinderilor (373 întreprinderi) și valoarea producției (1.476 milioane lei). Centrele mai importante erau Târgu Mureș, Timișoara, Arad, Oradea, Brașov. Industria alimentară producea făină și paste făinoase, zahăr, ulei, dulciuri, băuturi, brânzeturi⁵.

Ramura industriei textile fabrica țesături, tricotaje, pălării, frânhii, sfoară. Centrele reprezentative ale acestei ramuri erau Timișoara, Arad, Sibiu, Sighișoara, Brașov, Sfântu Gheorghe⁶.

Ramura industriei pielăriei producea încălțăminte, curele, confecții din piele. Centrele reprezentative erau Cluj, Sibiu, Brașov, Sebeș, Timișoara, Oradea⁷.

Ramura industriei lemnului și hârtiei era bine dezvoltată, ea situându-se în anul 1919 pe locul al doilea între ramurile industriale în ceea ce privește valoarea producției (1.140 milioane lei) și numărul întreprinderilor (328 întreprinderi) și pe locul al treilea în ceea ce privește forța motrice (31.578 C.P.). Această ramură producea cherestea, tâmplărie, mobilă, hârtie, mucava, carton. Principalele centre erau Mureni Mici (județul Bihor), Poieni și Jibou (județul Cluj),

³ Cezar Popescu, *op. cit.*, pp. 497, 502.

⁴ *Ibidem*, pp. 496, 510.

⁵ *Ibidem*, p. 496.

⁶ *Ibidem*, pp. 514-518.

⁷ *Ibidem*, pp. 518, 519.

Iernuțeni (județul Mureș), Brașov, Sibiu, Petrifalău (Petrești, județul Alba), Zărnești, Orlat, Cluj⁸.

O ramură dezvoltată era și cea a industriei chimice. Aceasta se situa pe locul al doilea între ramurile industriale în ceea ce privește forța motrice (41.020 C.P.). Fabricile chimice produceau sodă, carbid, cianamidă, acid sulfuric și sulfati, îngrășăminte artificiale, clei, amidon, explozivi, acid carbonic, lacuri și coloranți, produse farmaceutice, parfumuri, distila lemnul, cărbunele și petrolul. Centrele reprezentative erau Târnăveni, Uioara, Turda, Reșița, Zlatna, Sibiu, Târgu Mureș, Făgăraș, Cluj, Oradea, Timișoara⁹.

Ramura ceramicii, sticlăriei și a materialelor de construcții se situa pe locul al treilea între ramurile industriale în ceea ce privește numărul de întreprinderi (112 întreprinderi). Ea producea sobe, vase, oale, obiecte de artă smălțuite, faianță, porțelan, sticlă, cărămizi, țigle, var, ghips și ciment. Principalele centre erau Mediaș, Arad, Turda, Jimbolia, Lugoj, Aleșd, Brașov¹⁰.

În cadrul industriei metalurgice întreprinderile reprezentative erau Uzinele de fier ale Statului din Hunedoara, Uzinele de fier și Domeniile din Reșița, Societatea „Industria Fierului Nădrag” și Societatea Anonimă a Minelor și Topitoriilor Călan. Fabrica „Frații Schiel & R. Goldschmidt” din Brașov producea mașini de morărit, Fabrica „Frații Printz” din Satu Mare producea mașini pentru fabricarea uleiurilor, iar Fabrica „A. Rieger” din Sibiu fabrica batoze de treierat¹¹.

Dintre întreprinderile industriei electrotehnice menționăm Fabrica de țevi Bergman și articole electrice din Cluj, Fabrica „Barbetti Germano” din Oradea care producea fiare de călcat, sobe și vase electrice și Fabrica din Timișoara care aparținea Firmei „Energia” din București și care fabrica aparate telefonice și telegrafice, de radio, fiare de călcat electrice, aparate de curățat parchetul¹².

Între întreprinderile industriei alimentare se numărau fabricile de zahăr din Târgu Mureș și Bod, Fabrica de bomboane „Kandia” din Timișoara, fabricile de bomboane și ciocolată „Frații Stollwerck” și „Hess” din Brașov, morile „Mare Timișoreană” din Timișoara și „Frații Neuman” din Arad, fabricile de bere „Dreher Haggemacher” din Oradea și „Timișoreană” din Timișoara¹³.

În cadrul ramurii industriei textile menționăm întreprinderile „Industria textilă” din Arad cu 600 războaie mecanice, „Țesătoria Henry Klinger” din Sfântu Gheorghe cu 216 războaie mecanice,

⁸ *Ibidem*, pp. 496, 519, 520, 522.

⁹ *Ibidem*, pp. 496, 523-527.

¹⁰ *Ibidem*, pp. 496, 527-531.

¹¹ *Ibidem*, pp. 498, 499, 502-505.

¹² *Ibidem*, p. 510.

¹³ *Ibidem*, pp. 510-514.

„Industria Lânii” din Timișoara cu 200 războaie mecanice, „Industria textilă” din Lugoj cu 196 războaie mecanice, Fabrica „Wilhelm Scherg” din Brașov cu 127 războaie mecanice, Țesătoria „W. Loew” din Sighișoara cu 100 de războaie mecanice. Întreprinderea „Industria textilă” din Arad era singura din Transilvania și Vechiul Regat care dispunea încă înainte de Primul Război Mondial de o filatură pentru fire de bumbac¹⁴.

Dintre fabricile ramurii industriei pielăriei menționăm Fabrica „Frații Renner & Co.” din Cluj, Fabrica „Turul” din Timișoara, care producea 1.000.000 de perechi de încălțăminte anual și Fabrica „Citron & Co.” din Mediaș¹⁵.

În cadrul ramurii industriei lemnului și a hârtiei menționăm fabricile de cherestea Întreprinderile Forestiere Române S.A. Poieni (județul Cluj), Fabrica ce aparținea Ministerului Domeniilor, Casa Domeniilor din Iernuțeni (județul Mureș), Fabrica „Simian Ion” din Porcești (Turnu Roșu din județul Sibiu) și fabricile de hârtie din Petrifalău (Petrești din județul Alba), înființată în anul 1854 și cea din Zărnești (județul Brașov), înființată în anul 1918¹⁶.

În cadrul ramurii industriei chimice menționăm Fabrica „Nitrogen” din Diciosânmărtin (Târnăveni), care era cea mai mare fabrică chimică din țară, uzinele de la Uioara (înființată în anul 1919) și Turda (care funcționa înainte de Primul Război Mondial), deținute de „Societatea Solvay din România”, care produceau în anul 1919 o cantitate de 3.631 tone de sodă caustică, Uzinele metalo-chimice ale Statului din Zlatna, Fabrica de acid sulfuric „Phönix” din Firiza de jos, Fabrica din Brașov care aparținea Societății anonime române pentru industrie chimică „Mărășești” din București, Fabrica, „Amy Ion” din Sibiu, fabricile de cocs din Lupeni și Anina, fabricile de chibrituri din Cluj și Timișoara, „Prima societate română de explozivi” din Făgăraș, Fabrica de vopseluri lacuri și produse chimice „Polycrom” din Arad, Fabrica de săpun „Heinrich” din Cluj, întreprinderile farmaceutice „Aurora” și „Vesta” din Oradea¹⁷.

În domeniul industriei ceramice, a sticlăriei și materialelor de construcții menționăm „Prima fabrică de sticlă cu gaz metan” din Mediaș, înființată în 1919, Fabrica „Frații Flessig” din Avrig, înființată în 1840, Fabrica „Josef Losch” din Tomești (județul Caraș Severin), înființată în 1840, Fabrica de ciment portland „Turda”, înființată în 1914, care producea în anul 1919 o cantitate de 5.640 de tone de

¹⁴ *Ibidem*, p. 516.

¹⁵ *Ibidem*, pp. 518, 519.

¹⁶ *Ibidem*, p. 522.

¹⁷ *Ibidem*, pp. 523-527.

ciment și Fabrica „Bohn” din Jimbolia care producea cărămizi și țigle¹⁸.

În primii ani de după Unirea din 1918, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș se constată o creștere a numărului capacităților industriale. Astfel, numărul întreprinderilor a crescut de la 1.101 în anul 1919 la 1.727 în anul 1927, forța motrice s-a mărit de la 176.300 C.P. în anul 1919 la 226.109 C.P. în anul 1927, valoarea producției a crescut de la 4.441 milioane lei în anul 1919 la 20.614 milioane lei în anul 1927, iar personalul a crescut de la 71.156 în anul 1919 la 90.175 în anul 1927¹⁹.

Această creștere s-a produs în contextul măsurilor luate de guvernele României din perioada respectivă pentru stimularea economiei în general și a industriei în special. Pentru depășirea situației economice dificile din anii 1919-1920, guvernele României au luat o serie de măsuri legislative pentru stimularea dezvoltării economice. În condițiile în care bugetele în primii ani de după Primul Război Mondial înregistrau deficite însemnate, Statul Român nu dispunea de resurse financiare pentru a face investiții în economie. În această situație Statul Român a luat o serie de măsuri legislative pentru dezvoltarea industriei. Astfel, în noiembrie 1920 legea de încurajare a industriei naționale din anul 1912 a fost extinsă la nivelul întregii țări, iar în anul 1924 au fost promulgate legea minelor, legea energiei, legea comercializării și controlului întreprinderilor statului și legea pentru regimul apelor²⁰.

Înființarea unei fabrici schimbă potențialul economic al unei zone și chiar al unei țări, în funcție de dimensiunile obiectivului industrial. Aceste capacități industriale au luat ființă, în toate situațiile, fie cu ajutorul unor facilități de la stat, fie cu participarea și a statului, care avea interese în domeniul respectiv.

Investiții publice au fost făcute în sectorul industriei de apărare a țării. Astfel, în anul 1920 s-a decis înființarea „Primei Societăți Române de Explozivi” de la Făgăraș. În anul 1924 a început construcția fabricii, iar în anul 1925 aceasta și-a început producția. În anul 1925 a început instalarea secției de fabricație a pulberii negre (prafului de pușcă), iar în anul 1926 a început producerea acesteia. În anul 1925 s-a constituit Societatea „Uzinele Metalurgice din Copșa Mică și Cugir”, care trebuia să fabrice armament. Societatea dispunea de instalații pentru producerea oțelurilor speciale și a tuburilor sudate până la 100 mm. În anul 1926 a luat ființă Întreprinderea „Industria Aeronautică Română” din Brașov pentru fabricarea

¹⁸ *Ibidem*, pp. 528, 530.

¹⁹ *Ibidem*, p. 496.

²⁰ N. Clipa, Gh. Iacob, *op. cit.*, p. 189.

avioanelor militare²¹. Investițiile au fost făcute în această zonă, la Copșa Mică, Brașov, Hunedoara, Cugir, deoarece acestea se aflau aproape de baza de materii prime, dispuneau de o rețea de transport feroviară și rutieră relativ dezvoltată și de o forță de muncă destul de calificată.

În perioada 1919-1927 capacitățile industriale s-au extins și au apărut o serie de fabrici noi, cu capital de stat sau privat. Astfel, la Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița, (care s-au transformat la sfârșitul Primului Război Mondial în societate cu capital românesc, iar în anul 1920 a fost naționalizată), în anul 1921 s-a instalat o Fabrică de mașini electrice, iar în anul 1923 s-a înființat Fabrica de locomotive. În anul 1924 s-au constituit Uzinele Unite „Titan, Nădrag, Călan”, prin fuzionarea și naționalizarea Societății „Titan” din Galați cu Societatea „Industria Fierului Nădrag” și cu „Societatea Anonimă a Minelor și Topitoriilor Călan”. În anul 1925 s-a înființat Fabrica Românească pentru laminat și tras metale din Brașov, care era singura din țară care prelucra arama și alama²².

În ceea ce privește industria alimentară, dacă în anul 1922 existau 62 de mori a căror făină se valorifica prin vânzare pe piață, în anul 1927 numărul acestora a ajuns la 100²³. Plasamentele de capital în sectorul industriei alimentare au fost semnificative pentru că produsele acestei industrii erau solicitate atât la export, cât și pe plan intern, unde aveau desfacerea asigurată zonal sau local. Fabricile alimentare erau construite în apropierea orașelor, care erau mari consumatoare de produse agricole. Apoi, volumul capitalului investit în această ramură industrială era relativ redus, deoarece fabricile alimentare nu necesitau utilaje complexe.

În domeniul industriei ceramicii, sticlăriei și materialelor de construcții, în anul 1920 s-a înființat Fabrica „Faianța” din Arad, iar în anul 1921 Fabrica „Tompă-Farkas” din Turda²⁴. Multe capacități industriale s-au format prin dezvoltarea unor mici afaceri. În jurul unor ateliere care s-au extins, au apărut mai târziu fabrici. Astfel, „Prima fabrică de sticlă cu gaz metan” din Mediaș s-a înființat în anul 1919 având un cuptor cu oale. Fabrica s-a mărit ulterior prin construcția unui al doilea cuptor, apoi al unui bazin, iar în anul 1927 a fost pusă în funcțiune o secție nouă pentru tragerea geamurilor pe cale mecanică²⁵.

Capacitățile industriale au fost create pentru valorificarea resurselor solului și subsolului: lemn, argilă, cereale, minereu de fier, metale neferoase, gaz metan, în sistem industrial. Valorificarea

²¹ Cezar Popescu, *op. cit.*, pp. 505, 526.

²² *Ibidem*, pp. 502, 503.

²³ *Ibidem*, p. 513.

²⁴ *Ibidem*, p. 528.

²⁵ *Ibidem*, p. 529.

resurselor subsolului a fost stimulată de către Statul Român prin comenzi. Minele au fost mărite, dezvoltate, modernizate. Statul Român a aplicat mai multe măsuri de valorificare a minelor și exploatărilor de suprafață, care au luat diferite forme: vânzare, arendare, sau concesiune. Astfel, Societatea anonimă română pentru exploatarea de cărbuni „Lonea”, aflată în proprietatea Statului Român, a fost vândută în anul 1926 unei societăți private. Minele de cărbuni din comuna Livezeni, punctul Valea Sălătrucului, aflate în proprietatea Statului Român, au fost arendate, pe bază de redevență de stat. Societatea anonimă română „Valea Jiului de Sus” era întreprindere pe cuxe. Ea a fost naționalizată în anul 1926, devenind Societate română anonimă²⁶.

Statul Român avea drept de monopol asupra unor produse, cum erau chibriturile și tutunul. La Cluj și Timișoara existau două fabrici de chibrituri, care aparțineau Regiei Monopolului Statului²⁷.

Funcționarea, extinderea și modernizarea unor capacități industriale, înființarea capacităților industriale și de extracție noi necesită existența unei rețele de transport terestru și naval. Dezvoltarea capacităților industriale existente și înființarea altora noi în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a avut ca argument hotărâtor existența unei rețele de transport feroviar și rutier relativ dezvoltată, astfel încât pentru extinderea lungimilor și a capacităților de transport efortul financiar a putut fi acoperit.

Nu putem vorbi de o dezvoltare economică și despre o dezvoltare industrială în primul rând, fără o rețea dezvoltată de transport feroviar, rutier și naval. Asigurarea infrastructurii de transport însemna asigurarea accesului la resursele solului și subsolului, la forța de muncă, la sursele de aprovizionare și piețele de consum. Toate aceste elemente reprezintă factori stimulativi în dezvoltarea activității economice zonale.

În anul 1918 în Transilvania existau 4.546 km de cale ferată²⁸. În primii ani de după Primul Război Mondial o problemă deosebită o constituia existența unui mare număr de tipuri de șină de cale ferată și a unei mari varietăți de material feroviar. Astfel, dacă înainte de Primul Război Mondial în Vechiul Regat existau 7 tipuri de șină de cale ferată, după Unirea din anul 1918 în România Mare existau 48 de tipuri de șină de cale ferată. În ceea ce privește

²⁶ I. Iancu, „Exploatări miniere din Transilvania și Banat în anii 1919-1928”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, București, Editura Cultura Națională, 1929, pp. 452, 453.

²⁷ Cezar Popescu, *op. cit.*, p. 526.

²⁸ Niculae I. Petculescu, „Căile ferate ardelen. Istoricul și dezvoltarea lor. Starea rețelei ardelen la epoca Unirii. Lucrările săvârșite până azi de Ad-ția. C.F.R.”, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918-1928*, vol. I, București, Editura Cultura Națională, 1929, p. 547.

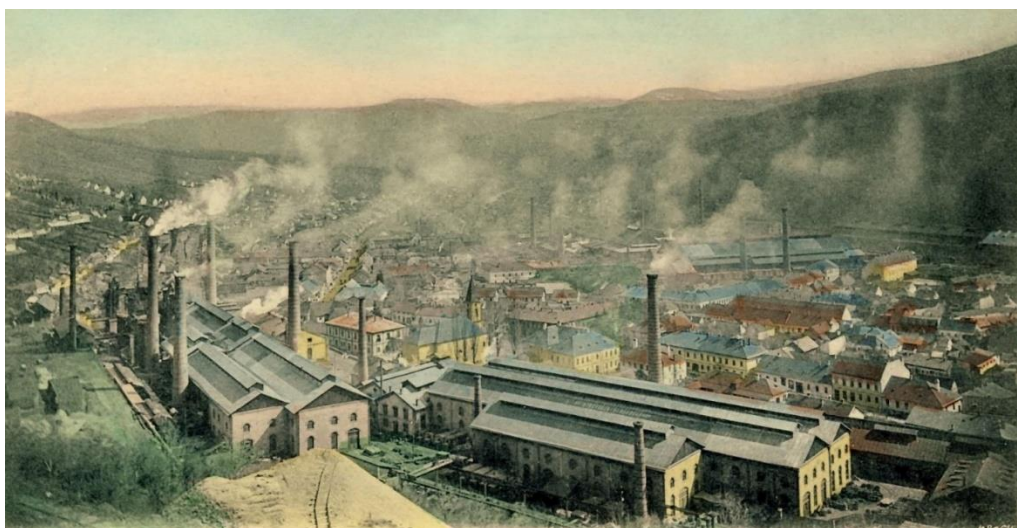
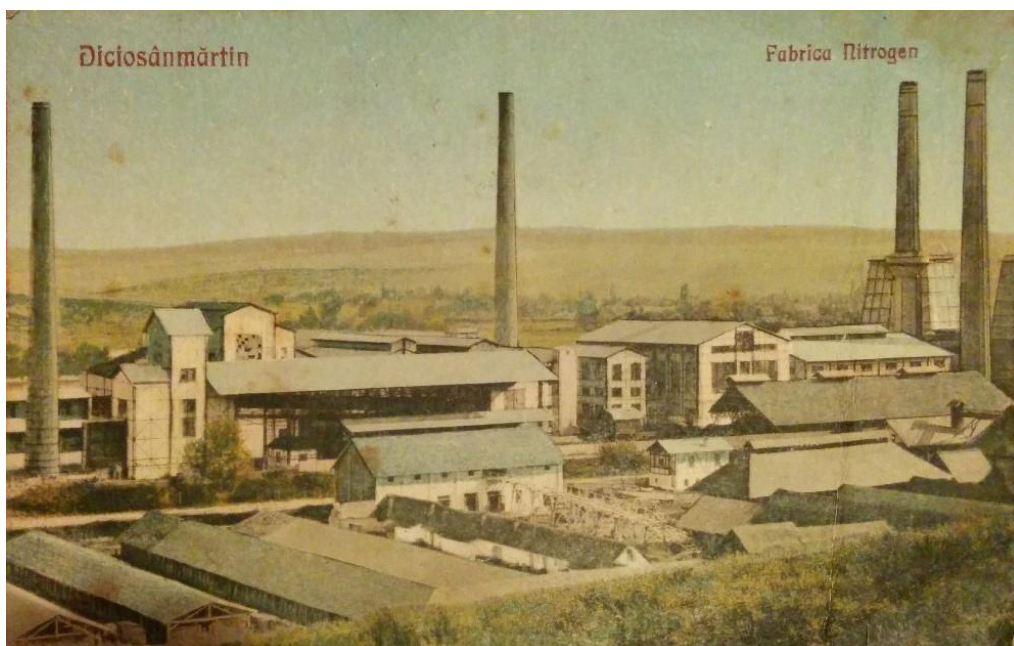
materialul de cale ferată (șine, eclise, buloane, crampoane, tirfoane, pene, macazuri), existau 15.000 de tipuri de astfel de piese. Această situație provoca mari dificultăți în ceea ce privește asigurarea materialelor necesare pentru întreținerea căilor ferate. Pentru remedierea acestei stări de fapt, în anul 1925 s-a decis standardizarea materialului de cale ferată, reducându-se tipurile de cale ferată de la 48 la 3. Deoarece lucrările de construcție și întreținere a căilor ferate sunt costisitoare, iar Statul Român nu dispunea în condițiile de la sfârșitul Primului Război Mondial de bani, s-a decis în primă fază refacerea cu șine de tipul 45 a liniilor principale din Transilvania și repararea sau reconstruirea unor poduri și tuneluri²⁹.

În ceea ce privește transportul pe apă, în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, acesta nu prezenta o dezvoltare semnificativă. Exista canalul Bega, pe care se practica transportul de mărfuri și călători. Fluviul Dunărea a fost utilizat pentru transportul produselor industriale ale respectivelor capacități industriale și importul în principal a unor utilaje, instalații și materii prime care nu se găseau în țară.

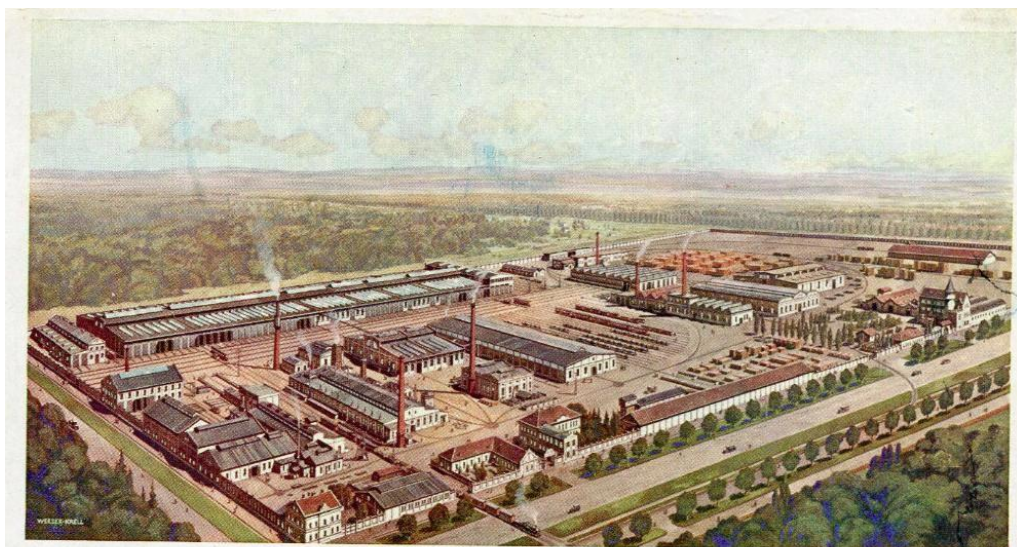
În condițiile în care după Primul Război Mondial sistemul politic s-a stabilizat, deținătorii de resurse financiare și îmbogățiții de război au trecut la investirea cu preponderență în ramuri industriale, care asigurau un profit mult mai mare decât alte sectoare economice.

²⁹ Cezar Popescu, *op. cit.*, pp. 552, 553.

Aspecte privind industria din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș în primii ani după Unirea cu România din anul 1918

Reșita

*„Astra“ Prima Fabrică Română de Vagoane și Motoare, S. A.
Uzinele din Arad*

POLITICA „BUNULUI VECIN” ȘI ÎNCEPUTURILE IMPLEMENTĂRII SALE ÎN CINEMATOGRAFUL ANILOR '30

Marius Adrian Scheianu*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0006

Abstract

“The Good Neighbor” Policy and the Beginnings of Its Use in the Cinema of the '30

Cinema, the youngest of the arts, has been energetic and has quickly gained public attention and became soon, after its appearance in the last years of the 19th century, the most popular of the arts, introducing the audiences to images of the world around them. From the first years of the 20th century silent films with plots came into vogue, substituting the documentary style of filming presented to the viewers. In the United States of America, many of these films introduced American viewers to their nearby Mexican neighbors. Usually, the Mexican image, in film, was dominated by stereotypes deeply rooted in American culture. This habit of portraying the Mexicans as bandits or as displaying every vice that could be shown on the screen, by the American film industry began to change by the middle of the 1930s. One of the reasons for this change is the new approach to the foreign policy implemented by the administration of US President Roosevelt, against the background of overcoming challenges caused by The Great Depression. The first beneficiary of this benevolent attitude towards Latin America, was US's closest neighbor, Mexico. Two American movies are relevant, during this period, for illustrating this policy in cinematography: Viva Villa (1934) and Juarez (1939). The two movies deal with aspects of Mexican history in a different way than in the past, the use of Mexico and Mexican history as a background for political comments on contemporary events, also demonstrating the role that the film industry has played as a vessel for carrying various messages from the political authorities to the public.

Keywords: *cinema; Mexic; history; politics; good neighbor*

Cinematograful, cea mai tânără dintre arte, s-a manifestat energic și a câștigat rapid atenția publicului devenind la puțin timp, de la apariția sa în ultimii ani ai secolului al XIX-lea, cea mai populară dintre arte și având adresabilitatea cea mai mare. Subiectele istorice, războiul și conflictele s-au aflat în atenția diferitelor forme de artă încă din zorii civilizației, percepția publicului asupra acestor evenimente fiind puternic influențată de operele artistice care le ilustrau. A șaptea artă nu a făcut excepție, cineaștii găsind în trecutul istoric o nesecată

* Ph.D Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology from Târgu Mureș.

sursă de inspirație încă din epoca filmului mut, când s-a încercat să se surprindă drama, emoția, teroarea și tragedia conflictului, și artiștii s-au confruntat cu provocarea de a condensa evenimente adesea confuze și haotice într-o narațiune coerentă. Încă de la începutul secolului XX filmele cu subiect și intrigă devin populare, înlocuind stilul de filmare tip documentar oferit până atunci publicului. Pe măsură ce mijloacele tehnice evoluau, oamenii de film găsesc modalități tot mai expresive de a transmite, prin paralelism, idei politice și sociale contemporane, mai mult sau mai puțin explicite, ambientate în diverse epoci istorice, fie că respectau sau nu adevărul istoric. Cuvintele romancierului și scenaristului american Gore Vidal sunt emblematice pentru puterea pe care creatorii de filme o pot exercita în manipularea trecutului spre a fi prezentat, cu diferite scopuri, publicului cinofil „cel care ecranizează face istoria”¹.

Încă timpuriu, de la începutul secolului trecut, filmele cu subiect și intrigă înlocuiesc stilul de filmare tip documentar de până atunci. În Statele Unite ale Americii cinematograful acelor ani introduce, deja, publicului local imaginea vecinilor mexicani. De cele mai multe ori, imaginea mexicanilor în aceste filme era dominată de numeroase stereotipuri adânc înrădăcinate în cultura americană, personajele mexicane regăsindu-se de multe ori, de exemplu, în postură de bandiți.

SUA, în drumul spre Mare Putere și Mexicul

Căștigarea independenței celor 13 colonii foste britanice de pe coasta atlantică a Americii de Nord și generoasa, dar și surprinzătoarea, în același timp, cedare de teritorii de către fosta metropolă, vor deschide noii formațiuni statale, Statele Unite ale Americii, perspectivele unor viitoare expansiuni teritoriale spre vest. Statele Unite ale Americii, pe lângă recunoașterea independenței, obțineau de la Marea Britanie și teritorii cuprinse între Marile Lacuri, în nord, urmând fluviul Mississippi, până în sud, spre posesiunile spaniole². Uniunii i se înfățișau astfel vaste ținuturi populate de triburi amerindiene, puțin sau deloc cartografiate, granițele care delimitau aceste teritorii de posesiunile altor puteri europene ca Spania și Franța, fiind puțin clare și, prin urmare, greu de identificat. În prima linie a acestei expansiuni, care va fi pașnică sau violentă, vor fi aventurieri, vânători, fermieri, comercianți, diverse tipuri de întreprinzători în căutare de profit care vor deschide calea pentru autoritățile federale, ce nu vor întârzia să ia în posesie noile teritorii.

¹¹ Gore Vidal, *Screening History*, Cambridge, Harvard University Press, 1992, p. 81.

² René Remond, *Istoria Statelor Unite ale Americii*, București, Editura Corint, 1999, p. 32.

Primii ani ai secolul al XIX-lea vor spori siguranța de sine a tânărul stat, și în pofida unui nou război cu Marea Britanie, de această dată cu rezultat indecis, îi va întări pe americani în convingerea că vor domina Emisfera Vestică prin eliminarea de aici a puterilor europene. Suprafața Uniunii se mărește prin achiziționarea Louisianei și a Floridei, de la Franța, respectiv Spania, în vreme ce mobila frontieră continuă să se deplaseze spre vest. În 1823 președintele James Monroe a prezentat Congresului celebrul document cunoscut ca „Doctrina Monroe”, esența acesteia fiind că orice intervenție europeană în afacerile interne ale unei țări americane care și-a declarat independența și a fost recunoscută de SUA va fi considerată ca o amenințare la securitatea SUA. În 1846, teritoriul Oregon este organizat pe țărmul Oceanului Pacific, expansiunea americană în vest atingând ultima barieră fizică, privirea autorităților politice și militare din capitala Washington se va îndrepta spre sud, spre granița mexicană.

Aici, din 1821, după un război de independență ce a durat un deceniu, Mexicul reușește să devină, în cele din urmă, independent. SUA a fost prima țară care a recunoscut independența Mexicului și a stabilit relații diplomatice cu țara latino-americană. Deja în 1812 diverși cetățeni americani, din proprie inițiativă, au ajutat mexicanii în lupta împotriva Spaniei³. Neoficial și guvernul SUA i-a sprijinit pe insurgenți cu arme, în dorința de a elimina o putere europeană de pe continent⁴. De asemenea, mulți patrioți mexicani priveau cu admirație spre nord, plănuiind să implementeze modelul politic federal american și în propria țară.

Joel Poinsett, promotor al valorilor liberalismului nord american: descentralizare, constituționalism, republicanism, anticlericanism și liber-schimb în relațiile comerciale, a fost primul ambasador al SUA în Mexic. În 1822 acesta întreprinde o călătorie în Mexicul proaspăt independent, impresiile sale de călătorie fiind publicate trei ani mai târziu sub numele de „Note din Mexic”. În notele de călătorie din Mexic, și ulterior, în corespondența sa în calitate de membru al structurilor guvernamentale americane, reiese faptul că Poinsett a avut o viziune pesimistă asupra potențialului de progres al mexicanilor, în analiza sa acesta folosește și argumente de natură istorică pentru a explica diferite tare ale mexicanilor contemporani lui⁵. Diplomatul american era și un avocat al extinderii teritoriului

³ Alan McPherson, *A Short History of U.S. Interventions in Latin America and the Caribbean*, Chichester, Wiley-Blackwell, 2016, p. 25.

⁴ Kathryn S. Blair, *Forging a Nation, The Story of Mexico From the Aztecs to the Present*, Mexico City, SAN Miguel Historical Press, 2011, p. 131.

⁵ Joseph M. Gilbert, Timothy J. Henderson, *The Mexico Reader. History, Culture, Politics*, Durham and London, Duke University Press, 2002, pp. 11-13.

țării sale până la fluviul Rio Grande, încorporând astfel teritorii mexicane, considerând mexicanii incapabili să administreze o țară atât de întinsă. Important este că judecățile sale legate de Mexic se vor dovedi de mare duranță, stereotipurile, generalizate, legate de Mexic, ilustrate de el putându-se regăsi, cu ușurință, în mentalul american până în prezent.

Tensiunile legate de masiva pătrundere a coloniștilor anglo-saxoni în nordul Mexicului, care va duce la secesiunea Texasului, culminează cu declanșarea războiului americano-mexican (1846-1848). Această primă majoră intervenție americană în America Latină face ca SUA să anexeze aproape jumătate din teritoriul Mexicului, împingând frontiera dintre cele două state mult spre sud. Frontiera rămâne una deschisă pentru decenii întregi, favorizând o dinamică pendulare a diferitelor grupuri și indivizi de ambele părți ale acesteia. Victoria deplină americană în războiul cu Mexicul și incapacitatea guvernului mexican de a controla eficient regiunile de frontieră vor favoriza noi incursiuni militare ale unor aventurieri americani cunoscuți ca *filibusters*, în Mexic. Cel mai cunoscut dintre aceștia, William Walker, reușește să fondeze o efemeră republică „independentă” în Sonora, nord-vestul Mexicului⁶. Apariția între granițele americane a unui important procent de populație mexicană nu-i va face pe noii stăpâni anglo-saxoni ai ținuturilor recent cucerite să își îmbunătățească atitudinea, deloc binevoitoare, pe care aceștia o aveau față de mexicani.

Literatura de la mijlocul secolului al XIX-lea va populariza această imagine negativă a mexicanilor, în rândul publicului larg american. Idei de acest gen au fost vulgarizate de o abundență de *dime novels*, romane de aventuri senzaționaliste cu un preț scăzut, care au început să fie publicate din 1859, cu un extraordinar succes comercial, în special cele publicate la editura Beadle & Adams⁷. Multe din aceste producții literare au fost scrise de militari cu activitatea în zona Frontierei. La începutul secolului următor cea mai nouă dintre arte, cinematografia, va prelua de la acest gen literar o anumită viziune asupra Mexicului și a mexicanilor.

Primii ani de cinema american și mexicanii

Prezența personajelor mexicane în cinematografie și interesul dezvoltat de cei implicați în cinema față de acestea este, aproape, la fel de veche ca și cinematografia însăși. Deja în 1894 doi pistolari mexicani apar duelându-se într-o filmare pe kinetoscop, predecesorul

⁶ Alan McPherson, *op. cit.*, pp. 24-26.

⁷ Cecil Robinson, *Mexico and the Hispanic Southwest in American Literature*, Tucson, University of Arizona Press, 1977, p. 27.

cinematografului în redarea de imagini în mișcare, produsă de compania inventatorului american Thomas Alva Edison⁸.

În Mexicul sfârșitului de secol XIX, președintele Porfirio Diaz nu manifesta o mare simpatie pentru nord-americani, având în vedere episoadele conflictuale din trecut, admirându-i, în schimb, pe francezi. O bună parte din elita mexicană împărtășea aceste sentimente, deci nu este întâmplător faptul că primul aparat care reda imagini în mișcare, kinetoscopul, inventatorului american Edison, când a fost prezentat în capitala mexicană în 1895 nu a atras o atenție deosebită a publicului spre deosebire de invenția francezilor Lumière, cinematograful, care prezentat tot în Ciudad de Mexico, un an mai târziu, a fost bine primit de un public entuziasmat de inovațiile aduse de peste Atlantic⁹.

Longevivului și autoritarului președinte Diaz îi plăcea să vizioneze filme, dar și să fie văzut în acestea, fapt ce a facilitat munca realizatorilor francezi, aceștia producând materiale care își propuneau să fie atât obiective, cât și măgulitoare, ilustrând sărbători și solemnități oficiale, obiceiuri specifice sau pitorești¹⁰. Străin de orice intenții critice acest tip de cinematograf a fost precursorul unei avalanșe de filmări asemănătoare în anii următori, făcute de alți străini în scop turistic și admirativ. Francofilia președintelui Diaz și a elitei mexicane a fost răsplătită prin faptul că Mexicul a fost singura țară latino-americană favorizată prin multiple filmări întreprinse aici de trimișii companiei Lumière, beneficiar al acestui favor alături de un număr redus de țări europene¹¹.

Mexicul civilizat pe care cei de la compania Lumière doreau să îl prezinte lumii nu va avea, totuși, un ecou foarte sonor în cinematografia mută. În orice caz unul dintre părinții cinematografului, francezul Georges Melies, părea să aibă în vedere un astfel de Mexic cult și civilizat când a inclus un mexican, ușor de recunoscut după *sombrero*, tradiționala pălărie cu boruri largi, între savanții care se pregătesc să se îndrepte spre Polul Nord. Această peliculă, *A La conquete du Pole*¹² (Cucerirea Polului), a fost realizată în 1912, când Melies se apropia de finalul carierei, trucajele și poveștile fantastice

⁸ Allen L. Woll, *The Latin Image in American Film*, UCLA Latin American Center Publications, Los Angeles, University of California, 1980, p. 7.

⁹ Carl J. Mora, *Mexican Cinema. Reflection of a Society*, 1896-2004, North Carolina, and London, McFarland&Company, Inc., Publishers, Jefferson, 2005, p. 4.

¹⁰ Andrea Noble, *Mexican National Cinema*, London and New York, Routledge, 2005, p. 27.

¹¹ Emilio Garcia Riera, *Mexico Visto Por El Cine Extranjero* (1894-1940), vol.1, Edicion Era, Guadalajara, Universidad de Guadalajara, 1987, p. 17.

¹² *A la conquete du Pole*; regia: Georges Melies; scenariu: Georges Melies; actori: Georges Melies, Fernande Albany, 1912.

folosite de acesta în producțiile cinematografice proprii devenind deja anacronice.

Dacă înainte de Primul Război Mondial, industria europeană de film era la nivelul sau chiar superioară celei din SUA, după încheierea Marelui Război balanța se înclină în favoarea producției de film americane, iar Mexicul și mexicanii imaginați de filmele americane vor deveni familiari, grație acestora, și publicului de pe alte meridiane. Mexicanii erau reprezentați ilustrând trăsături și tare morale, ca lăcomia, lașitatea, trădarea, brutalitatea sau doar ca spectatori pasivi, meniți să asigure un fundal pitoresc și omogen pentru dramele personajelor anglo-saxone. Personajele feminine prezentau, în general, trăsături de caracter la fel de negative, pe lângă o senzualitate excesivă, dar puteau fi și *senoritas* inocente supuse la abuzuri de către conaționali și salvate de către eroul nord american. Mexicanii apăreau în perfectă antiteză cu eroii nord-americani și SUA. Această imagine a Mexicului și a mexicanilor în cinematografia americană se va dovedi de mare duranță.

„Bunul vecin” și filmul ca instrument propagandistic

Totuși, începând cu mijlocul anilor '30 ai secolului trecut portretizarea într-o manieră negativă a personajelor mexicane din filmele americane începe să sufere sensibile și sesizabile modificări, căpătând nuanțe mai complexe.

Venirea la Casa Albă, din Washington, ca președinte al SUA, a reprezentantului Partidului Democrat, Franklin D. Roosevelt și programele economice derulate sub mandatul acestuia vor face ca SUA să iasă din grava criză economică și socială începută o dată cu crahul Bursei din New York, în 1929. După depășirea crizei, nici politica externă nu va fi neglijată, iar administrația prezidențială a abordat așa zisa politică a „bunului vecin” (*good neighbor policy*) în raport cu țările din America Latină. Se încerca dezvoltarea unei cooperări și a unor relații pe baze mult mai prietenoase cu republicile latino-americane, în comparație cu politica autoritară și adesea de forță, față de țările din Emisfera Vestică, din deceniile precedente, încercându-se să se îndepărteze de latino-americani, temerea unei agresiuni, teritoriale sau financiare, nord-americane. Pe măsură ce tensiunile de pe scena politică internațională se acutizau, arta, cu cinematograful în prim plan, va fi chemată și ea în sprijinul acestei politici. Printre primii beneficiari ai acestei politici binevoitoare față de America Latină, va fi chiar vecinul SUA, Mexicul.

Tuturor agențiilor guvernamentale li s-a cerut să ia parte la acest efort, în frunte cu Oficiul pentru Coordonarea Afacerilor Inter-Americane. John Hay Whitney, șeful secției Cinema, a amintitei agenții, a recunoscut și subliniat rolul deosebit al cinematografiei în

promovarea cooperării inter-americane. Oficiul Hayes care controla cenzura asupra producției de film, de asemenea a numit un expert responsabil în probleme latino-americane¹³.

Motivul pentru care un număr mare de filme cu subiecte latino-americane au ieșit pe ecrane poate fi doar parțial atribuit unei politici guvernamentale deliberate, deși în anii '30 industria de film de la Hollywood a salutat intervenția și protecția guvernului, mai mult ca niciodată. Existau și motive economice care au stimulat entuziasmul cu care marile studiouri au primit noua politică guvernamentală. Declinul încet, dar sigur al pieței de film europene, pe fondul apariției diverselor regimuri totalitare pe acest continent, au făcut ca exportul de producții cinematografice americane să fie afectat. Efecte economice la fel de serioase l-a avut și cenzura tot mai strictă impusă de autoritățile mexicane, în special, dar și de alte țări latino-americane asupra unor pelicule care se dovedeau a fi ofensatoare, nu numai filmul în cauză fiind interzis, dar și celelalte filme produse de respectiva companie¹⁴. Emoții a creat și o virulentă campanie declanșată asupra lumii filmului de către politicianul anti-comunist Martin Dies jr.

Două filme sunt relevante, pentru perioada la care facem referință: *Viva Villa!*¹⁵ (1934) și *Juarez*¹⁶ (1939). Cele două filme abordează aspecte din istoria mexicană într-o manieră diferită față de trecut, folosirea istoriei Mexicului ca vehicul pentru a transmite diferite comentarii asupra evenimentelor din contemporaneitate, demonstrând că funcțiile propagandistice ale cinematografului fuseseră apreciate și însușite de varii foruri politice.

Viva Villa!, revenirea unui erou atipic

Revoluția Mexicană este considerată drept primul conflict social de mare magnitudine din secolul al XX-lea și una dintre cele mai importante revoluții de acest fel, cel puțin datorită impactului avut pe plan intern, ce a marcat decisiv din punct istoric, economic și social Mexicul pe tot parcursul secolului trecut. Începută în stil clasic în 1910, prin înlăturarea de la putere a dictatorului Porfirio Diaz, intensitatea și durata conflictului, mobilizarea diferitelor clase sociale din țară, au făcut ca aceasta să se individualizeze și să se diferențieze ulterior în contextul conflictelor interne și a deselor lovituri de stat

¹³ Allen L Woll, *op. cit.*, pp. 54-55.

¹⁴ Emilio Garcia Riera, *op. cit.*, pp. 109-111.

¹⁵ *Viva Villa!*; regia: Jack Conway, Howard Hawks; scenariu: Ben Hecht; actori: Wallace Beery, Fay Wray, Leo Carillo; 1934.

¹⁶ *Juarez*; regia: William Dieterle; scenariu: John Houston, Eneas MacKenzie, Wolfgang Reinhardt; actori: Paul Muni, Bette Davis, Brian Aherne, 1939.

care au măcinat America Latină de la obținerea independenței. Pe parcursul a 10 ani revoluția a trecut prin mai multe faze, implicațiile acesteia rămânând relativ opace pentru opinia publică din afara Mexicului. De altfel situația încordată din Europa ajunului Primului Război Mondial a făcut ca evenimentele din cea mai populată țară hispanică a celor două Americi să fie puțin cunoscute, și înțelese, în Europa, de exemplu. Aparentul haos în care alianțele s-au schimbat cu rapiditate, bunii care au devenit răi și invers, au contribuit de asemenea la faptul că dinamica schimbărilor din Mexic părea prea puțin limpede pentru un observator obișnuit. Impactul internațional mai redus, în acei ani, al Revoluției Mexicane se datorează și faptului că aceasta, tocmai în momentul când se manifesta ca o prefacere socială majoră, a fost umbrită de declanșarea Revoluției Ruse din 1917.

Cu toate acestea, tulburările prin care trecea Mexicul au fost urmărite cu multă atenție în Statele Unite ale Americii, atât de autoritățile americane, cât și de opinia publică de aici, interes datorat proximității geografice precum și intereselor diplomatice, economice și politice avute la granița sudică. Din punct de vedere mediatic Revoluția Mexicană a avut toate ingredientele pentru a capta interesul publicului internațional: confruntări sângeroase, campanii militare desfășurate după reguli convenționale, lupte de gherilă, intervenții ale unor puteri străine, teorii ale conspirației, lideri carismatici și bine individualizați. Acest potențial a fost exploatat în special de vecinul din nord al Mexicului. Astfel Revoluția Mexicană a fost unul dintre primele conflicte de acest fel care au fost documentate, folosind invenția fraților Lumière, cinematograful. Pe lângă mercenari, aventurieri, jurnaliști, în Mexic au sosit și operatori de filme din SUA, dar și din alte părți ale lumii¹⁷. Și datorită lor, imaginile surprinse în timpul înclăștărilor militare vor face cunoscută imaginea Mexicului din timpul revoluției, făcând o impresie profundă și de durată asupra felului cum a fost receptat și apoi ilustrat în diferite medii complexul conflict de aici.

Nu a lipsit mult până când Revoluția va deveni sursă de inspirație pentru filme de ficțiune. În epoca filmului mut peliculele care aveau ca fundal Revoluția Mexicană ofereau spectatorilor o imagine cu care aceștia erau obișnuiți din secolul precedent. Pentru mulți americani ce se întâmpla în Mexic nu reprezentau decât tulburări ce periclitau stabilitatea din zonă și interesele americane. Însă, încă din timpul derulării conflictului, jurnaliști, precum americanul John Reed, vor lăsa mărturie obiective, preocupându-se de a relata de pe teren corect, luând în considerare punctul de vedere

¹⁷ John Mraz, *Looking for Mexico: Modern Visual Culture and National Identity*, Durham & London, Duke University Press, 2009, p. 8.

al claselor defavorizate. În cinematografie, regizorul sovietic Sergei Eisenstein va fi prezent împreună cu echipa sa de filmare în Mexic, puțin peste un deceniu de la sfârșitul Revoluției, oferind, din nou, o viziune a acesteia, mult diferită de imaginile unidimensionale cu care publicul era familiarizat.

Și unii dintre revoluționarii mexicani au intuit și exploatat potențialul propagandistic al cinematografului. Francisco „Pancho” Villa semnează un contract cu o companie de film nord-americană, ce urma să îl însoțească în campania militară pe care acesta o desfășura în nordul țării¹⁸. Pe lângă acesta și faptul că numeroase bătălii purtate de liderul revoluționar s-au desfășurat în proximitatea granițelor americane îl fac să devină cel mai cunoscut dintre mexicanii timpului său, cel puțin pentru publicul american. Atacul întreprins de Villa asupra orașul american Columbus și jefuirea acestei localități, în 1916, îl transformă pe liderul mexican în principalul inamic al SUA, atrăgând intervenția unui corp expediționar al armatei americane în Nordul Mexicului, acțiune ce complica și mai mult relațiile dintre cele două state.

Totuși Pancho Villa fusese deja asimilat structurilor mitice ale Hollywood-ului în galeria așa-zişilor bandiți sociali, și pe măsură ce incursiunea sa pe teritoriu american se îndepărta în timp și din memoria publicului, imaginea sa era pregătită pentru reabilitare și reinterpretare¹⁹. Astfel, în 1934, cinefilii se reîntâlnesc cu o nouă încarnare a acestuia, interpretat de actorul Wallace Beery, în filmul *Viva Villa!*, una dintre primele încercări de a reda Revoluția Mexicană, într-un film american, cu o anumită doză de respect. Produs de compania MGM, reprezentanții acesteia și-au propus încă din stadiul de proiect al filmului să menajeze orice fel de sensibilități mexicane, angajând consilieri mexicani și începând filmările în locații mexicane cu figuranți aleși dintre localnici²⁰. S-a intrat în negocieri și cu guvernul mexican, la cererea autorităților mexicane, scenariul filmului fiind modificat pentru a se evita intervenția cenzurii²¹. Rezultatul va fi un portret mult ficționalizat al lui Villa, prin care Hollywood-ul arată că, în pofida bunelor intenții, nu depășise încă anumite percepții și atitudini istorice. De altfel, în pofida eforturilor făcute de producătorii americani, filmul nu se va bucura nici de

¹⁸ Enrique Krautze, *Biography of Power, a history o modern Mexico, 1810-1996*, New York, Harper Perennial, 1997, p. 311.

¹⁹ Zuzana M Pick, *Constructing the Image of the Mexican Revolution*, Austin, University of Texas Press, 2010, p. 70.

²⁰ Emilio Garcia Riera, *Mexico Visto Por El Cine Extranjero*, vol. 1, (1894-1940), pp. 212-213.

²¹ Allen L. Woll, *op.cit.*, p. 34.

succes de public și nici de critică în Mexic, fiind primit cu răceală sau chiar ostilitate.

În film *Villa* apare ca un erou atipic, ucigaș, analfabet, lipsit de scrupule, afemeiat, a cărui unică calitate, inițial, pare a fi loialitatea oarbă pentru Francisco Madero, părintele Revoluției Mexicane. *Villa* devine o creatură fantastică care se aseamănă mai mult cu imaginea standard a hispanicului violent din numeroase filme americane decât cu o figură istorică reală. Actorul Wallace Beery apelează la o gamă largă de trăiri, de la furie la emoție, pentru a da tușe mai complexe personajului, dar imaginea unui *Villa* agresiv este, totuși, cea care domină, mai degrabă, întreaga peliculă. Cu toate acestea, Beery face din eroul mexican, prin abordarea, pe alocuri, a unor tonuri comice, un personaj chiar agreabil.

Viva Villa! se bazează pe scrierile lui Edgumb Pinchon, autorul operei omonime, și jurnalistului John Reed, cu volumul de mărturii culese în timpul revoluției, *Insurgent Mexico*, dar face abstracție de înclinațiile socialiste ale acestora, cineastii încercând să prezinte Mexicul ca o națiune ce încearcă să emuleze modelul nord-american. *Villa* apare ca un bandit, bine intenționat, cu idealuri de redistribuire a terenurilor agricole situate nu cu mult la stânga de reformele *New Deal* aplicate de administrația Roosevelt. Un personaj cheie în economia filmului este jurnalistul american Johnny Sykes. În film personajul *Villa*, ce dă dovadă de o doză importantă de infantilism, este creația jurnalistului american, ideea de Mexic fiind văzută prin prisma relațiilor cu SUA. La final, când eroul mexican cade împușcat într-o ambuscadă, îi cere jurnalistul să îi sugereze ce mesaj să lase posterității, americanul îndeplinindu-i dorința muribundului. Bineînțeles că în film, deși se trec în revistă momente importante din biografia lui *Villa*, nu se fac referințe la infamul atac asupra orașul american Columbus.

***Juarez*, o nouă imagine a mexicanului în cinematograful american**

Câțiva ani mai târziu, spre sfârșitul deceniului, alt film va continua drumul deschis, timid, de *Viva Villa!*, iar Hollywood-ul va face o adevărată reverență Americii Latine. La sfârșitul anilor '30 contextul politic era și mai complicat, pentru SUA, perspectiva unui conflict cu puteri ca Germania nazistă sau Japonia părând, în pofida atitudinii izolaționiste a unui mare număr de cetățeni americani, cât se poate de reală. *Juarez* este primul *blockbuster* din istoria cinematografului americane, care a intenționat să ofere o viziune serioasă asupra mexicanilor. Alegerea a căzut asupra unui alt moment important din istoria mexicană, oarecum surprinzător având în vedere că atunci când Hollywood-ul trata subiecte mexicane prefera

să folosească ca fundal Revoluția Mexicană de la începutul secolului al XX-lea. De data aceasta avem de-a face tot cu o revoluție și eroul este tot un revoluționar, dar de o factură mult diferită față de Pancho Villa, reformatorul președinte mexican, Benito Juarez.

Contextul istoric este unul bine definit și ilustrează un moment important din istoria modernă a Mexicului. Războiul civil dintre conservatori și liberali (1857-1860), izbucnit după înlăturarea regimului dictatorial al președintelui Santa Anna, se încheie cu victoria liberalilor conduși de Benito Juarez. Reformele radicale ale lui Juarez, primul președinte mexican de origine indiană, declanșează riposta conservatoare, iar moratoriul impus datoriei externe a Mexicului, determină, în 1861, o intervenție armată a Franței, Marii Britanii și Spaniei. După retragerea forțelor anglo-spaniole (1863), Napoleon al III-lea, încercând să creeze un imperiu catolic central-american sub tutelă franceză, îl impune pe arhiducele austriac, Maximilian de Habsburg, ca împărat al Mexicului (1864-1867). Părăsirea Mexicului și de către corpul expediționar francez sub presiunea SUA, îl lipsește pe împăratul Maximilian de protecția de care beneficiase până atunci, acesta fiind, în cele din urmă, capturat și împușcat de Juarez (1867). Acțiunea filmului este plasată tocmai în timpul scurtei domnii a monarhului de origine austriacă.

Aici exoticul revoluționar mexican, văzut ca un egal al președintelui american Abraham Lincoln, devine un ambasador al liberalismului promovat de Roosevelt, dar și un exemplu al politicii „bunului vecin”, pe fondul unui context politic internațional tensionat. În fapt, s-a dorit nu numai să se mediteze asupra ceea ce americanii credeau despre istoria mexicană și mexicani, cât mai degrabă să se ilustreze o poziție legată de politica externă americană. În film, în ciuda absenței aparente a personajelor nord-americane, există totuși un american care planează asupra firului narativ într-o asemenea măsură încât pare să domine motivațiile eroului principal. De câte ori Juarez își expune viziunea egalitaristă despre un Mexic eliberat de tiranie, o face chiar sub privirea portretului lui Lincoln din tabloul aflat în biroul președintelui mexican. Președintele american se află chiar în dialog cu omologul său mexican când îl felicită pe acesta pentru apărarea valorilor democratice, iar definiția Doctrinei Monroe pare să fie forța motrice din spatele fiecărei decizii politice. Rareori liderul mexican apare în biroul său, fără ca portretul lui Lincoln să fie vizibil în cadru. Forțat să fugă în fața înaintării trupelor franceze, președintele mexican se îngrijește de siguranța tabloului lui Lincoln, înainte de a se ocupa de documentele oficiale, reliefând astfel importanța politicianului american pentru el. Filmul afirmă rolul SUA ca model politic și bastion al libertății, prin ochii unui revoluționar mexican.

Studioul producător al filmului, Warne Bros., s-a preocupat ca vedeta sa, actorul Paul Muni, care l-a interpretat în film pe eroul mexican să spargă canoanele legate de portretizarea unui personaj mexican de până atunci. Actorul a beneficiat de consilierea unor specialiști și a unei documentații consistente. Cu siguranță stereotipurile sunt depășite prin interpretarea actorului american, care oferă imaginea unui om de stat sobru și rezervat, care se bazează mai mult pe determinare, răbdare, principii și idealism, decât pe violență pentru a-și atinge scopurile. Juarez apare ca un om al poporului, care atunci când se confruntă cu o revoltă se întoarce, efectiv, în strada plină de compatrioți, pe care îi raliază cauzei sale, într-un triumf al democrației asupra politicii de culise.

Împăratul Maximilian, în film, petrece pe ecran aproape la fel de mult timp ca Benito Juarez și în interpretarea actorului britanic Brian Aherne, chiar câștigă simpatia publicului, ca personaj gentil, binevoitor, idealist, sincer interesat de soarta supușilor săi, dar și naiv. Faptul că personalitatea acestuia pare să o umbrească pe a stoicului prim președinte cu origini indiene al Mexicului, a făcut pe mulți istorici și critici de artă să minimalizeze aportul adus de Paul Muni, interpretul lui Juarez, în schimbarea percepției publicului legate de personajele mexicane, ignorând evitarea de către film a stereotipurilor flagrante²². Totuși, adevăratul personaj negativ nu pare a fi Maximilian, ci împăratul francez Napoleon al III-lea, schițat în tușe întunecate. Filmul s-a bucurat de o primire mai mult decât călduroasă în Mexic, chiar președintele Lazaro Cardenas aranjând ca premiera filmul să fie găzduită de Palatul Artelor Frumoase din capitală²³. Câștigarea publicului mexican, atât de sensibil și adesea critic la producțiile cinematografice americane despre țara lor, a însemnat un pariu câștigat pentru producătorii filmului.

Legătura dintre Lincoln și Juarez duce cu gândul la faptul că Juarez reprezintă mai mult un simbol decât un personaj istoric. Într-adevăr, retorica președintelui transcede granițele geografice și ale trecutului istoric și țintește spre universal. Juarez devine apărătorul valorilor democratice, în timp ce Maximilian și Napoleon al III-lea, în special, îi reprezintă pe tiranii ce preiau și dețin puterea în mod ilegal. Critica lui Juarez adresată imperialismului european trasează paralele clare cu politica SUA din ajunul celui de Al Doilea Război Mondial, privind nu numai în trecut, ci și în viitor, spre iminenta amenințare fascistă. Filmul își reasigură spectatorii, atât mexicani cât și americani, că cele două țări, SUA și Mexicul, sunt acum parteneri

²² John A. Britton, *Revolution and Ideology. Images of the Mexican Revolution in the United States*, p. 173.

²³ Carl J. Mora, *op. cit.*, p. 51.

egali în concertul politic internațional, luptând împreună asupra provocărilor celor ce vor să amenințe democrația.

Concluzie

Ambele filme discutate aici au fost produse de două dintre cele mai mari studiouri de film din Hollywood, Metro Goldwyn Mayer pentru *Viva Villa!* și Warner Brothers pentru *Juarez*, având costuri de producție și bugete impresionante pentru acei ani. Actorii aleși să interpreteze personajele principale, Wallace Berry și Paul Muni, beneficiau deja, la debutul filmărilor, de statutul de *superstar*, ambii, de exemplu, fiind printre cei mai bine plătiți actori ai acelor timpuri. Aceste date dovedesc atenția acordată acestor producții cinematografice, având în vedere și efortul intens de documentare depus de cineaști pentru a reda cu cât mai multă acuratețe epoca istorică redată pe ecran. Aceste abordări, puțin întâlnite în trecut, nu sunt întâmplătoare, implicarea statului în industria de film și trasarea de noi politici care se doreau popularizate prin intermediul filmului fiind evidentă, ca și disponibilitatea industriei de a urma politicile trasate de Washington.

Lumea filmului a răspuns cu entuziasm la chemarea autorităților, realizând că industria trebuia să devină mai liberală, dar și mai realistă, așa cum liberală și realistă era politica promovată de administrația Roosevelt. Și în Mexicul acelor ani se produceau schimbări majore. Președintele Lazaro Cardenas (1934-1940) a depus eforturi de a îndeplini scopurile sociale și economice ale revoluției, notorietate aducându-i naționalizarea industriei petrolului, alături de alte industrii dominate de capitalul străin, în frunte cu cel american. Deși astfel interesele americane erau afectate, autoritățile de la Washington aleg să nu protesteze sau să facă presiuni, preferând cultivarea și dezvoltarea bunelor relații cu vecinul din sud. În acest context filmele ambientate în istoria mexicană joacă un rol aparte, aducându-și aportul la consolidarea bunei vecinătăți dintre cele două state, Mexicul servind ca vehicul prin care sunt transmise comentarii politice și mesaje care fac referire la evenimente contemporane.

**PROLETKULT DIPLOMACY.
WHAT ABOUT ROMANIA IN THE LAST MINUTES
OF TSARDOM¹ AND THE FIRST OF PEOPLE'S
REPUBLIC OF BULGARIA (1945-1947) FOREIGN
AFFAIRS**

Florin Anghel*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0007

Abstract

The Romanian-Bulgarian relations were assigned the role of satellites belonging first to the Axis, and then to U.S.S.R., following the regulation of the territorial statute of South Dobrudja on September 7th 1940, through the Treaty from Craiova. After the Red Army has entered Bulgaria, on September 8th 1944, an unusual fact has intervened between Bucharest and Sofia, from the perspective of Kremlin's influence, of course: the priority of Bulgarian political, ideological and diplomatic factors over the Romanian ones, unprecedented fact in the history of almost seven decades of the modern bilateral relations. The lack of human and ideological resources of the Romanian Communist Party has become obvious during the not even declared competition with the Bulgarian Communists and their leader, Georgi Dimitrov. The Communist Bulgaria has become a model that Romanian communists do not only seriously took into account, yet, at least the year King Mihai I has abdicated (1947), they zestfully were also studying and copying, as the case may have been.

Being a so-called People's Republic even since September 1946, following a falsified popular referendum, Bulgaria has undertaken during the next months to coordinate plans of internal and external politics of Romania. In order to finalize a "Bulgarian way" in Romania, the government led by Petru Groza and the media of propaganda, and mainly the press official of the Romanian Communist Party, "Scântea", have scrupulously assumed the role of protagonists. And Communist Bulgaria, just like U.S.S.R., has become for more than two years (1946- February 1948) an extremely important and valuable topic of the Romanian public speech, of the Romanian Communists' confirmation, of establishing the project for instituting the totalitarian regime. The similarity of actions and of institutes' organization is striking for this short period, and the treaty signed in January 1948 is nothing but the final of a stage extremely abundant in models and suggestions for the Romanian communists.

Keywords: Communism, Romania, Bulgaria, 1945-1947, Georgi Dimitrov

* Professor Ph.D., University "Ovidius" of Constanța

¹ Tsardom: Kingdom of Bulgaria, until 1946.

The Romanian-Bulgarian relations were assigned the role of satellites belonging first to the Axis, and then to U.S.S.R., following the regulation of the territorial statute of South Dobruja on September 7th, 1940, through the Treaty from Craiova. After the Red Army has entered Bulgaria, on September 8th, 1944, an unusual fact has intervened between Bucharest and Sofia, from the perspective of Kremlin's influence, of course: the priority of Bulgarian political, ideological, and diplomatic factors over the Romanian ones, unprecedented fact in the history of almost seven decades of the modern bilateral relations. The lack of human and ideological resources of the Romanian Communist Party has become obvious during the not even declared competition with the Bulgarian Communists and their leader, Georgi Dimitrov. Communist Bulgaria has become a model that Romanian communists do not only seriously take into account, yet, at least the year King Mihai I has abdicated (1947), they zestfully were also studying and copying, as the case may have been.

Any kind of interference by the Soviet Union in the domestic affairs of Bulgaria was presented as based on the criterion of national interest. First of all, as it seemed to be a general trend in Eastern Europe, the advance of the Red Army within Bulgarian territory was not interpreted as an invasion but as a liberation campaign. The Red Army, it was claimed, had come into Bulgaria to liberate the Bulgarian nation from the German yoke and fascism rather than to liberate the Bulgarian toiling masses from capitalists' bonds. Afterwards, the stationing of the Red Army in Bulgaria was to preserve her national sovereignty and defend her from any international intervention². Anne Applebaum extensively explained that even nowadays is not easy to evaluate chronology in the whole Eastern Europe in the last five months of World War II because did everybody had the same memories about the events from the bloody period. In line with Soviet and national propagandist Communist standard narratives, Eastern Europe was liberated from the Nazi Germany's and Fascist yoke by the glorious Red Army, in a succession of a triumph one after another, and the Fascists were destroyed. Civilians as "people", in the liberty from 1944-1945, celebrated a new era of freedoms and people's democracy³.

² Yannis Sygkelos, *Nationalism from the Left. The Bulgarian Communist Party during the Second World War and the Early Post-War Years*, Leiden, Boston, Brill, 2011, p. 135.

³ Anne Applebaum, *Cortina de fier. Represiunea sovietică în Europa de Est, 1945-1956*, București, Editura Litera, 2015, p.69.

Historian Mikhail Gruev assured Red Army occupation officially lasted three years, from September 1944 to December 1947 and insisted that right in this period the maintaining of the Soviets cost Bulgaria about 133 billion leva, as it was the responsibility of the Bulgarian state under the peace agreement⁴. But, insisted Gruev, if the Red Army had not entered it, Bulgaria's situation would have been very similar to that of Greece. Probably it would have been subjected to a stronger British influence in the post war years, when the focus of the Truman Doctrine was to prevent the expansion of Communism in Europe⁵.

As to this time, memoir literature, whether it presented socialism in a negative light or tried to balance between failures and achievements, affected relatively little public feeling and the reason for this, concluded Iskra Baeva and Petya Kabakchieva, is that reading had dropped in the transition years after 1990⁶. On one of its explanations about Russophilia, same Iskra Baeva noted⁷ Bulgarian resistance movement (1941-1944) was a unique phenomenon taking into consideration the fact that Bulgaria belonged to the Axis, and in addition sought to achieve the national ideal of unification of all territories inhabited by Bulgarians. The defense of Bulgarians interests by the Russians, wrote Baeva, also played a certain role during the Paris Peace Conference of 1946. Bulgaria avoided a repeat of the punitive peace terms of the Treaty of Neuilly of 1919, and a third national disaster, indeed, far from suffering further territorial losses, it also retained Southern Dobruja.

Romania's inclusion in the Bulgarian area of specific ideological interests the last months before the official instauration of the totalitarian regime in Bucharest, in December 1947, represents a consequence of the strong Bulgarian influences on the evolution and structure of the Communist Party in Romania in its period of illegality,

⁴ Polina Spartyanova, *If the Red Army had not occupied Bulgaria, the country would have shared the fate of Greece after World War II*, in "GR Reporter", 12.09.2014, in http://www.grreporter.info/en/if_red_army_had_not_occupied_bulgaria_country_would_have_shared_fate_greece_aft/11689 (15.09.2019).

⁵ *Ibidem*; Florin Anghel, *Iron Courtain of Memories: Dealing with Soviet Liberation of Bulgaria in September 1944*, in "Historical Yearbook", XVII, 2020, pp. 21-36.

⁶ Iskra Baeva, Petya Kabakchieva, "How is Communism Remembered in Bulgaria? Research, Literature, Projects", in Maria Todorova, Augusta Dimou, Stefan Troebst editors, *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, Budapest, New York, Central European University Press, 2014, p. 74; Iskra Baeva, *Bulgarian Specifics Of The Social Crisis That Put An End To The Communist Regime And The Challenges That Bulgaria Faced On Its Path To Democracy And Market Economy*, in "Historical Yearbook", XVII, 2020, pp. 5-20.

⁷ Iskra Baeva, *The day before the crash- Bulgarian-Soviet relations in the nineteen eighties*, in "Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo-Wschodniej", vol. 47, 2012.

during the decades between the Two World Wars and during the Second World War⁸. In fact, it represents a continuation of the policies managed by the Bulgarian Communist leaders in setting the priorities and actions for this marginal and insignificant political party.

1. Premises on Bulgarian Communism as model for Romanian neighbouring?

On September 9, 1944, with the support of the Red Army and taking advantage of full institutional paralysis, the Bulgarian Communist Party seized control of the main state institutions and the practical levers of power⁹.

Marietta Stankova wrote it seems plausible that only at the end of August 1944 did Stalin make plans for military advance in Bulgaria. It was evident that Bulgaria was not going to offer resistance to the Red Army so that Soviet occupation and the ensuing political influence over the country would be achieved without any material or human losses. But this does not confirm that Stalin had always planned the occupation of Bulgaria. On the contrary, just like the Western Allies, he had been led by military factors above all. As the military situation in the Balkans became clearer, Stalin could concentrate on political developments¹⁰.

The arrival of the Red Army in September 1944 brought the Fatherland Front to power, and in short order the Communists had effective control of the country. By October 29, 1944, the Bulgarian Communist Party could report to Georgi Dimitrov that "authority is in fact for the most part in our hands, and our people predominate on the committees and administrations"¹¹. Mikhail Gruev assured Red Army occupation officially lasted three years, from September 1944 to December 1947 and insisted that right in this period the maintaining of the Soviets cost Bulgaria about 133 billion leva, as it was the responsibility of the Bulgarian state under the peace agreement¹².

⁸ Florin Anghel, *The Correct Price of Bulgarian Communism: Romania as an External Propaganda Instrument (1947)*, in „Historical Yearbook”, XIV, 2017, pp. 57-73. Some ideas from the article are included on this chapter, also with Idem, *Iron Curtain of Memories: Dealing with Soviet Liberation of Bulgaria in September 1944*, in „Historical Yearbook”, vol. XVII, 2020, pp. 21-35.

⁹ Ivaylo Znepolski, Mihail Gruev, Momtchil Metodiev, Martin Ivanov, Daniel Vatchkov, Ivan Elenkov, Plamen Doynov, *Bulgaria under Communism*, London, Routledge, 2019, in introduction named "How should we write the history of communist Bulgaria?"

¹⁰ Marietta Stankova, *Bulgaria in British Foreign Policy, 1943-1949*, London, New York, Anthem Press, 2014, p. 64.

¹¹ Eduard Mark, *Revolution by Degrees. Stalin's National-Front Strategy for Europe, 1941-1947*, in "Woodrow Wilson International Center for Scholars. Working Paper no.31", Washington D.C., February 2001, in <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/ACFB11.pdf> (11.10.2019).

¹² Polina Spartyanova, "If the Red Army had not occupied Bulgaria, the country would have shared the fate of Greece after World War II", in "GR Reporter", 12.09.2014, in

But, insisted Gruev, if the Red Army had not entered it, Bulgaria's situation would have been very similar to that of Greece. Probably it would have been subjected to a stronger British influence in the post war years, when the focus of the Truman Doctrine was to prevent the expansion of Communism in Europe¹³.

Of course, the symbol of September 9, 1944 in Bulgaria, as for August 23, 1944 in Romania of take-off power, when King Mihai arrested pro-Axis Prime Minister Marshal Ion Antonescu and its Foreign Affairs Minister Mihai Antonescu, represented in the former 40 years of Communism an ideological solution to recreate also a myth of USSR "eliberation" from the Fascism or, from the 1960's, a historical novel about "national forces" who reinventing "national Communism" on "national conditions" with small or without Soviet implications¹⁴.

In October 1944, with the gradual subsidence or arbitrary violence, the Bulgarian government decreed the setting up of a People's Court. This was the first instance in Europe of putting on trial war-time criminals and those who had collaborated with the Germans. In early February 1945, the principal trial concluded with the execution of some 100 former high-ranking Bulgarian statesmen and civil servants, while many more were imprisoned. Subsidiary People's Courts lasted until April 1945, trying over 11,000 people, of whom 2,618 were sentenced to death and 1,046 executed. Considering Bulgaria's small population (6 millions inhabitants) and its relatively insignificant role in the hostilities, this accounted for the most severe post-war retribution in any ex-Axis country¹⁵.

Traicho Kostov himself, from his position inside leadership of Bulgarian Communist Party, asked newly pro-Soviet Romanian Government of Petru Groza, installed on March 6, 1945, to had a firmly three points on a to do list, specially wrote in Sofia for powerless Communist on Bucharest. Kostov insisted, in a large interview for „Scântea”, on April 7, 1945, that Bulgarian Communist Party and himself warmly „recommended” the fight against „fascism”. The four points of these to do list, insisted Kostov, included high priority People's Courts and enough punishment but relentlessly for all

<http://www.grreporter.info/en/if-red-army-had-not-occupied-bulgaria-country-would-have-shared-fate-greece-aft/11689> (15.09.2019).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Florin Anghel, *Une évolution de la mystification des événements du 23 Août 1944 dans le discours officiel communiste, 1945-1989*, in „Revue Roumaine d'Histoire”, 3-4, 1994, pp. 331-343 ; Yannis Sygkelos, *The National Discourse of the Bulgarian Communist Party on National Anniversaries and Commemorations (1944-1948)*, in „The Journal of Nationalism and Ethnicity”, vol.37, nr.4, 2009, pp. 425, 442.

¹⁵ Marietta Stankova, *Georgi Dimitrov*, p. 185.

Romania's "gravediggers", Hitler's "Romanian agents", best organizers of the Fascism, culpables for "military and national catastrophe"¹⁶. Kostov added also the three "recommendations" for Romanian Government: liquidation of all "Fascist" organizations (including Democratic and legal parties as National Peasant and Liberal), a special law "against Fascism" and "Fascist" attempts to "raising head" and "restoring" failed "organizations" of the former regimes and, last but not least, Kostov insisted for "labor camps" establishment, especially for "straightening" and "re-education" of the "Fascist elements"¹⁷. The to do list of Bulgarian Communist for Romanian authorities was firmly focused on "people's education", especially on youth generations but attempted to the top "destroying chauvinism of Great Romania"¹⁸.

So on King Mihai I was on first pages in Autumn-Winter 1944 (together with Queen Mother Elena) on Romanian Communist Party official „Scântea”, also the three Bulgarian Regents mailed „army” message each other to the Romanians, directed to abolish Democratic regime (and Constitutional Monarchy) in favour to a „new” one, more „democratic” and similar to that from Bulgaria after September 1944. Regent Todor Pavlov wrote that „a centennial friendship it exist between the two peoples”, with a „common destiny” and common „fights” for liberty, democracy and progres¹⁹. New Romania and new Bulgaria- added Regent Pavlov for his Bucharest owners- will should be living in „perfect friendship and neighboring”, together with „great liberating Red Army of the USSR”²⁰. Regent Venelin Ganev insisted on his Danube and Romanian childhood's neighborings and noted for Communist Romania's main media he was just in Bucharest for first time at the opera and symphonic concerts. Ganev no mentioned USSR, Red Army or “liberating” actions, nor Communists or people's wills for democracy and new life. He mentioned just “oldest friendship relations” between Romanians and Bulgarians which must be renewed²¹. The third Regent, Tzvetko Bobochevski, wished for Romanians “to fast heal” all “deep wounds” of the imposed “long and cruel” war against USSR and to recover „new economic structures”

¹⁶ Ion Stâncă, „*Vor fi necesare încă multe eforturi și lupte, până la victoria finală asupra fascismului și a ajutoarelor sale*”. Declarațiile făcute de secretarul Comitetului Central al Partidului Muncitoresc (comunist) bulgar, Traicio Kostov, trimisului nostru special la Sofia, in „Scântea”, an II, nr. 191, 7. 04. 1945, p. 2.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Călduroase mesagii adresate de Regenții Bulgariei poporului român. Urările adresate prin reprezentanții presei române la Sofia, in „Scântea”, an II, nr. 192, 8.04.1945, p. 1.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

following „great agrarian reform”. Danube- assured Regent Bobochevski- will be a bridge between the two peoples, which will be develop and deepen economic and cultural relations between Romania and Bulgaria²².

Yet after the end of the Second World War and after the signature of the Peace Treaty, Romania was in the most difficult international situation from its constitution as a modern state: a defeated country, occupied by the Red Army, with no institutional power, more isolated than ever, with no hope to be admitted in the U.N.O. At its turn, Bulgaria was not far from the position of its neighbor in the North of Danube, with two significant details: it had tasted before, after the First World War, the flavor of defeat, the international isolation and the devastations of dictatorship and, at the same time, it benefited from much more openness and understanding from the part of its occupant and decision-maker, namely U.R.S.S.

2. What kind of Bulgarian control on Romania in 1946-1947?

Being a so-called People's Republic even since September 1946, following a falsified popular referendum, Bulgaria has undertaken during the next months to coordinate plans of internal and external politics of Romania. In order to finalize a “Bulgarian way” in Romania, the government led by Petru Groza and the media of propaganda, and mainly the press official of the Romanian Communist Party, “Scântea”, have scrupulously assumed the role of protagonists. And the Communist Bulgaria, just like U.S.S.R., has become for more than two years (1946- February 1948) an extremely important and valuable topic of the Romanian public speech, of the Romanian Communists' confirmation, of establishing the project for instituting the totalitarian regime. The similarity of actions and of institutes' organization is striking for this short period, and the treaty signed in January 1948 is nothing but the final of a stage extremely abundant in models and suggestions for the Romanian communists.

Two facts can be evidenced as arguments in the evaluation of Romanian-Bulgarian similarities in the period immediately after the occupation of both countries by U.S.S.R. and after the empowerment of governments less representative yet more open to the collaboration with the Kremlin.

Thus, first of all, these governments set as having a “large democratic focus” are first hand characters of the interwar political scene and, similarly, have exactly the same executive tasks. Kimon Georgiev, the leader of “Zveno” organization had led a government in the years of Tsar Boris III and, it is true, had not hidden his ideas

²² *Ibidem.*

which were feebly related both to the course of a liberal democracy and to the constitutional monarchy. After an eloquent route as a prime minister, in the period between the coup d'état inspired by the Communists and soviets in September 9th, 1944 and the abolishment, by referendum, of the monarchy and complete institution of the totalitarian regime (November 22nd 1946), Kimon Georgiev then accepts to become Vice-President of the Council of Ministers (by now led by Georgi Dimitrov) and Minister of Foreign Affairs of one of the most isolated European states. Exactly as in Romania, where Gheorghe Tătărescu, the favorite Prime Minister of King Carol II (which has led the government in two stages: January 4th 1934 – December 28th 1937, and November 24th 1939 – July 4th 1940) and leader of one of the most important political parties has accepted, within the government installed on March 6th 1945, to be invested vice-president of the Council of Ministers and of the Ministry of Foreign Affairs (representing both positions until November 1947).

Secondly, the exotic circumstances, if not plainly ridiculous, in which the press of the Romanian Communist Party “Scântea” found itself, after August 23rd 1944: with no popular recognition and lacking all aptitude in attracting human or organizational resources to the new phase of state evolution, it has embraced the tactics of an extremely positive evaluation as political message, tactics of King Mihai I and Queen Mother Elena, up to the end of year 1947. The top office press of Romanian Communists includes, extremely frequently, on the first page, the photographic collages which represent King Mihai I and I. V. Stalin, and sometimes Queen Mother Elena.²³ Also, the telegrams of all Romanian Communist organizations are published *in extenso* after an extremely rigorous pattern: first to the King, then to Stalin and, sometimes, to the Queen Mother Elena. The Bulgarian Regent Todor Pavlov, notorious Communist, self-exiled in U.S.S.R. during 1937- 1941, also benefits, in the same Romanian press body, from a favorable presentation, only a few weeks before the abolishment of the monarchy and expulsion of Tsar Simeon II. “*A person issued from the people which has suffered for the people*”, as the author of the footage presents the Bulgarian Communist Regent. The latter would have shown at least other two qualities: the fact that he had “*a superior figure that he speaks about very often and which he profoundly respects: the people*” and the second, maybe even more important politically, that “*Regent Todor Pavlov speaks with much love*

²³ See, for example, “Scântea”, year XVI, no. 521, May 11th 1946, issue dedicated to The National Day, May 10th. On the first page are next to one another the enlarged photos of King Mihai and I.V. Stalin, accompanied in bold, by slogans: “Long Live the King of the Democrat and Independent Romania!” “Long Live the Groza Government – the Government of National Independence!”

about the great fighter against fascism, Georgi Dimitrov, the leader of the Bulgarian Communist Party"²⁴. A great difference in perception: the political regime from Greece of King George II is permanently contested on the ground that he would be a reactionary and nondemocratic while the fate of other three Regents, those in Albania, is commented in a completely different tone, as "Scântea" was congratulating The People's Tribunal in Tirana for the death sentence of Anton Harapi and Lef Nosi.²⁵

The beginnings of the strong Bulgarian ideological control of Communism instauration in Romania could be most probably set by the visit to Sofia of a Romanian governmental delegation, starting with July 12th, 1947, led by Petru Groza, the president of the Council of Ministers which also included Gheorghe Tătărescu, Minister of Foreign Affairs and Vice-President of the Council of Ministers, Gheorghe Gheorghiu Dej, the leader of the Communist Party and Minister of Industry and Commerce, Ștefan Voitec, Minister of National Education and Emil Bodnăraș, Minister Under-Secretary of State at the Presidency of the Council of Ministers²⁶. Naturally, a team which reunited Communists, Liberals, Social-Democrats and agents of Moscow yet the appearances did not mislead anybody anymore, at least not after the political and institutional experiences of Romania in the previous two years. In order to strengthen the quality of the team previously sent to Bulgaria, in the beginning of the month, Gheorghiu-Dej had asked and obtained a unanimous vote to become member in the Committee of the Romanian-Bulgarian Association leaded by Petre Constantinescu-Iași, Vice-President of the Parliament and leader of the National Popular Party²⁷.

In Sofia, the Romanian delegation was welcomed warmly by the Bulgarian side, through Kimon Georgiev, Vice-President of the Council of Ministers and Minister of Foreign Affairs²⁸ yet extremely modestly from point of view of the international representation: Romania's Minister, Achille Barcianu, had just been joined by the ministers of U.S.S.R., Poland, Yugoslavia and Czechoslovakia, certified in the Bulgarian capital²⁹. The image of the almost deserted

²⁴ Minea Stan, *În vizită la Regentul Todor Pavlov*, in "Scântea", XVI, no. 547, June 13th 1946, p. 1.

²⁵ *Foștii Regenți și fostul prim ministru al Albaniei au fost executați*, in "Scântea", XVI, no. 456, February 20th 1946, p. 4.

²⁶ "Scântea", XVI, no. 870, July 14th 1947.

²⁷ *Ibidem*, no. 865, July 9, 1947.

²⁸ Kimon Georgiev had been at the head of the Bulgarian government two times: during May 19th 1934 – January 22nd 1935 and September 9th 1944 - November 22nd 1946. The second time he passed the leadership over to Georgi Dimitrov.

²⁹ "Scântea", XVI, no. 871, July 16th 1947.

platform of the railway Central Station in Sofia is, in fact, the representation of Romania's insignificant role in the international community after signing the Treaty of Peace in February 1947 and also a representation of Bulgaria's isolation in its external relations. The sensation of discomfort was not overcome not even during the reception organized by Kimon Georgiev, in the evening of July 13th, 1947, in the halls of the "Union Club": the transition model from a democracy ravaged by the soviet occupancy to a totalitarian regime is invisible, symbolic, and represented only by the task given to Gheorghe Tătărescu himself, to have the reception speech at this official dinner party. After Georgi Dimitrov, Petru Groza and Gheorghe Gheorghiu-Dej have invoked the future, the liberal Minister of Foreign Affairs has spoken flatly and in vague commitments. *"Nothing separates us anymore - said Gh. Tătărescu. We have no contrary interest and I see only one policy: of collaboration and understanding. To fight for the new ideals of mankind, for peace and democracy"*³⁰.

What they have been talking about can be understood from an interview Petru Groza has given to the informal journal of the Fatherland Front, *"Otecestven Front"*, published on July 13th 1947. A careful reading makes a pretty transparent reference to a Romanian accept concerning the Bulgarian project of communist federalization of the Balkans. *"We have to break down, through perseverant work, these Chinese walls, - was urging the head of the government in Bucharest - to know better the neighboring peoples, setting an intense system of cultural connections and goods exchange; and by this knowledge, by this intensification of economic and cultural collaboration we would reach a political closeness, up to the identification of our interests"*³¹. *"You know well - declared Petru Groza, to the delight of the Bulgarian audience - there was a Little Entente built against somebody and which collapsed like a cardboard citadel at first assault. By this action of ours (namely by getting closer to communist Bulgaria - A/N) we do not intend to create such a Little Entente nor any other group, yet we aim at a closeness between us, in order to achieve the peace of peoples round here"*³².

What Petru Groza did not directly mention in *"Otecestven Front"*, will be included on the second day of the visit by Giorgi Dimitrov, at the official meeting with Gheorghe Gheorghiu-Dej. The speech of the communist leader in Sofia sets, starting with this point, a reality which will follow Romania's evolution in the next period: Bulgaria organizes a part of the project of communization and ideologization of exterior politics of the city of Bucharest and the

³⁰ *Ibidem*, no. 871, July 16th 1947.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*.

neighbor from North of Danube becomes, in lack of resources to build something of its own, a pretty docile instrument. "As a *Danubian state*, - declares Dimitrov on July 13th 1947 – *we will act together with Romania, Yugoslavia and the other Danubian states, in such manner as to no longer allow foreign non-Danubian forces to dominate the area of the Danube and Danubian Basin*"³³. The Bulgarian formula of regional organization even more clearly is revealed by the message subsequently expressed by Georgi Dimitrov: more explicitly, for the international community yet also for his inhibited Romanian partners, the leader in Sofia defeats the "*rumors*" about the creation of a "*Slav block*" into the Balkans. The reasoning Dimitrov uses concerns the very characteristic of propaganda instrument that Romania was invested with by Bulgaria. "*Your visit to us – motivates the leader of the Communists in Sofia – is proof that it is not about a Slav block against some western states, yet merely about setting a collaboration between democrat Slav and non-Slav states, to their own interest and to the benefit of a durable peace between peoples*"³⁴.

Groza and Dimitrov, together, accepted that "territorial concerns", meaning Craiova Treaty of 1940 referring South Dobruja transfer to Bulgaria, are and will be "definitively regulated", as Political Bureau of Romanian Communist Party officially adopted in August 9, 1946³⁵.

The idea of the Federation was confirmed at that very moment by Georgi Dimitrov to Petre Constantinescu - Iași, the Minister of Information, during an official visit to Bulgaria, more precisely at a joint mitting in Vratsa, on June 13th 1945, for the commemoration of Hristo Botev, where he said as clearly as possible: "*the close friendship of Bulgaria with Tito's Yugoslavia is the foundation stone of the collaboration and friendship between al Balkan countries*".³⁶ It's not a different point of view from the known Prime Minister Kimon Georgiev's discourse from March 11, 1945 in which he noticed "eternal alliance" with USSR, "eternal union and friendship" with the "new Democratic Yugoslavia" but just "good relations with Romania, based on the Trade Agreement signed on January 9, 1945"³⁷.

³³ *Ibidem*, no. 872, July 17th 1947.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ Magdalena Tiță, *Relații româno-bulgare în primele două decenii postbelice*, in „Analele Dobrogei”, Constanța, IX, 2006-2008, pp. 256- 258.

³⁶ *Dunărea este apa care unește cele două popoare, român și bulgar*, in “Scânteia”, XVI, no. 548, June 15th 1945, p. 3.

³⁷ *Salvarea poporului bulgar a fost realizată din inițiativa partidului comunist. Situația internă și externă a Bulgariei expusă de d. prim-ministru Kimon Gheorghieff*, in „Scânteia”, an II, nr. 66, 13 martie 1945, p. 4.

Consequently, it was as clear as possible that Georgi Dimitrov affords to lie to the Romanian delegation. It was, after all, an ideological commitment of the new Popular Republic of Bulgarian to get involved in monitoring and transforming Romania into the exemplary satellite of Kremlin and a mediocre actor in regional policies, to the detriment of the Bulgarian neighbor.

3. Upgrading ideological ingredients of Bulgarian Communist influences in Romania in the second middle of 1947

The main lines drawn for the next period were setting the development of the economic and commercial connections, of the cultural ones, the energy delivery from the part of Romania until the project – only politically assumed up to then – of building a bridge across the Danube³⁸. As soon as any forms of independent institutional forms of Romania were dynamited and eliminated, and as soon as the destruction of constitutional monarchy and of the political opposition became a matter of days, the informal journal of the Romanian Communist Party through its daily speech prepared the general subordination of the country ideologically to the U.S.S.R. interests and, regionally, openly, to Bulgaria.

The fact that the Bulgarian Communists have copied the Soviet model and that they were involved in protecting the frail process of communization in Romania can be seen from the vast propagandistic action of the government in Sofia, set from the very first months of year 1946, immediately after the exile of Tsar Simeon II. It is about the gesture of donating the Romanian state 1,000 wagons of cereals (mainly wheat), to diminish the effects of drought and hunger in Moldova.

More precisely, this decision, a political one in itself, to send cereals from a country who also suffered from hunger, namely Bulgaria, to one who was experiencing the most severe food crisis of the century, namely Romania, was intensely mediatized by the responsible persons in Sofia and by the communist bodies in Bucharest. Naturally, the propaganda does not exclude at all the emotional ability of many Bulgarian inhabitants to work effectively, under circumstances close to slavery imposed by the authorities, in order to help, as much as possible, the neighbors in the immediate vicinity, the Romanians they were resembling a lot. The humanitarian expedition took place while Bulgaria had started, at the end of 1946, a vast campaign of crop confiscation (crop that was poor anyway) and reductions were announced for the bread rations.³⁹

³⁸ "Scântea", XVI, no. 873, July 18th 1947.

³⁹ *Reducerea rațiilor de pâine în Bulgaria*, in "Scântea", XVI, no. 725, January 16th 1946.

What was interesting is that the entire Bulgarian donation of wheat came from the fertile plains of South Dobruja, the Romanian Cadrilater conceded to Bulgaria in September 1940, and the 1,000 wagons were sent on the railway which connected Medgidia to Negru Vodă and Bazargic (now Dobrich). Uploading of the crop took place in stations of Kardam and General Toshevo, found right near the frontier.⁴⁰

In turn, the Bulgarian Minister in Bucharest, Sava Ganovski, was announcing, at his last press conference in this capacity (before undertaking the mission in Belgrade), on February 13th 1947, that 1,000 Romanian children from Moldova were about to arrive in his country to dwell in "collective homes" where they would be granted "*good care, medical assistance, education in their native language*". Coincidentally or not, the children in Moldova were to be accommodated, in general, in cities that up to September 1940 belonged to Romania (Silistra, Bazargic, Turtucaia/Tutrakan) or which were right near the frontier, with unbreakable connections with the space from the North of Danube (Ruse, Vidin, Veliko Turnovo, Pleven).⁴¹ The Bulgarian gestures were politically welcomed: The Assembly of the Deputies in Bucharest, chosen in November 1946, has publically thanked, by its president, Mihail Sadoveanu, in February 1947, both to the government led by Georgi Dimitrov, and to *Sobranie* for the "*helping actions organized by the Bulgarian people in our regions which were struck by drought*".⁴²

The release jointly signed by the two government heads on July 16th was precisely depicting the line of the bilateral relations for the next period and the contents of the text reveals as clearly as possible

⁴⁰ *Inima poporului bulgar bate în același ritm cu inima poporului nostrum*, in „Scânteia”, XVI, no. 694, December 4th 1946, p.2.

⁴¹ *Noi nu dăm din ceea ce ne prisosește ci din puținul ce avem. Problemele de azi ale Bulgariei și prietenia româno- bulgară*, in „Scânteia”, XVI, no. 750, February 15th 1947, p.1. Sava Ganovski (March 1st 1897 – April 24th 1993) was minister of Bulgaria in Bucharest during 1945-1947. Correspondent member of the Romanian Academy (January 18th 1957) and member of the Academies of Science in Bulgaria, U.S.S.R. and Democrat Republic of Germany. From 1951, after concluding the diplomatic mission in Belgrade, he was a teacher at the Faculty of Philosophy of the University in Sofia. On April 28th 1971, in his position of president of the Bureau of the Popular Assembly of People's Republic of Bulgaria, he was decorated by Nicolae Ceaușescu with the "Tudor Vladimirescu" Order, class I. He has repeatedly visited Romania, officially, either as president of some delegations of the State Assembly of the People's Republic of Bulgaria (June 10th - 23rd 1956) and of the Science Academy of the People's Republic of Bulgaria (May 1971), or as a member of the official delegations of Todor Zhivkov.

⁴² *Adunarea Deputaților mulțumește Guvernului și Parlamentului bulgar pentru acțiunea de ajutorare a Moldovei*, in „Scânteia”, XVI, no. 755, February 21st 1947, p. 1.

both the Bulgarian autocrat and, especially, the interest of the communist regime in Sofia to give an explicit touch of superiority to the relation with the neighbor from the north of Danube. As categorically as possible, seven years from signing the Treaty in Craiova and from South Dobruja's concession to Bulgaria, the official document states that "*all territorial issues between Romania and Bulgaria are definitively settled*"⁴³. This fact had been officially and publicly reiterated a few times before, amongst other by the very Prime-Minister Kimon Georgiev, in the Autumn of 1945, in a long interview given to "*New York Times*" journal: "*The agreement signed at Craiova - explained Georgiev - has reset the old Romanian-Bulgarian frontier from 1878. As to Dobruja, between the two neighbor countries there is no frontier litigation*"⁴⁴.

It is good to notice that at the beginning of 1948 Romanian Communist authorities launched an original debate about the new university course referring to the history of recent born People's Republic of Romania. Propaganda and *agitprop* Section of Workers' Party (after absorption of Social-Democrats into Communist Party, in February 1948) insisted about rewriting a lot of historical events from XIX and XX centuries, including Romanian-Bulgarian relations, especially about Georgi Dimitrov visit in Bucharest in January 1948. *Proletkult* Propagandists of new Workers' Party insisted in an ideological key, so they strongly criticized "old" interpretations and actions of Bucharest, especially from 1913-1940. In the Balkan Wars (1912-1913) noticed recommendations of the propagandists to the new university course Romania brought a war of occupying against Bulgaria, in Cadrilater also (South Dobruja). Workers' Party qualified just "conquest" Romania's annexation of Cadrilater in 1913 and participation at the First World War (1916-1918)⁴⁵.

Conclusions

The ideological differences between the already Communist Bulgaria, in 1947, and Romania, with a profoundly amputated democratic regime, start to diminish as the three main objectives, decided by Stalin, become more and more clear: the ideological Balkan unification, according to the model of the designed federation between Yugoslavia and Albania, should be also solved in case of Romania and Bulgaria.

⁴³ Comunicatul comun al guvernelor român și bulgar asupra rezultatului întrevederilor de la Sofia, in "Scânteia", XVI, no. 873, July 18th 1947.

⁴⁴ Declarațiile primului ministru al Bulgariei făcute ziarului "New York Times", in „Scânteia”, XVI, no. 392, November 30th 1945, p. 4.

⁴⁵ M. Nițescu, *Sub zodia proletcultismului. O carte cu domiciliu forțat (1979-1995). Dialectica puterii. Eseu politologic*, București Editura Humanitas, 1995, p. 63.

This objective is, otherwise, the basis of the Romanian-Bulgarian bilateral treaty from January 1948 and especially of the Georgi Dimitrov's expectations concerning the future of Romania as a simple ideological annex of the regime in Sofia, and, thirdly, the communist Bulgaria offers expertise to its neighbor in the North of Danube in terms of the steps to follow in instituting the totalitarian regime in the second half of year 1947. It will be came so-called "Europe's Thirld World"⁴⁶ in the Balkans, as Robert D. Kaplan named, on a totally influence from USSR and, primary, from Stalin.

Having a particular and personal relation with Stalin, the Bulgarian communist leader Georgi Dimitrov faced, in Bucharest, a rarely seen admiration, and the major decisions of external politics of the government in Bucharest seemed perfectly in line with some commitments elaborated by the Kremlin and sent through Moscow. A formula we can extremely visibly distinguish in the period between the autumn of 1947 and the first two or three months of year 1948, culminating with the signature of the bilateral treaty. And, especially, a period which ended the way it has started: with the unexpected decision of the Kremlin to cancel the plans of Balkan federalization and of integrating Romania into Bulgaria.

⁴⁶ Robert D. Kaplan, *The Balkans: Europe's Third World*, "The Atlantic", July 1989, in <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/1989/07/the-balkans-europes-third-world/518019> (17.11.2019).

STUDENȚI ȘI CADRE DIDACTICE ALE UNIVERSITĂȚII DE STAT DIN CHIȘINĂU, 1946-1987: MENTALITĂȚI, VIAȚĂ COTIDIANĂ ȘI IDEOLOGIE

Igor Cașu*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0008

Abstract

Students and Teachers of the State University of Chișinău, 1946-1987: Mentalities, Daily Life and Ideology

The article takes a longue durée perspective on the history of the State University in Chișinău. More exactly, it sheds new light on the relations between students and the teaching staff at the first Moldavian Bessarabian university created by the Soviet regime in the aftermath of World War II. Based on new archival documents, it revolves around three main subtopics. The one focused on mentalities, the second one on everyday life, and the third one on ideology. The article tackles sensitive issues such as amoral or illegal actions by both students and professors, including corruption affairs and sexual scandals, how the Communist regime dealt with them and how these phenomena are connected to the ultimate goal, and failure, of the Soviet higher education, in creating the New (Wo)Man.

Keywords: *Soviet higher education; Soviet Moldavia; everyday life; ideology; New (Wo)Man.*

Viața studenților și a corpului didactic de la cea mai mare instituție de învățământ din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, numită în epocă Universitatea de Stat din Chișinău (astăzi – Universitatea de Stat din Moldova) este un subiect puțin cercetat. Subiectele principale asupra cărora ne vom apleca în acest studiu vor cuprinde mentalitățile și viața cotidiană, văzute mai ales din perspectiva ideologiei comuniste care tindea să controleze tot spectrul relațiilor interumane, ale vieții de zi cu zi și să schimbe modul de gândire al indivizilor. În altă ordine de idei, vom urmări și maniera în care evoluează în timp starea de spirit a studenților și a cadrelor didactice, dar și relațiile dintre studenți și profesori în cadrul procesului de instruire, al activităților extracurriculare, inclusiv din timpul prestării unor munci agricole. Va fi vorba, de asemenea, despre atitudinea față de anumite evenimente internaționale, înregistrate în dările de seamă ale organizației comsomoliste sau de partid, și de reacțiile universitarilor la ele. Vom urmări mentalitatea studenților și

* Ph.D., Lecturer, Center for Study of Totalitarian Regimes & Cold War, director, Faculty of History and Philosophy State University, Chișinău, Moldova

a corpului didactic de la Universitate și pornind de la reacțiile acestora la o serie de evenimente interne, cum ar fi, de exemplu, Congresul al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova din 1965, la care s-a revendicat deschis revenirea la alfabetul latin și la care au participat numeroși studenți (inclusiv de la Universitatea de Stat din Chișinău); reacțiile provocate de alte evenimente, de pildă, de proteste legate de limba de predare sau de anumite discipline care se predau la Universitatea de Stat din Chișinău, seria de proteste ale studenților de la litere și jurnalistică din anii 1960 împotriva introducerii unor obiecte cu predare în limba rusă. Aceste și alte probleme de acest fel au ajuns în vizorul organelor superioare de partid, inclusiv al Biroului Comitetului Central al Partidului Comunist la Moldovei, condus în epocă de Ivan Ivanovici Bodiul (1961-1980).

Viața cotidiană și mentalitatea studenților și a cadrelor didactice în perioada stalinistă, 1946-1953

Universitatea de Stat din Chișinău a fost fondată într-o perioadă în care regimul sovietic încerca să-și revină după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial. Un război care, deși victorios pentru Uniunea Sovietică, a pus la grea încercare atât populația de rând, cât și existența însăși a regimului. Pierderile umane la scara URSS s-au cifrat la cca. 25 milioane de persoane, dintre care mai mult de jumătate o alcătuia populația civilă. În ce privește RSS Moldovenească, recreată imediat după 1944 în hotarele stabilite în 1940 după prima ocupație sovietică, pierderile umane s-au ridicat la câteva sute de mii de persoane. Unele comunități etnice, precum evreii sau ȝiganii¹, au fost victime ale politicii rasiale de exterminare. Universitatea de la Chișinău, ca și alte instituții de învățământ superior din alte republici sovietice, privilegia unele categorii etnice și sociale în ce privește angajarea în calitate de cadre didactice sau admiterea la facultate. Printre naționalitățile privilegiate sau oarecum privilegiate erau în primul rând rușii și evreii, parțial ucrainenii, dar și armenii (unii reveniți din diasporă, din SUA). Acest lucru se observă mai ales după componența corpului didactic și a contingentului studenților în primii ani de existență a Universității de Stat din

¹ Despre politica autorităților germane și române față de evreii din Basarabia și Transnistria în anii războiului, precum și despre atitudinea populației locale față de evrei, a se vedea Diana Dumitru, *Vecini în vremuri de restriște: Atitudini față de evrei în Basarabia și Transnistria în 1941-1944*, în Diana Dumitru, Igor Cașu, Andrei Cușco, Petru Negură (editori), „Al Doilea Război Mondial. Memorie și istorie în Estul și Vestul Europei”, Chișinău, Editura Cartier, 2012, pp. 44-74. Despre politica față de ȝigani, a se vedea articolul Tatianeii Sârbu, *Deportarea în Transnistria în cifre: cazul ȝiganilor din Basarabia*, în *Ibidem*, pp. 75-88.

Chișinău. O altă categorie de privilegiați în sensul unor exigențe reduse față de prestața lor la ore, o formau participanții la cel de-al Doilea Război Mondial², de regulă înromâni. Moldovenii, etnici români, sau cei care au urmat studii liceale sau universitare în România (printre ei și reprezentanți ai altor naționalități) vor fi priviți cu maximă suspiciune din considerente ideologice, ei fiind incluși în categoria indezirabililor, întrucât s-au aflat în timpul războiului pe teritoriul ocupat de Germania. În cazul Basarabiei, situația era diferită, provincia fiind recuperată de România în 1941, însă alianța acesteia cu Germania în timpul războiului a complicat și mai mult statutul basarabenilor sub regim sovietic după 1944. Etnicii români, deși alcătuiau majoritatea, vor fi priviți mult timp cu neîncredere, întrucât, în plus, nici nu cunoșteau bine limba rusă și vor fi acceptați cu greu în rândurile partidului. Aceasta în condițiile în care apartenența la Partidul Comunist (și bolșevic, până în 1952) al Uniunii Sovietice era un criteriu esențial de promovare a tinerilor absolvenți în funcții publice, inclusiv de recrutare în rândurile cadrelor didactice. Cu timpul însă, după cum vedea, statutul moldovenilor se va consolida, regimul sovietic înțelegând că susținerea creării cadrelor naționale era importantă din perspectiva legitimării stăpânirii Moscovei în provincie. Susținerea moldovenilor de către regimul sovietic avea însă anumite limite și era mai mult parte a tacticii sovietizării decât un scop în sine.

În acea perioadă, ideologia încearcă să penetreze și să direcționeze toate aspectele vieții oamenilor, inclusiv a celei private, aceasta din urmă fiind anulată sau, mai bine spus, fiind subordonată completament interesului public (de multe ori, acest lucru a rămas doar un deziderat). Ideologia este cea care se implică și în maniera de predare a profesorilor, dar mai ales în conținuturile programelor de studii. Acest lucru era valabil mai ales pentru domenii sensibile din punct de vedere politic, precum istoria, limba, literatura, într-o republică care era alcătuită dintr-o majoritate etnică românească, anexată de la o țară vecină care devenise și ea între timp comunistă. Nu au scăpat de un control ideologic strict nici specialitățile din științele exacte sau aplicate, precum fizica, biologia și altele. Cadrele didactice trebuiau să facă neapărat trimitere la clasicii marxism-leninismului ori de câte ori aceștia au comentat cât de puțin pe marginea unei sau altei discipline. În ce privește mentalitățile, deși este vorba de un concept aflat în ultimul timp într-o oarecare

² În alte domenii, privilegiile participanților la cel de-al doilea nu erau atât de largi precum se crede îndeobște. Din contră, aceștia au căzut în dizgrația lui Stalin din mai multe motive. Asupra acestui subiect a se vedea, Mark Edele, *Soviet Veterans of World War II. A Popular Movement in an Authoritarian Regime, 1945-1991*, Oxford, Oxford University Press, 2008, în special pp. 21-80.

dizgrație³ (probabil, pe nedrept), acesta este util în măsura în care ne ajută să surprindem durata lungă în felul în care se schimbă sau rezistă în timp – în ciuda presiunii ideologicului – anumite tipare de gândire și comportament. Al treilea concept – viață cotidiană, în jurul căruia se structurează acest compartiment, este unul destul de generos în sensul în care ne permite să surprindem viața de zi cu zi a studenților și cadrelor didactice deopotrivă. Mai ales că materialele de arhivă care ne-au stat la dispoziție conțin numeroase referințe la viața cotidiană, mai exact – la condițiile de viață din cămin, la situația materială a studenților și profesorilor, inclusiv în perioada foametei din anii 1946-1947, la relațiile dintre studenți, pe de-o parte, și corpul didactic, pe de altă parte, dar și dintre studenți și între profesori. Schimbările în ce privește starea de spirit – referitor la un fenomen sau eveniment – pot fi urmărite din perspectiva celor trei concepte: ideologie, mentalități și viață cotidiană.

Universitatea din Chișinău a fost creată fără o pregătire minuțioasă în ce privește asigurarea cu strictul necesar atât a procesului didactic, cât și a condițiilor de cazare a studenților și a profesorilor. Viața în căminele studențești a fost dificilă, mai ales în primii ani după fondarea Universității. Exista o lipsă acută de spațiu nu doar pentru cazarea studenților și a cadrelor didactice, lipsea spațiul și pentru sălile de curs. Or, în timpul războiului au fost distruse cca. 80 % din clădirile orașului Chișinău. Pentru a înțelege cât de acută a fost criza edificiilor în capitala RSSM, este suficient să amintim că în perioada septembrie 1944 – toamna anului 1945 sediul Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei se afla în clădirea sediului fostului gimnaziu, la intersecția străzilor Kiev (azi str. 31 August 1989) și Pușkin, unde astăzi se află Muzeul Național de Arte. Sediul fostului gimnaziu fiind vizat, de altfel, conform unui plan alternativ, să fie acordat viitoarei Universității, în condițiile în care exista intenția ca întreg cartierul situat între străzile Podolsk (azi str. București), Kiev, Pușkin și Gogol (azi strada Gavriil Bănulescu-Bodoni) să intre în viitorul campus universitar. În cele din urmă însă, s-a decis acordarea unui alt cartier, cel situat între străzile Prirogov (azi str. Mihail Kogălniceanu), Pușkin, Livezilor (azi Alexe Mateevici) și Gogol.

Majoritatea studenților nu aveau locuință în Chișinău, de aceea pentru ei era foarte important să obțină un loc în cămin, chiar dacă condițiile de cazare erau foarte mizere și lipseau cele mai elementare facilități, devenind accesibile abia mulți ani mai târziu. Un raport

³ A se vedea, de exemplu, critica formulată de unul dintre cei mai iluștri reprezentanți în viață a Școlii de la Annales, Roger Chartier, în volumul său *Lumea ca reprezentare. Istoria între certitudine și neliniște*, București, Editura România Press, 2010, traducere din limba franceză și introducere de Dragoș Jipa, pp. 17-28.

prezentat la adunarea comitetului de partid al Universității în data de 13 ianuarie 1947 de către F. Alifanov, responsabil al secției administrativ-economice, scoate în evidență mai multe detalii în acest sens. Astfel, în primul an de funcționare al instituției, doar o parte a studenților au putut beneficia de cazare în cămin. Universitatea a preluat căminele Institutului Pedagogic, situate pe strada Lenin (azi bulevardul Ștefan cel Mare și Sfânt), reușindu-se repararea doar a unuia care a fost dat băieților. Reparația acestuia însă a fost una necalitativă, mai ales a sobelor care, deși au fost reparate de trei ori, nu erau funcționale când a început frigul. Lipsea apa, iar luminatul era insuficient și o perioadă a lipsit cu desăvârșire în blocul sanitar. În ce privește asigurarea cu paturi și lenjerie de pat, problema era rezolvată în mare parte. Cel puțin 15 studenți duceau lipsă de perne. Mai problematică era situația cu cazarea fetelor. Căminul acestora nu fusese încă reparat, în ianuarie 1947 fiind încă fără geamuri. Din această cauză, s-a luat decizia ca studentele să fie cazate în sălile de curs, situate în unica clădire a Universității, la intersecția străzilor Pușkin și Pirogov (azi Pușkin și Kogălniceanu, în corpul 1, al Facultății de Filologie). Astfel, greutățile întâmpinate de fete erau cu mult mai mari decât cele pe care le aveau băieții. Acestora nu le ajungeau paturi, de regulă un pat revenind la două persoane, dar și acelea nu aveau saltele, iar în alte cazuri în calitate de paturi erau utilizate tablele din sălile de curs. Imediat ce se încheiau orele, tablele își schimbau destinația. Darea în exploatare a căminului pentru fete era preconizată pentru începutul celui de-al doilea semestru, la începutul lunii februarie 1947. În vederea soluționării parțiale a chestiunii privind asigurarea cu spațiul locativ pentru studenți, adunarea de partid a Universității de Stat din Chișinău cere în mod imperativ conducerii instituției în frunte cu rectorul Leonov să intervină pe lângă Comitetul de partid al raionului în numele Armatei Roșii din Chișinău (ulterior redenumit Stalin și apoi Frunze, astăzi sectorul Centru) să cedeze casa nr. 69 de pe strada Livezilor (azi Alexe Mateevici, nu departe de fosta locuință a lui Brejnev din anii 1950-1952). Atât pentru studenți, cât mai ales pentru studente, condițiile sanitare erau destul de dificile, lipseau sălile de baie și lavoarele. Studenții foloseau camerele de locuit pentru a se spăla, din care cauză toate camerele, cu o singură excepție, erau foarte murdare⁴. Lipseau și lighenele. În cămine lipseau urne pentru gunoi, pentru confecționarea acestora fiind nevoie de metal. O soluție ar fi fost procurarea acestuia de la piață, însă conform regulamentului instituției, acest lucru era interzis. Nu erau nici măhuri, așa încât gunoiul era adunat într-un ungher chiar în spațiul destinat

⁴ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare AOSPRM), Fond 276, inventar 127, dosar 1, f. 15-18.

dormitoarelor. O altă problemă era legată de bolile infecțioase, riscul răspândirii cărora fiind destul de ridicat în cămine din cauza condițiilor precare de igienă. O sursă de infecții o reprezentau studenții care mergeau acasă în vacanță. S-au înregistrat unele cazuri când hainele celor infectați, probabil cu păduchi, erau arse. În scopul evitării riscului de infecție s-a pus problema neadmiterii persoanelor străine în cămin. În plus, camerele de cămin în toamna anului 1947, spre exemplu, nu erau încălzite din lipsa lemnului. Nu exista nici posibilitatea preparării hranei. Lipsea un spațiu special amenajat pentru bucătărie, de aceea studenții obișnuiau să facă foc afară pentru a se încălzi un pic sau pentru a pregăti hrana⁵. Lipseau chiar paharele pentru apă, așa încât studenții erau nevoiți să meargă direct la robinetul din lavoar ca să-și potolească setea.

Camerele din cămin semănau mai mult cu o cazarmă. Spre exemplu, în toamna anului 1947, într-o cameră de cămin locuiau nu mai puțin de 78 de studenți. Situația fetelor nu era cu mult mai bună. Deși în al doilea an de studii, 1946-1947, ele nu mai locuiau nemișlocit în sălile de curs, noul spațiu alocat în calitate de dormitoare, unde anterior era situat clubul Universității (probabil, este vorba despre clădirea actualei biserici), nu oferea condiții mult mai bune. Astfel, 75 de fete locuiau într-o sală improvizată ca spațiu locativ care servea în același timp și ca loc în care studentele se pregăteau de lecții în timpul zilei, întrucât noaptea nu era posibil, lipsind lumina, dar și lumânările⁶.

Situația s-a remediat puțin în 1950-1951, când s-a raportat că igiena în cămine nu mai era o problemă atât de acută. Au fost montate plite de gaz pentru prepararea bucatelor și a fost asigurată permanent livrarea apei fierbinți pentru a servi un ceai. Nu exista însă în continuare un spațiu special amenajat pentru spălătorie, nemaivorbind de unul destinat uscării hainelor. Universitatea nu avea posibilitate să cazeze toți studenții înmatriculați, deși fuseseră date în exploatare spații suplimentare. O comisie specială organizată în acest sens a încercat să rezolve parțial problema printr-o metodă destul de originală: studenții din cămine considerați că sunt asigurați din punct de vedere material, erau lipsiți de loc în cămin, apreciindu-se că ei își pot permite să închirieze o cameră în oraș. Darea în exploatare a celui de-al doilea cămin era planificată pentru anul următor, 1952, iar pentru ca acest lucru să devină realitate studenții erau îndemnați să dea o mână de ajutor în construirea acestuia⁷. De câțiva ani nu era rezolvată problema privind transmiterea către Universitate a două clădiri care erau menite să servească drept

⁵ AOSPRM, *Fond 276*, inventar 127, dosar 1, f. 146-149.

⁶ AOSPRM, *Fond 276*, inventar 127, dosar 1, f. 148.

⁷ AOSPRM, *Fond 276*, inventar 127, dosar 6, f. 103, 105.

cămine: una situată pe strada Haralampievskiaia (azi strada Columna) nr. 19 și alta – pe strada Gogol nr. 2 (azi strada Bodoni, distrusă, se afla chiar lângă turnul de apă, în jos)⁸.

Perioada în care a fost fondată Universitatea a coincis cu declanșarea foametei în masă, ceea ce a complicat și mai mult viața de zi cu zi a studenților și a profesorilor deopotrivă. Amintim că foametea din 1946-1947 din URSS a cuprins și teritoriul RSS Moldovenești. Potrivit estimărilor făcute de istoricii Mihai Gribincea și Anatol Țăranu pe baza documentelor de arhivă și a evoluției ratei mortalității în 1947 în raport cu 1946, numărul total al victimelor foametei postbelice din RSSM variază între 150.000 și 200.000 de persoane⁹. Totodată, urmează să subliniem faptul că, deși foametea a cuprins și alte republici sovietice, cea mai dezastruoasă foamete în raport cu numărul victimelor raportat la totalul populației a fost înregistrată în RSSM, unde din cauza acesteia a murit aproape 5 % din populație. Pentru comparație: în Ucraina și Rusia, au căzut răpuși de foamete 1 % și, respectiv, 0,6 %¹⁰. Cauzele foametei au fost mai multe, precum politica fiscală a regimului sovietic în Basarabia și neputința sau nedorința regimului de a interveni în timp util în ajutorul populației înfometate. Seceta din 1946 a fost un factor secundar în declanșarea foametei, întrucât au existat semnale suficiente trimise la Moscova pentru a se lua măsuri din timp în vederea contracarării fenomenului. Ceea ce nu s-a întâmplat însă. Despre foametea de la Universitatea de Stat din Chișinău, declanșată chiar în anul în care a fost fondată instituția, relatează unii studenți de atunci. Unul dintre aceștia - Alexei Marinat, în jurnalul său *Eu și lumea*, din cauza căruia a fost condamnat la ani grei de GULAG. Marinat relatează modul în care studenții din căminele de la Universitate au resimțit foametea:

„7 martie 1947. Epidemia de tifos s-a răspândit și în căminele studențești. Astăzi căminele universității au fost supuse carantinei. E clar, că dacă bântuie foametea, vor bântui și epidemiile, se știe demult acest lucru: nu e greu de ghicit, e greu de lecuit... La numărul celor care au murit de foame, se vor adăuga și cei care vor muri de tifos. 24 martie 1947. Astăzi mi s-a povestit cum pregătesc oamenii mâncare în satele Moldovei. Dezgroată mormintele de animale, scot oasele. Le taie în bucăți mai mici, le macină și le fierb cu sare. Felul

⁸ AOSPRM, *Fond 276*, inventar 127, dosar 4, f. 20. A se vedea mai mult în capitolul semnat de Virgiliu Păslariuc, din acest volum, dedicat evoluției bazei materiale a populației.

⁹ Mihai Gribincea, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944-1950*, Cluj Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 64. Datele respective au fost publicate încă în 1989, în revista „Tribuna”, nr. 24, p. 35, de către Mihai Gribincea și Anatol Țăranu.

¹⁰ Michael Ellman, *The 1947 Soviet famine and the entitlement approach to famines*, în „Cambridge Journal of Economics”, September 2000, vol. 24, p. 613.

doi: crupe fierte, făcute din hlujdani de păpușoi. Taie încălțăminte, opincile, în bucăți mai mici, și le fierb. Taie copaci, fac rugumătură și o fierb”¹¹.

Într-o primă fază, aprovizionarea studenților și a cadrelor didactice de la Universitate era destul de anevoioasă, de altfel, ca și în alte instituții de învățământ din oraș și din republică. Din ianuarie 1947, cantina instituției a fost transferată în subordinea *Spețtorg*-ului, adică a departamentului de aprovizionare preferențială cu produse alimentare de care se bucurau demnitarii de stat și de partid. Dar, de la o sesiune la alta, de la cea din iarnă la cea din vară, situația nu fusese remediată în sensul asigurării studenților cu un regim alimentar mai bun. Abia spre vară s-a mișcat ceva din loc în această privință. Se apropiau examenele, astfel că pentru sesiunea de vară a anului 1947 s-a luat decizia ca măcar în timpul acesteia studenții să fie alimentați cât se poate de bine pentru a putea susține examenele. La începutul lunii iunie, Alifanov, prorectorul pe domeniul administrativ-economic, a reușit să convingă cele două baze de aprovizionare importante din Chișinău, *Spețtorg* și Trustul restaurantelor să livreze terci Universității, contra cost. Decanul Facultății de Istorie și Filologie, Iachim Grosul, amintea într-o ședință a comitetului de partid al Universității din data de 7 iunie 1947, că studenții nu se pot pregăti suficient de sesiunea de examene întrucât stau ore în șir la rând după pâine. Totodată, deși declara că înțelegea situația studenților, cerea ca studenții care nu se prezintă la colocviu – înțeles atunci ca o evaluare prealabilă obligatorie – să nu fie admiși la examene. În ciuda măsurilor luate, hrana oferită de cantina Universității era sub orice critică și se înrăutățise cu mult în vara anului 1947 în comparație cu perioada anterioară. La felul întâi se servea o ciorbă care nu avea deloc crupe, care anterior mai puteau fi identificate în ceea ce reprezenta o parte importantă a unui meniu pe timp de foamete. Felul doi, la rândul său, era fără grăsimi și fără niciun gust, ceea ce în egală măsură nu putea contribui la refacerea stării precare a celor care se alimentau destul de limitat timp de câteva luni. Pe lângă faptul că sortimentul de produse puse la dispoziție de către cantina Universității era foarte redus și insuficient, și prețul era destul de ridicat¹².

Unii studenți veniseră la Chișinău numai ca să poată face rost de o bucată de pâine care le lipsea la țară. Alții, mai norocoși, au fost

¹¹ Alexei Marinat, *Eu și Lumea (Jurnal din 1946-1947)*, Chișinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1999, p. 12.

¹² AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 84-85.

introduși pe liste speciale și beneficiau de ajutor din partea statului¹³. La 22 aprilie 1947, dată ce se înscrie în perioada când foamea a atins apogeul în RSSM¹⁴, la Universitatea din Chișinău erau înregistrați oficial 19 studenți care sufereau de distrofie, un termen eufemistic care desemna existența foametei acute. Conform unei decizii adoptate de organizația de partid din cadrul instituției, aceștia trebuiau ajutați să-și revină. Acestora li s-a distribuit suplimentar câte 200 g de pâine/persoană/zi. Studenții care sufereau acut de pe urmele foametei, precum și cei aflați (în majoritate) la limita subzistenței, urmau să obțină și alte produse alimentare, precum crupe, grăsimi și zahăr ca urmare a unei intervenții a conducerii Universității pe lângă Ministerul Comerțului din RSS Moldovenească, Akimov. Distribuirea bunurilor nu era făcută însă în mod organizat, ci implica starea în rând la punctele specializate. Obținerea cartei nu presupunea decât dreptul doar teoretic de a face rost de produsele alimentare. O altă etapă, decisivă, era aceea de a avea posibilitatea și puterea de a sta în rând pentru a pune mâna pe alimentele mult râvnite, în cazul în care deținătorul norocos al cartei dispunea și de o sumă de bani necesară pentru achitarea bunurilor¹⁵.

De foamete au suferit nu numai studenții, ci și cadrele didactice. Spre exemplu, a murit de foamete în 1947 Pavel Lotoțki, profesor de latină la Universitate, un cadru didactic care de altfel se bucura de simpatie printre studenți și era apreciat pentru talentul său de dascăl¹⁶. Întrucât șansa de supraviețuire depindea foarte mult de faptul dacă o persoană sau alta deținea sau nu o cartelă alimentară, furturile acestora erau foarte frecvente, inclusiv la Universitate. La 29 mai 1947 s-a înregistrat furtul a 11 cartele de la catedra de pregătire militară. Vinovat de acest lucru se făcea colaboratorul catedrei, un oarecare Ridner, suspectat că a delapidat și vândut ulterior cartelele. În cele din urmă însă, cazul său nu a ajuns la judecată, așa cum sugerau unii membri ai comitetului de partid din cadrul instituției, Ridner alegându-se doar cu un avertisment. Acest caz era departe de a fi unul izolat¹⁷.

Chiar dacă era foamete, în timpul sărbătorilor oficiale ale regimului, precum 1 mai, când se marca Ziua oamenilor muncii,

¹³ Aurelia Felea, *Studenți și cadre didactice în anii 1944-1955. Câteva repere pentru reconstituirea contextului social al formării elitelor din Moldova Sovietică*, în „Colloquium Politicum”, anul 2, nr. 1, ianuarie-iunie 2011, p. 101.

¹⁴ A se vedea mai mult în Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956*, Chișinău, Editura Cartier, ediția a II-a, 2015, pp. 189-233.

¹⁵ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 62.

¹⁶ Ilie Lupan, *Studenții anilor de studenție povestesc...*, în „Orizontul”, nr. 5, 1989, p. 74; Apud Aurelia Felea, *op. cit.*, p. 101.

¹⁷ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 91.

autoritățile aveau grijă să asigure o atmosferă festivă. Instituțiilor li se repartizau băuturi spirtoase. Universității i s-a repartizat vin, dar o parte a acestuia a fost delapidat și vândut la piață chiar de unele dintre soțiile profesorilor¹⁸.

Ceea ce frapază și atunci când este vorba de istoria primilor ani ai Universității de Stat din Chișinău, este frecvența mare a cazurilor de indisciplină, atât din partea studenților, cât și a cadrelor didactice. Într-o epocă în care pedepsele erau aspre pentru cea mai mică încălcare, paradoxul este că și tentația de a depăși normele stabilite era foarte ridicată. În timpul foametei, syndicatele distribuiau diferite bunuri studenților, mai ales produse alimentare, dar și diferite articole de vestimentație. Un control sumar efectuat de conducerea sindicatelor în februarie 1947 arăta că existau nereguli în această privință. Lipseau acte justificative pentru distribuirea a 20 de rochii, 3 cămăși de noapte și a 2 fuste¹⁹. Acestea, probabil, au fost comercializate la piață de unii angajați ai Universității. Salariile erau mici și nu acopereau necesitățile elementare, mai ales că produsele agricole, care puteau fi găsite fără cartelă doar la piață, aveau un preț foarte ridicat. Indisciplina în timpul foametei nu este ceva ieșit din comun, întrucât e o perioadă în care toate convențiile sociale sunt puse la grea încercare, dat fiind că statul eșuează în ce privește funcția sa de bază: asigurarea unor condiții de supraviețuire pentru cetățeni. Câțiva ani după război și foamete continuă însă o formă de indisciplină care sfidea non-ideologic regimul politic existent. Alături de aceasta, persistă și o formă de brutalitate în comunicare, devenită o normă în perioada războiului și intensificată de foamete. Mulți studenți erau foști participanți la război, care și-au riscat viața pe câmpul de luptă, însă statul după aceasta nu le asigurase strictul necesar. Mulți dintre aceștia aveau și un psihic deformat din cauza experienței războiului, dar și a foametei. Studenții de la istorie și filologie, de exemplu, la sfârșitul anului 1947, mâncau semințe chiar în sălile de curs și lăsau cojile parcă în mod demonstrativ peste tot. Nu era, de departe, un caz ieșit din comun²⁰. Uneori studenții plecau în mod organizat de la ore pentru a viziona un film la un cinematograful din oraș²¹. O altă formă de indisciplină specifică epocii era faptul că studenții fumau chiar pe coridoarele Universității fără nici o jenă, făceau gălăgie în timp ce alții aveau ore, împiedicând astfel buna desfășurare a procesului didactic. În unele situații, cum s-a raportat în decembrie 1951, studenții făceau mare gălăgie chiar în sălile de curs în timpul orelor propriu-zise și nimeni nu îndrăznește să facă

¹⁸ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 64.

¹⁹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 47.

²⁰ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 149.

²¹ AOSPRM, *Fond 539*, inv. 1, d. 272, f. 19.

observație celor mai gălăgioși și indisciplinați, nici chiar activiștii comuniști sau consomoliști²². Studenții de la istorie în 1952 rupeau scaunele și mesele din auditorii, făceau mizerie în coridor și sălile de curs²³. În acest caz, trebuia să existe un motiv concret, probabil, pe care din păcate nu l-am putut depista în documentele consultate. Este posibil să fi fost o formă de protest împotriva a ceva anume. Pe de altă parte, șefii de grupă care aveau rolul de a administra treburile, aplana conflictele și veghea asupra frecvenței orelor de către studenți, se remarcă prin lipsa de exigență față de colegii lor. Absențele la ore nu erau înregistrate²⁴. Asta și pentru că oricare implicare ar fi dus la violențe fizice, aceasta fiind o altă practică recurentă în societate care nu ocolește nici lumea universitară. Violența fizică era un corolar al disperării societale, intensificată de consumul excesiv de alcool de către o parte a studenților și de unele cadre didactice deopotrivă, dar mai ales de muncitori auxiliari de la Universitate. Șeful serviciului anti-incendiu și pază din cadrul instituției, un anume Grigoriev, umbla beat zi de zi, delapidând alcool etilic de la chimie, fiind apoi prins în flagrant că fura bani a fost condamnat de conducerea instituției și a organizației de partid abia după ce fusese arestat de către miliție²⁵. Și unele cadre didactice aveau recidive în consumul excesiv de alcool. Alcoolic cronic, de exemplu, era considerat un anume profesor Zolotariov, care se transferase la Chișinău din Leningrad, după ce fusese demis pentru abuz de băuturi spirtoase la locul de muncă. Odată angajat la Universitatea de Stat din Chișinău, a continuat să ducă un mod de viață la fel de provocator pentru un cadru didactic precum la vechiul loc de muncă. După ce nu a ținut niciun curs timp de 25 de zile, organizând beții cu participarea studenților și a unor femei (nu e clar dacă erau studente), a fost expulzat din partid, nu și din Universitate, cel puțin nu pe moment²⁶. Bețiile se întindeau în timpul practicilor studentești. Spre exemplu, chiar secretarul organizației de partid de la Facultatea de Pedologie și Biologie, un oarecare Saenko, consuma alcool cu studenții în timpul practicii pedologice din Caucaz (mărturie a profesorului Mihail Munteanu de la istorie, făcută la adunarea organizației de partid din mai 1948). Cazul lui Saenko era departe de a fi unul izolat. Conflicte violente sau acte de huliganism în care erau implicați profesori și alți membri de partid au fost înregistrate și în 1950. Pe fondul discuției despre acest subiect în cadrul organizației de partid de la Universitate, unii din profesorii cei mai vigilenți din punct de vedere

²² AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 5, f. 8.

²³ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 6, f. 92.

²⁴ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 40; d. 6, f. 91.

²⁵ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 194.

²⁶ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 217.

politic erau tentați – la unison cu comuniști de rang înalt din CC – să dea o interpretare ideologică fenomenului. Anume, că împotriva acestora trebuia luptat întrucât asemenea acțiuni constituie o reminiscență a societății burgheze și că frecvența acestora arată că s-au citit puține lecții despre teoria marxist-leninistă²⁷. În 1951, de exemplu, existau nu mai puțin de 150 de agitatori la Universitate, din care numai 30 erau membri de partid. Aceștia țineau lecții atât studenților, cât și cetățenilor de la diferite întreprinderi, fiind solicitați de conducătorii întreprinderilor mai ales pe timpul campaniilor electorale sau a altor campanii lansate de partid²⁸. În perioada stalinistă nu numai represiiunile erau uzitate în scopul exercitării controlului societal, dar și propaganda și agitația. Propaganda însă nu își avea efectul decât într-o măsură redusă în momentul în care diferența dintre exigențele ideologice ale regimului și discursul asupra realității articulat de partidul comunist erau prea mari și tindea mai degrabă să mușamalizeze problemele existente decât să ofere soluții practice pentru rezolvarea lor. O încercare de a impune disciplina în rândurile studenților a fost crearea așa numitor *troiki* sau *treugolniki*. Era vorba de de trei studenți fruntași dintr-o grupă care aveau menirea de a provoca competiție între studenți și de a-i face să se autodepășească. Alteori, existau și troici alcătuite din studenți din diferite grupe și chiar din diferiți ani. În cazul din urmă, era vorba de facilitarea astfel a comunicării dintre studenții din diferite grupe și diferiți ani, dar și de transmiterea experienței de la anii superiori la cei care veneau din urmă. Spre exemplu, în aprilie 1952 exista o triadă compusă din doi studenți de la anul III și unul de la anul I, care învățau la examen împreună²⁹.

Nu numai frecvența orelor era o problemă. De multe ori prezența la ore nu avea nimic cu procesul didactic, cu învățarea și dorința de a lărgi orizontul cunoașterii. Cu alte cuvinte, prezența la curs era nu de puține ori doar o metodă de a nu avea probleme cu exmatricularea. Acest lucru arată o realitate conform căreia nu puțini studenți manifestau dezinteres față de ceea ce li se predă. Probabil pentru că modul de predare era foarte plicticos ori profesorii nu erau suficient de pregătiți, dar și extrem de ideologizați. Prezența formală la ore nu era însă o pierdere de vreme, întrucât unii studenți citeau cărți în timpul acesta, de regulă, se raporta, fiind vorba de literatură artistică. Unii studenți erau criticați la adunările de partid că își permit să rădă în timpul orelor. Un caz de acesta a fost cel al studentei Muza Krivoșeeva de la anul III chimie, în 1952, căreia i s-a amintit de acest lucru atunci când a decis să candideze ca membră de partid.

²⁷ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 22.

²⁸ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 6, f. 59.

²⁹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 6, f. 89-90.

Până la urmă însă majoritatea au fost de acord să treacă peste aceste detalii, spunând că în schimb învață bine, chiar dacă mai avea unele accese de râs în hohot în timpul lecțiilor³⁰.

Procesul didactic era altfel anevoios din mai multe puncte de vedere. Nu ajungeau manuale, nici chiar la istoria URSS, dar și la arheologie, mineralogie și alte discipline. De manuale duceau lipsă chiar și unii profesori. Pe de altă parte, unii studenți nu catadicseau nici măcar să-și ia notițe (numite *conspect* în epocă) care, de bine, de rău, puteau constitui o sursă de inspirație, dacă nu de redare pe de rost a unei sau altei materii. Ca urmare, suferea procesul didactic. În iunie 1950, Iosif Varticean de la Facultatea de Istorie și Filologie raporta la o adunare de partid a Universității că studenții din anul terminal aveau probleme când li se cerea să explice noțiuni elementare, precum ar fi empiriocriticism, nu știau cine erau eserii, dar nici nu puteau să nominalizeze cele 10 ofensive ale lui Stalin din anul 1944, printre care era și operațiunea Iași-Chișinău. Unii studenți nu excelau nici în cunoștințe geografice, localizând fluviul Volga undeva în Siberia. Același vorbitor propunea, de aceea, ca selecția studenților să fie operată imediat după anul I de studii și să nu fie lăsați să promoveze studenții în anii următori dacă nu aveau aptitudini de învățare³¹. Situația nu era mai bună nici la capitolul gramatică. În epocă exista o dictare numită de stat, care se susținea ca probă în cadrul examenelor de absolvire. La specialitatea istorie, din 35 de studenți, doar unul a susținut proba „excellent” (nota 5), 16 au fost apreciați cu „bine” (nota 4), 17 – „suficient” (nota 3) și 1 student – „insuficient” (nota 2). Era vorba de prima promoție la istorie de la Universitatea de Stat din Chișinău (1950). Însușirea gramaticii nu era cu mult mai bună nici printre studenții de la filologie pentru care dictarea ținea nemijlocit chiar de domeniul lor de specializare, pe nota maximă susținând dictarea de stat 4 persoane, pe nota 4 – 14 persoane, cu „suficient” fiind notate alte 14 persoane, în schimb codași, notați cu „insuficient”, erau cu mult mai mulți – nu mai puțin de 26 de studenți. Una din cauzele majore ale stării alarmante cu reușita studenților a fost identificată în rata ridicată a absențelor studenților la specialitățile cu pricina. În total, numai pe parcursul a două luni și jumătate studenții de la istorie și filologie aveau nu mai puțin de 1350 de ore absente³². Existau însă și explicații obiective ale neprezentării la cursuri. Nu ajungeau sălile de curs. În semestrul de primăvară a anului 1948, spre exemplu, era semnalată necesitatea a 23 săli de curs. În 1950, când erau înregistrate rezultatele menționate la dictarea de stat, secția istorie nu avea repartizate săli

³⁰ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 6, f. 86.

³¹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 8.

³² AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 18.

de curs. De aceea, de multe ori se învăța în schimbul doi, dar sălile de curs erau foarte murdare după ce erau utilizate în prima jumătate a zilei de către studenții de la alte facultăți. În același timp, așa cum observa la o ședință a comitetului de partid în 1950 profesorul Mihail Munteanu de la istorie, lecțiile se țineau indiferent dacă studenții știau sau nu limba rusă. El propunea, de aceea, împărțirea studenților în două secții, rusă și moldovenească, în care predarea să fie făcută în limba pe care o posedau studenții. Studenții vorbitori de limbă română din această cauză erau dezavantajați și erau adeseori exmatriculați sau erau nevoiți să abandoneze studiile. Acest lucru se întâmpla și din cauză că unii nu puteau să-și achite taxele de studii³³.

Deși în mai 1948 fusese deja amenajată o sală de lectură, atmosfera se pare că nu era foarte atrăgătoare pentru studiu, așa încât studenții preferau să citească afară, în livada din curtea Universității. Unii profesori erau extrem de exigenți, așa încât acest lucru dădea bătăi de cap studenților. Frica cea mare era în timpul sesiunilor, unii studenți luând cu ei la examene calmante, precum valeriană³⁴. Unii studenți obișnuiau să nu prezinte carnetul de note la examene, de frică să nu obțină o notă insuficientă a cărei urmare imediată și dramatică era pierderea bursei. Pentru a evita pierderea bursei și folosindu-se de faptul că unii profesori acceptau studenți fără carnete de note, unii studenți îi rugau pe prieteni mai bine pregătiți să le susțină examenele în locul lor. Așa s-a întâmplat de exemplu în cazul studentului Dobolev care a susținut examenul în locul altui student, un anume Suhorebrov³⁵.

Unii profesori erau învinuiți de liberalism, înțeles în sensul în care erau mai puțin exigenți cu studenții. La sesiunea de iarnă din 1948, profesorul Mohov de la istorie ajuta studenții să răspundă la examen. Un alt profesor, Lukianov, de la fizică, permitea studenților să consulte manualele chiar în timpul desfășurării examenului. Alți profesori erau învinuiți indirect de corupție sau aranjamente dubioase cu studenții. Spre exemplu, profesorul Senkevici de la istorie într-o zi i-a picat la examen pe doi studenți, Leibovici și Rosental, pentru ca a doua zi să-i noteze pe ambii cu note maxime. Aceiași practică a fost înregistrată la profesorul Lavrentiev în raport cu studenta Mariașina³⁶. Unii profesori admiteau ca studenții lor să copieze unul de la altul tezele de licență. Fenomenul respectiv era

³³ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 53. În ciuda a ceea ce se consideră de regulă, învățământul mediu de specialitate și cel superior în perioada stalinistă nu era gratuit.

³⁴ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 12.

³⁵ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 18.

³⁶ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 182-183.

invocat în cazul profesorilor Senkevici, dar și a lui Ablov³⁷. Existau și excepții de la regulă în ceea ce privește respectarea rigorilor din cadrul procesului didactic. Administrația Universității încuraja promovarea unor studenți slabi și care consumau alcool în exces, din simplul motiv că aceștia aveau merite în trecut față de regimul sovietic. Este cazul studentului Frolov de la Facultatea de Istorie și Filologie, care deținea medalia de erou al Uniunii Sovietice și urmăsea doar 4 clase. Ordinul conducerii instituției stipula că acesta trebuia ajutat cu orice preț, deși avea o pregătire insuficientă pentru a urma studiile superioare și fiind văzut frecvent în stare de ebrietate³⁸.

În ceea ce privește aspectul național al contingentului de studenți, moldovenii, etnici români, alcătuiau mai puțin de jumătate în primii ani de existență ai Universității. Una din cauze era numărul redus al absolvenților școlilor cu predare în limba română în primii ani de după război. În 1951, spre exemplu, existau numai 1000 de absolvenți moldoveni ai școlilor medii³⁹. În acel an, din totalul de 1533 studenți înscriși la Universitate, doar 378 (adică 25 %) erau moldoveni. Tot atunci s-au înregistrat 130 de moldoveni acceptați la studii la Universitate, ceea ce constituia un număr record în raport cu anii anteriori⁴⁰. O altă cauză a numărului redus de studenți moldoveni în perioada stalinismului târziu era faptul că – așa cum s-a menționat mai sus – studenții erau obligați să achite o taxă de studii și mulți moldoveni, provenind în marea lor majoritate din mediul rural, cu venituri modeste, nu puteau să-și permită acest lucru. La insistența administrației Universității, Ministerul Învățământului Superior din URSS va anula taxele de școlarizare pentru moldoveni începând cu anul 1950. Etnicii români erau favorizați, cel puțin teoretic, și în ceea ce privește admiterea la doctorat. Astfel, în 1948, același minister de resort a aprobat deschiderea programelor de studii la doctorat cu condiția ca moldovenii să fie favorizați, astfel încât Universitatea de Stat din Chișinău să contribuie la crearea cadrelor naționale⁴¹. În același timp, din totalul de 112 persoane cât alcătuia organizația de partid de la Universitate în 1951, numai 14 erau moldoveni, mai mult de jumătate fiind ruși (62 persoane), urmați de ucrainieni (20 persoane) și evrei (8 persoane), restul de 7 fiind de alte naționalități. Cea mai numeroasă organizație de partid era înregistrată printre istorici (43 persoane, profesori și studenți deopotrivă), urmată de organizația de la filologie (24 persoane), chimie (17 persoane), secția administrativ-economică din cadrul

³⁷ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 5, f. 6.

³⁸ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 182-183.

³⁹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 53.

⁴⁰ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 52.

⁴¹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 393; *Ibidem*, d. 4, f. 53.

rectoratului, fizică și matematică (14 persoane). În ce privește componența corpului didactic, din totalul de 143 de cadre în anul 1951, doar 18 erau moldoveni (13 %)⁴².

Cota redusă, insignifiantă a profesorilor moldoveni sau vorbitori de limbă română de la Universitate era explicabilă prin mai mulți factori. Mai întâi, exista o suspiciune față de absolenții instituțiilor superioare de învățământ din România în interbelic și în timpul războiului, considerată un stat „burghez” (și „fascist” între 1940-1944), cu o ideologie ostilă ideologiei și regimului comunist din Uniunea Sovietică. Cu toate acestea, din lipsa unor specialiști moldoveni calificați pentru a predă la nivel de facultate, administrația Universității, în acord cu CC al PC(b) din Moldova, a fost nevoită să accepte angajarea unor profesori care absolviseră universități românești în perioada interbelică, mai ales ai Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Astfel a fost cazul profesorilor Ablov, rus, originar din Basarabia, absolvent al Universității din Iași în 1939 după care, până în 1940, fusese angajat în calitate de asistent la Facultatea de chimie în vechea capitală a Moldovei. În iunie 1940, după ocupația sovietică a Basarabiei, s-a mutat la Chișinău unde a ocupat postul de profesor în cadrul Institutului Pedagogic, evacuându-se în timpul războiului cu instituția în cauză în interiorul URSS, la Buguruslan, regiunea Oriol a Federației Ruse. A revenit în RSSM după 1944, fiind angajat din 1946 la Universitate, în paralel fiind încadrat la Institutul Pedagogic. Deși a fost acceptat la Universitate, mulți ani la rând era adeseori criticat la adunările comitetului de partid cu varii ocazii. De exemplu, la un moment dat rectorul Leonov îi incrimina faptul că este lacom după bani, lucrând în două locuri, la care Ablov a replicat că e nevoit să păstreze funcția la Institutul Pedagogic întrucât numai acolo dispunea de laborator, de care astfel și studenții de la Universitate beneficiau. Alteori Ablov era învinuit că predă studenților altfel decât era stilul de predare în universitățile sovietice⁴³.

Manifestări naționale și anticomuniste în contextul destalinizării și revoluției maghiare (1956-1957)

Anul 1956 este semnificativ din mai multe puncte de vedere pentru istoria postbelică a ceea ce numim Moldova sovietică. Asistăm în acest an la o recrudescență sporită a unor opinii și atitudini critice și contestatare, până recent puternic descurajate de către autoritățile sovietice⁴⁴. La congresul al XX-lea al PCUS din februarie 1956, Nikita

⁴² AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 4, f. 33-34, 39, 50.

⁴³ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 1, f. 102; *Ibidem*, d. 6, f. 52.

⁴⁴ În privința impactului destalinizării și revoluției maghiare din 1956 asupra opiniei publice în URSS în general, a se vedea Elena Zubkova, *Russia After the War. Hope*,

Hrușciiov condamnă cultul personalității lui Stalin și, în mod selectiv, represiunile politice din perioada în care acesta s-a aflat la conducerea PCUS⁴⁵. În contextul Războiului Rece, acest eveniment are consecințe profunde nu numai asupra mișcării comuniste internaționale, dar și asupra situației interne a statelor din lagărul „democrațiilor populare”, având un impact direct asupra declanșării revoluției maghiare din toamna anului 1956. Raportul secret al liderului sovietic din februarie 1956 și evenimentele din Ungaria din octombrie-noiembrie același an produc un ecou deosebit în RSS Moldovenească, mai cu seamă grație recepționării și ascultării generalizate a posturilor de radio străine precum *Vocea Americii*, *BBC* și *Europa Liberă*⁴⁶. În ciuda represiunilor de masă din perioada stalinistă, care au lăsat o rană adâncă în memoria populației civile din Basarabia și Transnistria, opiniile și atitudinile critice la adresa partidului și administrației comuniste iau un avânt extraordinar în 1956⁴⁷. După cum dovedesc documentele, o parte însemnată a populației din RSS Moldovenească nu acceptă, în 1956, clivajul *comunism rău (stalinist)* vs. *comunism bun (leninist sau hrușciovist)*, operat în raportul liderului sovietic. Cine sunt totuși cei care exprimă în mod special atitudini calificate drept „nesănătoase” sau „antisovietice”: reprezentanți ai intelighenției sau oameni simpli, membri ai PCUS sau persoane fără de partid? Dintre aceste manifestări, care este ponderea luărilor de poziție cu caracter național sau etichetate drept naționaliste? Această întrebare pare cu atât mai justificată cu cât la revoltele din Budapesta din acest an – reflectate în emisiunile posturilor de radio străine, ascultate pe larg în RSSM – s-au făcut auzite adeseori lozinci cu caracter naționalist, anti-rusesc, maghiarii percepend regimul comunist ca unul impus de ruși. Aceste interogații sunt cu atât mai legitime cu cât, după dispariția Uniunii Sovietice, o parte a

Illusion, Disappointments, 1944-1957, Armonk, NY, M. E. Sharpe, 1998, pp. 178-202. Despre destalinizare și impactul său în Țările Baltice, vezi Romuald J. Misunas, Rein Taagepera, *The Baltic States. Years of Dependence, 1940-1990*, London, Hurst & Company, 1990, pp. 133, 145-147, 153-155.

⁴⁵ Vezi mai mult V.P. Naumov, *K istorii sekretnogo doklada N.S. Khrushcheva na XX s'ezde KPSS*, în „Novaya i noveishaya istoriya”, 4 (iulie-august 1996), pp. 147-68; Vladimir Naumov, *Utverdit dokladchikom tovarishcha Khrushcheva*, în „Moskovskie Novosti”, 5 (4-11 February 1996), p. 34; Aleksei Bogomolov, *K 40-letiyu XX s'ezda: Taina zakrytogo doklada*, în „Sovershenno sekretno”, 1(1996), pp. 3-4.

⁴⁶ Vezi mai jos documentele de arhivă referitoare la acest fapt.

⁴⁷ Despre ecoul evenimentelor anului 1956 în România s-au publicat deja câteva volume 1956: *explozia: percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, ediție întocmită de Corneliu Mihai Lungu și Mihai Retegan, postfață de Florin Constantiniu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; Ioana Boca, 1956 – *România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic*, București, Fundația Academia Civică, 2001; Doina Jela, Vladimir Tismăneanu, coordonatori, *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, București, Editura Curtea Veche, 2006.

basarabenilor și transnistrenilor de astăzi percep retrospectiv regimul sovietic ca unul pozitiv, iar atitudinea lor față de Rusia – ca și față de România – rămâne una scindată între „ură și dragoste, dragoste și ură”.

Ecoul schimbărilor din URSS și mai cu seamă impactul Revoluției maghiare asupra spiritului național românesc din RSS Moldovenească s-a manifestat mai ales în rândurile tineretului studios, inclusiv la cei care își urmau studiile la Universitatea de Stat din Chișinău. Spre exemplu, un raport al KGB menționa „unele persoane, printre care elevi, studenți și tineri în general scriu scrisori antisovietice în care exprimă idei nesănătoase, cu caracter naționalist, fiind influențați de elemente sociale dușmănoase”⁴⁸. Mai exact, se făcea referire la studentul Nicolae Bătrânu de la Facultatea de Litere de la Universitate care a prezentat în februarie 1957 o comunicare în cadrul societății științifice studentești pe tema *Imaginea lui Ștefan cel Mare în creația orală moldovenească*. Acestuia i se incrimina că ar fi „admis interpretări naționaliste și a recitat fragmente antirusești din opera scriitorului Eminescu [probabil era vorba de publicistica marelui poet]”. Studentul a declarat în cadrul cursului de literatură „moldovenească” că regretă faptul că locuiește în Moldova sovietică. KGB-ul era alertat de această afirmație întrucât avea o încărcătură cu totul și cu totul specială dat fiind ziua în care a fost exprimată. Era vorba de 27 martie 1957, ziua în care se împlineau 39 ani de la Unirea Basarabiei cu România. La 8 mai același an, la adunarea cadrelor didactice de la Catedra de Limbă și Literatură moldovenească, Bătrânu a citat dintr-un scriitor „burghez” din secolul al XIX-lea potrivit căruia „înainte ca cineva să devină liber la nivel individual, ar trebui să-și apere națiunea proprie” și că „o persoană poate fi în lanțuri, cu toate acestea poate să-și exprime ideile sale”. Poziția sa a fost susținută de un alt student, Vasile Badiu, precum și de alții. Badiu ar fi manifestat și el „resentimente față de poporul rus” când a spus că „teatrul moldovenesc de operă și balet A.S. Pușkin trebuie redenumit în numele lui Ion Luca Caragiale”. Mai mult și mai deranjant pentru autorități, Badiu și-ar fi exprimat „preocuparea sa în legătură cu independența Moldovei”. Atât Bătrânu, cât și Badiu criticau istoricii moldoveni pe care îi numea visători, în timp ce „îl proslăveau pe istoricul român burghez Iorga” care a „studiat corect evenimentele istorice”. Un alt student, pe nume Druță, deși era membru al Uniunii Tineretului Comunist, referindu-se la un articol publicat în *Ogoniok* în care se vorbea despre „eliberarea Moldovei în 1944”, a comentat că „ziua eliberării de ocupații germano-români a devenit de fapt ziua de ocupație a Basarabiei”⁴⁹. Autoritățile nu puteau

⁴⁸ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 17, d. 297, p. 18.

⁴⁹ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 17, d. 297, p. 18-20.

lăsa nepedepsite aceste afirmații publice ale studenților. Mai ales că CC al PCUS a emis o decizie în acest sens încă în data de 19 decembrie 1956, care chema la combaterea aspră a unor asemenea luări de poziție antisovietică. Ca urmare, unii studenți, ca Nicolae Bătrânu, vor fi exmatriculați de la Universitate. Teoretic, aceștia aveau posibilitatea să revină la facultate după urmarea unui program de educație prin muncă⁵⁰.

Ca urmare a acestor atitudini considerate „nesănătoase” către regim, la Universitate au fost introduse anumite cursuri care nu existau anterior. De exemplu, studenților de la specialitatea Limbă și Literatură „moldovenească” din 1957 li s-a introdus predarea cursului de *Istoria Moldovei*⁵¹. Cursul respectiv era extrem de ideologizat și prezenta istoria națională într-o formă denaturată. Cu toate acestea, introducerea unui curs de istorie a Moldovei a contribuit la sporirea interesului studenților pentru istoria națională, mai ales că anterior se predă doar istoria Uniunii Sovietice, de fapt o istorie a Rusiei, cu unele elemente despre alte popoare, dar care nu schimbau esența.

De asemenea, ca urmare a recrudescenței interesului pentru identitatea națională, în acest context al dezghețului hrușciovist la care și-au adus aportul studenții și cadrele didactice de la Universitatea de Stat din Chișinău, are loc repunerea în circuit a patrimoniului literar românesc, ceea ce a avut o importanță deosebită pentru păstrarea identității naționale a românilor basarabeni. Astfel, după discuții largi ale lingviștilor în presa de specialitate, inițiate în 1955 și continuate în următorii doi ani⁵², s-a reușit convingerea factorilor de decizie că era imperios necesar renunțarea la unele norme ale limbii „moldovenești” impuse în perioada stalinistă. Era vorba atât de norme ortografice, cât și de norme gramaticale, precum și de unele norme fonetice, introduse în manualele școlare, presă etc. ca urmare a unei rezoluții din 1946 care prevedea obiectivul de „a elabora la nivel științific normele gramaticale ale limbii moldovenești contemporane ca limbă aparte printre alte limbi romanice”⁵³. În 1957 apăreau, la Chișinău, „Normele ortografice și de punctuație ale limbii moldovenești” care anulau normele lingvistice din primii ani

⁵⁰ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 20, f. 18-19.

⁵¹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 20, f. 29.

⁵² N. Corcinschi, L. Eșan, *Cu privire la îmbunătățirea ortografiei moldovenești*, în „Octombrie”, nr. 6, 1955, pp. 81-85; R. Portnoi, *Despre ortografia moldovenească*, în „Octombrie”, nr. 2, 1955, pp. 83-87; V. Musteață, *Cu privire la ortografia moldovenească*, în „Octombrie”, nr. 1, 1956, pp. 75-79; M. Ignat, *Pentru un alfabet econom*, în „Învățătorul sovietic”, nr. 9, 1956, pp. 48-53; I. Vasilenco, *Să restabilim principiile ortografiei noastre clasice tradiționale*, în „Nistru”, nr. 2, 1957, pp. 125-134 etc.

⁵³ Valeriu Cozma, *Considerații privind politica națională la Universitatea de Stat din Moldova (1946-1996)*, în volumul „Omagiu lui Vladimir Potlog și Constantin Drachenberg la 70 de ani”, Chișinău, Editura Cartdidact, 1997, p. 282.

postbelici. În linii majore, noile norme ale limbii „moldovenești” coincideau cu normele limbii române. În aceeași perioadă sunt publicate „operele alese” ale unor clasici ai literaturii românești: Vasile Alecsandri⁵⁴, Alexandru Donici⁵⁵, Mihai Eminescu⁵⁶, Constantin Negruzzi⁵⁷, Alecu Russo⁵⁸, Constantin Stamati⁵⁹ etc. Uneori s-a intervenit în textele originalelor, în locul unor cuvinte care erau considerate mai puțin familiare publicului basarabean s-au introdus altele, regionalisme, arhaisme etc.; alteori s-a acceptat pur și simplu textul integral după edițiile publicate deja în România. Pe de altă parte, s-a operat o selecție riguroasă a scrierilor clasicilor literaturii românești în sensul eliminării unor opere considerate ostile realităților socialiste și sovietice. Cuvântul „român” a fost exclus din scrierile clasicilor⁶⁰. Între timp, Eminescu, Alecsandri ș.a. au început să fie studiați și în școlile generale, iar în instituțiile superioare de învățământ s-au mărit orele dedicate clasicilor recent reabilitați⁶¹. Astfel, s-a pus în circuit o cantitate importantă din textele valoroase ale literaturii românești clasice, eveniment care a avut consecințe profunde pentru perioada ulterioară. Dacă anterior oricine putea fi învinuit de faptul că vorbește o limbă prea încărcată cu „românisme” și desconsideră împrumuturile de cuvinte din limba rusă, prin extensie *este împotriva limbii „moldovenești” și a puterii sovietice*, odată cu reabilitarea noilor norme ortografice și gramaticale și a publicării selective a clasicilor la mijlocul anilor '50 situația s-a schimbat sensibil. În primul rând, pentru că s-a impus un anumit standard literar, un anumit limbaj ce trebuia asimilat și utilizat de către intelectuali sau cei care tindeau să fie recunoscuți ca atare. În al doilea rând, pentru că reabilitările culturale din deceniul al șaselea au însemnat și o lovitură de grație dată transnistrienilor, în special lui I. D. Ceban, Ion Canna ș.a., persoane care încercau să impună limba vorbită în regiunea din care proveneau drept normă literară pentru limba „moldovenească”. În al treilea rând, pentru că s-a recunoscut indirect faptul că limba „moldovenească” era identică cu cea românească, de data aceasta mai clar ca niciodată (indirect, prin ceea ce s-a făcut), în așa fel încât studenții de la sfârșitul anilor '50 - începutul anilor '60 vor fi printre principalii inițiatori ai revendicării de revenire la grafia latină din 1965 și 1988-1989. În al patrulea rând, pentru că, de la sfârșitul anilor 50, dispariția limbii române în

⁵⁴ Vasile Alecsandri, *Opere alese*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1954.

⁵⁵ Alexandru Donici, *Lucrări alese*, Chișinău, Școala Sovietică, 1952.

⁵⁶ Mihail Eminescu, *Poezii*, Chișinău, Școala Sovietică, 1954.

⁵⁷ Constantin Negruzzi, *Opere alese*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1953.

⁵⁸ Alecu Russo, *Opere alese*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1955.

⁵⁹ Constantin Stamati, *Opere alese*, Chișinău, Editura de Stat a Moldovei, 1953.

⁶⁰ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică...*, p. 44.

⁶¹ Valeriu Cozma, *Istoria Universității...*, p. 456.

Basarabia nu era atât de iminentă cum se părea în primii ani imediat postbelici. Problema scriitorilor și intelectualilor în general era de acum înainte cum să păstreze și să extindă prin diferite mijloace – scris, instituții de cultură și de învățământ existente, în limitele impuse de regim – vocabularul reînnoit al limbii „moldovenești”. Cel puțin din această perioadă, „scriitorul basarabean nu este constrâns să renunțe definitiv la limba sa, văzându-se obligat s-o conserveze”⁶². Mai mult, nu a fost ceva surprinzător când Emilian Bucov a spus la un Congres al scriitorilor de la București din iunie 1956, că „limba literară română și cea a Moldovei Sovietice sunt aceleași”⁶³.

Manifestări ale identității naționale românești în anii 1960-1980

Un document important care ne permite să înțelegem starea de spirit a studenților, dar și a cadrelor didactice de la Universitatea de Stat din Chișinău reprezintă o stenogramă a ședinței Prezidiului Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova, datată 17 ianuarie 1966. Mai exact, este vorba de un document inedit care aruncă o lumină nouă asupra identității naționale a studenților și rolul profesorilor în menținerea acesteia. La ședință au participat, pe lângă membrii Prezidiului (Ivan I. Bodiul, prim secretar al CC al PCM, N. A. Șciolokov, B.A. Steșov, D.S. Cornovan, P.V. Voronin, A. F. Diordița) și membri supleanți ai Prezidiului (S. S. Sidorenko, Gh. I. Lavranciuc), precum și alți membri ai nomenclaturii din CC, și rectorul Universității Medvedev, Kiricenکو, secretarul organizației de partid a Universității, prorectorii Belkin și Boris Melnic, ministrul învățământului Evgheni Postovoi, șefii de catedră Șemeakov, Zavtur, Stukalov, Șceglov⁶⁴. Una din temele centrale ale ședinței respective a fost *Despre situația predării științelor sociale la Universitatea de Stat din Chișinău*. Ivan Ivanovici Bodiul, care a început discuția, a afirmat că pe parcursul întregii perioade sovietice, studenții ar fi studiat cu entuziasm științele sociale și nu înțelege de ce la un moment dat a apărut fenomenul nihilismului față de aceste discipline. Situația era

⁶² Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Editura Arc, 1996, p. 19.

⁶³ Ion Constantin, *Basarabia sub ocupație sovietică de la Stalin la Gorbaciov*, București, Editura Fiat Lux, 1994, p. 64. Despre impactul destalinizării asupra redefinirii identității naționale a majorității populației din RSSM, a se vedea *One step back, two steps forward: on the language policy of the Communist Party of the Soviet Union in the national republics (Moldavian: a look back, a survey and perspective, 1924-1980)*, Boulder Co., 1982, pp. 117-148; de asemenea Igor Cașu, „Politica națională” în *Moldova Sovietică, 1944-1989*, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, pp. 53-56; Idem, *The Quiet Revolution. Revisiting the National identity issue in Soviet Moldavia at the height of Khrushchev Thaw (1956)*, în „Euxeinos”, nr. 15-16, 2014, pp. 77-91.

⁶⁴ AOSPRM, Fond 51, inv. 27, d. 42, 6-7.

cu atât mai alarmantă cu cât, după spusele lui Bodiul, acest lucru vădea nemulțumirea tineretului față de realizările PCUS, în timp ce celelalte categorii ale populației ar fi apreciat eforturile partidului în creșterea bunăstării generale⁶⁵. Această atitudine a tineretului avea o consecință directă asupra unor tendințe negative, dezaprobată cu cea mai mare hotărâre de către partid. Era vorba de participarea activă a studenților de la Universitatea de Stat din Chișinău – precum și a celor de la alte instituții, dar accentul se punea anume asupra celor de la Universitate – la un eveniment alarmant din punct de vedere ideologic pentru regim, care a avut loc un an mai devreme. Or, în 1965, la 14-15 octombrie, Uniunea Scriitorilor din Moldova, într-o ședință publică (Congresul al III-lea al USM), la care au asistat și studenți de la instituțiile superioare de învățământ, repusesse în discuție problema revenirii la alfabetul latin. Acest lucru a fost posibil datorită faptului că s-a creat o generație de intelectuali care au beneficiat de „dezghețul” hrușciovist și care știau că timpul lui Stalin trecuse demult. Biroul Comitetului Central al Partidului Comunist din Moldova a luat în discuție problemele ridicate la Congresul Scriitorilor abia la 13 decembrie 1965. Astfel, s-a apreciat că mulți scriitori nu înțelegeau să elucideze adecvat, de pe poziții de partid, problemele existente în societate și că mulți dintre cei care au luat cuvântul la Congres s-au pregătit din timp să ridice probleme de ordin național. Rezoluția Biroului era următoarea: „Să se recunoască faptul că al treilea Congres al scriitorilor din Moldova s-a desfășurat, din punct de vedere organizatoric și politic, la un nivel scăzut. De a condamna tendințele naționaliste evidențiate în cuvântările scriitorilor Busuioc, Malarciuc, Druță, Cimpoi, precum și atitudinea incorectă față de critica de partid, alte manifestări nesănătoase”⁶⁶. La rândul său, Bodiul condamnase personal felul în care s-a organizat și desfășurat adunarea scriitorilor basarabeni, în noiembrie 1965, afirmând că revendicarea de revenire la alfabetul latin era îndreptată împotriva prieteniei dintre popoarele sovietice⁶⁷. Prin urmare, se observă că destalinizarea începută de Hrușciov avea anumite limite

⁶⁵ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 27, d. 42, 8-9.

⁶⁶ Valeria Cozma, *Hudojestvennaja kultura Respubliki Moldova v uslovijah partijnogo rukovodstva*, în „Revista de Istorie a Moldovei”, nr. 2, 1991, p. 42. După cum apreciază Gh. Negru, problema revenirii la alfabetul latin a fost înaintată inițial de matematicianul P. Osmotescu de la Institutul Politehnic, în calitate de „cititor”, după care a fost susținută de M. Cimpoi, Ion Druță ș.a. A se vedea Igor Cașu, „*Politica națională în Moldova Sovietică, 1944-1989*”, pp. 65 - 66. Înregistrarea audio a luărilor de cuvânt de la Congresul al III-lea al USM este disponibilă la Muzeul Literaturii române „Mihail Kogălniceanu” din Chișinău.

⁶⁷ I. I. Bodiul a comentat lucrările Congresului al III-lea al Uniunii Scriitorilor din Moldova, în articolul *Să se întărească și să înflorească prietenia popoarelor sovietice*, publicat în „Moldova Socialistă”, 23 și 24 noiembrie, 1965.

clare, atât în sens politic, după cum a menționat Hannah Arendt⁶⁸ încă în anii '50, cât și în sens cultural și național. Așa cum regimul sovietic nu putea să existe fără o dictatură de partid, pretinsă a fi o societate a întregului popor, așa și în cazul Basarabiei/RSSM, justificarea apartenenței acesteia la Uniunea Sovietică consta în a arăta, contrar realității, că populația locală alcătuia o etnie distinctă de cea românească și, până una alta, de fapt, alfabetul chirilic era unica diferență între română și „moldovenească”. În această ordine de idei, devine mai clar de ce regimul a insistat să păstreze această diferență formală și de ce intelectualii basarabeni s-au pronunțat împotriva alfabetului chirilic: era vorba de implicațiile de durată ale alfabetului chirilic asupra vorbirii, pronunției etc., mentalității în ultimă instanță, și nu faptul ca atare în sine. De aceea, putem spune că *cererea deschisă* a scriitorilor de restabilire a alfabetului latin la mijlocul anilor '60 a reprezentat punctul culminant al seriei de încercări de a reveni la denumirea corectă a limbii vorbite de majoritatea populației locale, implicit și a recunoașterii apartenenței acesteia, *de facto*, la națiunea română. Față de persoane cât de cât cunoscute publicului cititor, precum erau atunci Gheorghe Malarciuc, Aureliu Busuioc, Ion Druță și Mihai Cimpoi, evidențiați de Biroul Comitetului Central ca fiind principalii exponenți ai curentului ce milita pentru revenirea la alfabetul latin, regimul a ales o atitudine prudentă. Ei trebuiau să-și facă autocritica, să înțeleagă faptul că aceasta era limita care nu putea fi depășită. În continuare, însă, intelectuali de rang mai mic, mai puțin cunoscuți, pentru simplu fapt de a scrie sau pentru o simplă semnătură cu litere latine, erau sancționați imediat. Este adevărat, nu cu deportare în Siberia ca în timpul lui Stalin, dar oricum nici pe departe în conformitate cu drepturile omului – noua religie a secolului al XX-lea - la care regimul sovietic pretindea că a aderat⁶⁹.

Un alt episod discutat la întrunirea de partid din ianuarie 1966 se întâmplase în 1964, cu implicarea studenților de la Facultatea de Filologie a Universității de Stat⁷⁰ și ceea ce deranja regimul era participarea acestora la un protest împotriva mutării statuii lui Ștefan cel Mare din partea centrală a Chișinăului, la periferie. Unul dintre inițiatorii protestului a fost studentul de la Institutul Politehnic din Chișinău, Mihai Moroșanu. Protestul a avut loc în octombrie 1964 în contextul sărbătoririi a 40 de ani de la crearea Republicii Autonome

⁶⁸ A se vedea mai pe larg, Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, București, Editura Humanitas, 1994, pp. 622-662.

⁶⁹ Există mai multe studii asupra acestui subiect. A se vedea, de exemplu, Albert P. van Goudoever, *Ethnicity and Religion as Human Rights: the Relevance of International Protection in the Twentieth Century*, în „Colloquia. Journal of Central European History” (Cluj-Napoca), vol. I, nr.2, iulie-decembrie 1994, pp. 167-174.

⁷⁰ AOSPRM, Fond 51, inv. 27, d. 42, f. 9.

Sovietice Socialiste Moldovenești (creată la 12 octombrie 1924). În acest context, se vehicula ideea că ar fi existat un plan de mutare a monumentului marelui domn moldovean de la intrarea în parcul Pușkin din centrul orașului undeva în cartierul Telecentru, în zona cinematografului actual Gaudeamus. Moroșanu a adunat semnături ale studenților contra acestei inițiative, precum și bani, din care a procurat o coroană cu flori, cu inscripția din partea tineretului Moldovei, pe care a depus-o la statuia lui Ștefan cel Mare⁷¹.

Deși studenți care exprimau idei antisovietice sau nesănătoase din punct de vedere politic existau în mai multe instituții superioare de învățământ din Chișinău și alte orașe ale RSS Moldovenești, Ivan Ivanovici Bodiul mărturisea la ședința Biroului CC al PCM din 17 ianuarie 1966 că cei de la Universitatea de Stat din Chișinău erau cei mai activi și poziția lor era cea mai deranjantă pentru regimul sovietic:

De ce la Universitate, unde există cel mai puternic grup de profesori și personal auxiliar, acolo lucrează comuniști, conducerea Universității, cum se întâmplă acest lucru cu o organizație de frunte din republică, cum apreciază asemenea fapte, ce concluzii fac și ce măsuri propun pentru a fi adoptate în acest sens? Doar nu e nici un secret faptul că cele mai periculoase idei politice iau naștere la Universitate, cele mai nocive luări de poziție, la limita trădării, tot ce e mai rău în ce privește afirmațiile și altele se întâmplă anume la Universitate... Acest lucru reprezintă o scăpare serioasă în lucrul politic și de partid. Nu e vorba de un eșec, dar, reiterez, tot ce este mai rău în republică ia naștere la Universitate⁷².

Rectorul Universității, Medvedev, prezent la ședință, a replicat că pentru contracararea fenomenului s-au luat anumite măsuri, printre care era admonestarea decanului Facultății de Filologie, Ion Osadcenco. La rândul său, Kiricenکو, secretarul organizației de partid de la Universitate, a propus demiterea din funcție a decanului de la Litere. Mai mult, rectorul a precizat că sursa ideilor periculoase exprimate de către studenți au fost înșiși profesorii. O soluție ar fi fost concedierea acestora, dar după mai multe tentative, conducerea Universității a suferit un eșec în acest sens⁷³. La rândul său Dumitru Cornovan, secretar pe probleme de ideologie al CC al PCM, a condamnat doleanța unor intelectuali, susținuți de studenți de la Universitate, de a reveni la alfabetul latin. Acesta a etichetat manifestările respective, precum și faptul că unii studenți utilizau

⁷¹ Mai mult despre acest episod și despre soarta lui Moroșanu după aceasta, a se vedea Igor Cașu, *Opozanți politici în RSS Moldovenească după 1956: spre o tipologie bazată pe dosare din arhiva KGB*, în Sergiu Musteață, Igor Cașu (editori), „Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comuniste în Europa”, Chișinău, Editura Cartier, 2011, pp. 539-543.

⁷² AOSPRM, Fond 51, inv. 27, d. 42, f. 12-13.

⁷³ AOSPRM, Fond 51, inv. 27, d. 42, f. 14, 18.

literele latine, drept naționaliste și care reflectau eșecul partidului în educația națională a tinerei generații⁷⁴. Pe fondul acestei campanii, un doctorand de la Catedra Comunismului Științific de la Universitate, Victor Stratan, a fost exmatriculat la 27 februarie 1967 din cauză că, fiind secretar al comisiei pentru examenele de stat la Facultatea de Istorie, a semnat câteva diplome cu litere latine⁷⁵.

O altă chestiune care a ieșit la suprafață în cadrul ședinței Biroului CC al PCM din 17 ianuarie 1966 era faptul că biblioteca Universității deținea o colecție importantă de carte românească, completată an de an cu cărți și reviste de specialitate din România. În linii mari, revistele și cărțile de specialitate erau primite prin schimb academic efectuat mai ales cu Universitățile din București și Iași. Acestea erau considerate o sursă a ideilor nesănătoase exprimate de studenți⁷⁶. Consultarea literaturii românești din România avea un impact direct asupra conștiinței naționale a studenților. Cu timpul, ei începeau să se întrebe de ce lecțiile erau predate în limba rusă, deși ei învățau într-o republică care constituia chiar potrivit Constituției sovietice, căminul național al moldovenilor și unde statul sovietic se angaja să garantează dreptul la folosirea limbii materne în toate sferile și la toate nivelele sistemului educațional. Spre exemplu, în cadrul orelor de filozofie de la Catedra de Filozofie, studenții au protestat împotriva profesorului Demicev care le predă materia în rusă și au părăsit cu toții sala de curs. Ca urmare a acestui incident, considerat destul de periculos de către partid, s-a propus ca acestor studenți să li se dea un alt profesor, care știa limba *moldovenească*. După un timp, acest lucru s-a întâmplat, dar deznodământul a fost unul la care autoritățile au aplaudat. Profesorul trimis în loc, cunoscător de limbă *moldovenească*, era atât de slab în materie, încât studenții l-au boicotat, preferând să revină Demicev, de la care, cel puțin, puteau învăța câte ceva⁷⁷.

Ședința Biroului CC al PCM din 17 ianuarie 1966 avea loc la două zile de la împlinirea a 116 ani de la nașterea lui Mihai Eminescu. Unii studenți de la Universitate, mai ales cei de la Litere, au participat la acest eveniment, prin depunerea de flori la monumentul celui mai mare poet român, situat în parcul central din Chișinău. Amploarea evenimentului era de asemenea îngrijorătoare pentru regim și constituia – alături de depunerea de flori la statuia lui Ștefan cel Mare – un indicator al creșterii manifestațiilor etichetate drept naționaliste. La această manifestare din 15 ianuarie 1966 participaseră, pe lângă studenți de la Universitate, și numeroși studenți de la alte instituții

⁷⁴ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 27, d. 42, f. 14-15.

⁷⁵ Valeriu Cozma, *Istoria Universității...*, p. 488.

⁷⁶ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 27, d. 42, f. 15-16, 23.

⁷⁷ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 27, d. 42, f. 19-20.

superioare de învățământ din Chișinău, precum și elevi din școlile din capitala RSS Moldovenești⁷⁸.

În 1968, îngrijorarea autorităților sovietice de la Chișinău era și mai mare în legătură cu manifestările prilejuite de aniversarea a 118 de la nașterea lui Eminescu. De data aceasta CC al PCM era alarmat în mod special întrucât la Universitate urma să fie organizată o serată de omagiere a poetului, însoțită de un recital de poezie. Întrucât chestiunea era una sensibilă, la 10 ianuarie Ion Racul, secretarul de partid de la Universitate, s-a adresat Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei cu o informație în acest sens. Răspunsul a fost pozitiv, dar CC al PCM atrăgea atenția asupra faptului ca organizația primară de partid de la instituție să fie foarte vigilentă în sensul în care să nu admită *excese*. La rândul său, comitetul de partid de la Universitate a desemnat câteva persoane, membri ai partidului, responsabili de buna desfășurare a evenimentului și evitării unor incidente nedorite. Din comisie făceau parte conf. univ. dr. Ion Osadcenco, șef la Catedra Limba Moldovenească, lector superior Gh. Dodiță, precum și Mihai Morăraș și Gheorghe Mazilu. Programul prevedea un recital de poezii scrise de poeți membri ai Societății literare și de creație „Mihai Eminescu”, care împlinea de fapt atunci 20 de ani de la înființare, după care urma un recital din poeziile lui Mihai Eminescu în mai multe limbi, precum *moldoveneasca*, rusă, spaniolă, engleză și franceză, dar și un recital de melodii pe versurile Luceafărului poeziei române (considerat oficial și clasic al literaturii *moldovenești*). Rectoratul a acordat 140 de ruble pentru organizarea seratei (procurarea de flori, cadouri pentru oaspeți și câștigătorii victoriei). Inițial, locul desfășurării evenimentului a fost stabilit la cafeneaua *Trandafir*, unde conducerea Universității și a comitetului de partid a acceptat să fie consumat și alcool. Cu două zile însă înainte de serată, pe 13 ianuarie, au apărut anumite semnale potrivit cărora anumiți studenți vor încerca să exprime idei naționaliste. Drept urmare, locul desfășurării a fost schimbat cu o sală de curs. Un număr total de 120 studenți, precum și profesori de la Universitate și scriitori invitați au participat la eveniment. Fiind informat despre pregătirea unor posibile incidente cu caracter *naționalist* care puteau să aibă loc în cadrul seratei din 15 ianuarie 1968, rectoratul și-a anulat decizia despre alocarea sumei de 140 de ruble pentru buna organizare a evenimentului prilejuit de aniversarea a 118 de la nașterea lui Mihai Eminescu. În același timp însă, așa cum stipula raportul CC al PCM, conducerea Universității a făcut abstracție de faptul că evenimentul va avea loc și, prin urmare, și-a retras orice responsabilitate legată de organizare⁷⁹.

⁷⁸ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 27, d. 42, f. 17.

⁷⁹ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 29, d. 56, f. 24-28.

Ca urmare a schimbării locației, s-a schimbat și programul evenimentului. În primul rând, s-a renunțat la victorină. Întrebările fuseseră alese din timp cu multă grijă și aprobate de comitetul de partid și se refereau în linii mari la influența literaturii ruse asupra celei *moldovenești* (implicit române), la cine a tradus poezii de Eminescu în rusă, ce a spus Eminescu despre creațiile unor poeți ruși sau scriitori, precum Pușkin sau Gogol (ultimul fiind considerat și ucrainean). În total, din cele 10 întrebări incluse în victorină, 6 aveau legătură directă cu Eminescu, dintre care patru la relația sa cu literatura rusă și traducerea operei sale în rusă și numai două referitoare la conținutul poeziilor sale, în timp ce alte patru întrebări din cele zece priveau literatura *moldovenească* din secolul al XIX-lea și al XX-lea, dar tot în relație directă cu *marea literatură rusă* și influența *benefică* a acesteia asupra celei *moldovenești*⁸⁰. A fost exclus de asemenea recitalul de melodii pe versurile lui Eminescu. O mare parte din serată a fost ocupată de luările de cuvânt ale unor oficiali, de la Universitate sau din afară. Au vorbit în fața celor cca. 120 de studenți și a profesorilor și scriitori decanul Facultății de Filologie I. F. Mocreac, după care raportul de bază intitulat *Creația lui Mihai Eminescu și realitatea noastră sovietică* a fost dat citirii de către Ion Osadenco, șeful Catedrei de Limbă și literatură moldovenească și titularul cursului de literatură moldovenească în secolului al XIX-lea. A urmat luarea de cuvânt a președintelui Uniunii Scriitorilor din Moldova, Pavel Boțu, care și-a concentrat discursul asupra importanței studierii literaturii multinaționale sovietice în educația sentimentelor internaționaliste în rândul tineretului, precum și despre îmbogățirea reciprocă a culturilor și literaturilor popoarelor din Uniunea Sovietică, importanța creației lui Eminescu pentru dezvoltarea poeziei sovietice moldovenești și semnificația Marii Revoluții din Octombrie pentru înflorirea culturii și literaturii (nu se spunea exact care, dar se avea în vedere cea *moldovenească*). Boțu și-a încheiat cuvântarea cu recitarea a două poezii din creația proprie, publicate anterior. Au urmat câțiva autori care făceau parte în timpul anilor de studenție din cadrul cenaclului Eminescu, precum Petru Zadnipru, Aureliu Busuioc și Ion Vatamanu. Zadnipru a vorbit ca unul dintre fondatorii cenaclului (care purta inițial numele cenaclul „Luceafărul” și redenumit „Eminescu” în 1959), recitând câteva poezii scrise și publicate 20 de ani mai devreme în primul volum colectiv de poezii editat sub egida cenaclului. Busuioc și Vatamanu, de asemenea, au recitat din creațiile proprii. Mihai Morăraș a recitat din Eminescu în versiune rusă și numai actorul V. Cupcea a recitat câteva poezii din creația marelui poet în original. Au mai recitat poezii,

⁸⁰ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 29, d. 56, f. 31.

dar din creația proprie, conform scenariului adoptat din timp, membri ai cenacului L.S. Belâi, G. P. Furdui, S.C. Belicov și M.I. Marin. Prin urmare, se observă că un eveniment care avea drept scop omagierea lui Eminescu s-a transformat mai degrabă într-o serată în care numele și creația celui mai mare poet român, acceptat și de regimul sovietic ca cel mai mare poet moldovean, au fost reduse la maximum. Numele lui Eminescu a fost invocat de vorbitori în sensul relației cu literatura rusă și a rolului *benefic* al acesteia asupra literaturii *moldovenesti* din perioada modernă și contemporană, accentuându-se de numeroase ori caracterul multinațional al literaturii sovietice. Acest scenariu al seratei din 15 ianuarie 1968 amintea mai mult a adunare de partid, decât întrunire cu caracter cultural și artistic, așa cum s-a preconizat inițial. Totodată, recitarea din creația lui Eminescu, în original, a fost limitată doar la o singură persoană, V. Cupcea, ceea ce denotă faptul că organizatorii, sau mai degrabă coordonatorii (comitetul de partid de la Universitate și CC al PCM, secția cultură) au vrut să evite situația mai mult decât jenantă când un student sau altul ar fi recitat din registrul poeziilor interzise ale lui Eminescu, precum *Doina*. Or, acest lucru era previzibil și de aceea s-a schimbat formatul și locația evenimentului. Doi studenți, Vasile Romanciuc și V. A. Vlas, se pare, erau considerați printre cei de la care regimul se aștepta la anumite gesturi sau luări de cuvânt care depășeau scenariul aprobat. Această concluzie este bazată pe o propunere făcută rectoratului, din decizia comitetului de partid de la Universitate din 15 ianuarie 1968 cu privire la măsurile de organizare a seratei din aceeași zi, potrivit căreia Romanciuc și Vlas urmau să fie exmatriculați⁸¹. Deși era abia luna ianuarie 1968 și conflictul sovieto-român din acel an, a cunoscut punctul culminant în august când Ceaușescu s-a opus participării României la invazia comună a statelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia, putem constata că autoritățile de la Chișinău au adoptat unele măsuri de precauție sporită din timp, în legătură cu desfășurarea unor evenimente culturale cu potențiale conotații politice.

Campaniile împotriva naționalismului erau un fenomen obișnuit în perioada sovietică. De regulă, după ce organele de partid stabileau scopurile campaniei, îndeplinirea deciziilor erau distribuite mai multor instituții, printre care și KGB-ului. Spre exemplu, imediat după Congresul al 24-lea al PCUS din martie-aprilie 1971 la care s-a afirmat că un pericol pentru regim îl constituie *naționalismul*, poliția politică sovietică a organizat o întrunire a conducătorilor din organele de securitate și a început o serie de acțiuni concrete. Măsurile adoptate au vizat mai ales uniunile de creație și instituțiile superioare

⁸¹ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 29, d. 56, f. 34-39.

de învățământ. O hotărâre a KGB al RSSM includea Universitatea pe primul loc din instituțiile de profil unde trebuia organizată *profilaxia* unor persoane referitor la afirmații etichetate ca naționaliste. Întrucât numărul de agenți era de 3-4 persoane pe fiecare instituție și asta era insuficient pentru a urmări și înregistra manifestările *naționaliste*, s-a decis majorarea numărului agenților și informatorilor. Important era ca aceștia, conform unei decizii speciale ale KGB al URSS din 18 aprilie 1972, să identifice din timp inițiatorii unor idei *naționaliste*, așa încât să se reușească izolarea lor în scopul contracarării răspândirii acestora. O sursă importantă a ideilor naționaliste, considera KGB al RSSM, o constituia România prin publicațiile venite din partea dreaptă a Prutului, dar și prin turiști care vizitau republica⁸². Campania respectivă a cuprins câteva condamnări publice printre care se remarcă un grup de intelectuali constituiți în Frontul Național Patriotic (Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu, Valeriu Graur și Alexandru Șoltoianu), precum și a două tinere, Asea Andruh și Lilia Neaga. În ce privește participarea studenților de la Universitate, precum și a altora de la alte instituții la acțiuni care au deranjat regimul și pe care le-a calificat naționaliste se remarcă în mod special participarea la demonstrația de protest împotriva mutării statuii lui Ștefan cel Mare din locul în care e situată în prezent, cu 18 metri în interiorul parcului central din Chișinău. Prin această acțiune regimul sovietic intenționa să sugereze că simbolurile naționale, precum era Ștefan cel Mare, pot fi tolerate în spațiul public, dar nicidecum nu trebuiau să fie prea vizibile și mai ales, să fie în rând cu fondatorii regimului comunist. Or, monumentul lui Ștefan era situat în linie dreaptă cu Lenin, monumentul căruia era amplasat în fața sediului guvernului⁸³. Aceste condamnări publice au fost anticipate, însoțite și urmate de epurarea cadrelor naționale, proces început în special cu destituirea lui Nicolae Testițanu din funcția de ministru al Sănătății, în martie 1968, precum și de demiterea rectorului Institutului Politehnic, în octombrie 1973⁸⁴.

Arestările și condamnările la închisoare și exil pentru idei etichetate de regimul sovietic drept naționaliste în perioada anilor 1970-1972 a dus la reducerea manifestărilor naționale românești pentru un deceniu și ceva. O altă campanie importantă împotriva naționalismului va fi lansată la 19 august 1986 printr-o decizie a

⁸² ASISRM-KGB, *Fond 1*, inv. 56, d. 58, vol. II, f. 33-38.

⁸³ A se vedea mai mult în Igor Cașu, *Political Repressions in Moldavian SSR after 1956: towards a typology based on KGB files*, în „*Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes*”, volume I, no. 1-2, 2012, în special pp. 115-122.

⁸⁴ Idem, *Nicolae Testițeanu a fost destituit pentru naționalism*, I-II, în „Adevărul”, ediția Moldova, 1 decembrie, 15 decembrie, 2011; Idem, *Conștiință națională românească la Politehnica din Chișinău*, I-III, în „Adevărul”, ediția Moldova, 13 decembrie 2012, 27 decembrie 2012, 11 ianuarie 2013.

Biroului Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei (condus din 1980 de către Simion Cuzmici Grossu), intitulată *Despre situația și măsurile de intensificare a educației internaționaliste a populației republicii și combaterea manifestărilor naționaliste*⁸⁵. De data aceasta însă regimului sovietic nu a reușit să intimideze societatea în ansamblu, cadrele didactice și studenții de la Universitate, în particular. Rolul acestora din urmă în accelerarea schimbărilor politice, cât și a avântului mișcării de eliberare națională din anii următori nu poate fi subestimat⁸⁶.

Ideologia comunistă și crearea „omului nou” la Universitatea din Chișinău, 1960-1988

Scrierea istoriei unei instituții de învățământ superior din perioada sovietică oferă posibilitatea reconstituirii la nivel micro a aparatului ideologic de partid care funcționa sub regimul comunist în RSS Moldovenească. Universitatea constituia un spațiu de control ideologic prioritar dat fiind importanța instituției în arhitectura învățământului general din Moldova sovietică. Totodată, cel mai important aspect este poate să vedem cum ideologia, pe de-o parte, modelează învățământul, temele, conținuturile, iar pe de altă parte, relațiile informale, factorul uman, și cum interacțiunea dintre acestea determină rigoarea sau excesul de zel în implementarea unor decizii sau a altora în domeniul învățământului superior.

Influența factorului ideologic asupra procesului didactic sub multiplele sale aspecte se evidențiază în special la facultățile și specialitățile umaniste: istoria, filologia, dreptul, jurnalismul. Primul nivel al impactului ideologiei comuniste asupra învățământului era reprezentant de măsurile sistematice în vederea îndoctrinării membrilor de partid sau a candidaților. Pentru aceștia exista la fiecare facultate câte un seminar teoretic la care participanții studiau operele clasicii marxism-leninismului. Alți comuniști sau candidați ca membri ai PCUS raportau că studiază în mod independent autorii sus-numiți. Problema era însă că aceste ore nu erau frecventate nici măcar de cei care erau obligați să o facă, în primul rând de către membrii de partid⁸⁷. O altă componentă a muncii ideologice din Universitate erau orele suplimentare, extracurriculare, numite de informare politică. Acestea erau ținute de coordonatori selectați în mod special, iar participanții de rând erau studenții. Unele instituții superioare de învățământ au renunțat, pentru o anumită perioadă, la orele de informare politică, însă Universitatea a declarat că așa ceva nu poate admite⁸⁸. Or, instituția de pe strada Livezilor se considera a

⁸⁵ AOSPRM, *Fond 51*, inv. 71, d. 49, f. 10-27.

⁸⁶ Despre aceste aspecte, a se vedea contribuția conf. univ. dr. Gheorghe Palade.

⁸⁷ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 23, f. 30-31, 128-131.

⁸⁸ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 23, f. 60.

fi în avangarda instituțiilor de profil din RSS Moldovenească. Predarea științelor sociale la toate facultățile și specialitățile, era considerată prioritară din perspectiva faptului că științele sociale erau privite ca discipline militante (*воинствующие науки*)⁸⁹. Un rol important din acest punct de vedere îl aveau predarea disciplinelor Istoria PCUS, comunismul științific și ateismul științific⁹⁰. Se mai adăgau ungherașe leniniste în fiecare cămin și la facultăți, standuri de agitație și propagandă despre deciziile congreselor și plenarelor PCM și PCUS, serate mensuale. Un mijloc de propagandă era și ziarul instituției, editat începând cu anul 1951, intitulat *Universitatea din Chișinău* (*Кишиневский Университет*, inițial numit *Сталинец*), majoritatea articolelor fiind în rusă, dar erau inserate și materiale în limba română cu alfabet chirilic, din ce în ce mai multe mai ales după lansarea Perestroikăi în 1985⁹¹. Predarea filosofiei ca disciplină făcea parte, în linii mari, din instrumentele pe care le folosea regimul pentru propaganda viziunii marxist-leniniste în rândurile tinerei generații. Acest lucru era valabil nu doar pentru studenții de la facultățile umaniste, dar și pentru cei de la disciplinele exacte⁹².

Educația omului nou, sovietic, cu o nouă morală, trebuia realizată prin diferite metode. Îndoctrinarea pe diferite căi era doar una dintre ele. Era important ca omul nou să fie sănătos și din punct de vedere fizic, nu doar spiritual. Pentru aceasta era nevoie de practicarea sportului, care își avea rostul și în ce privește promovarea unui mod de viață sănătos, dar și acest aspect era oarecum subordonat unui scop ideologic, acela ca patria sovietică să dispună de cetățeni apți din punct de vedere fizic pentru a putea apăra cauza comunismului cu arma în mână. Pentru a satisface și atrage cât mai mulți studenți la activitățile sportive, Universitatea a deschis în acest sens secții pentru mai multe probe care participau la diferite concursuri republicane sau unionale, inclusiv *spartakiade*. De la mijlocul anilor 1950 existau echipe ale studenților la volei, baschet, înot, lupte clasice, gimnastică, scrimă, la care s-au adăugat ulterior fotbalul și altele⁹³. Sportul era la rândul său important, așa cum s-a menționat mai sus, pentru atingerea unui alt obiectiv ideologic al regimului sovietic, acela de a înregimenta cetățenii săi în armată. Catedra militară și cursurile de militărie era o altă componentă a educației patriotice. Ca urmare, în cadrul catedrei militare studenții frecventau ore în timpul anului, iar vara participau la cantonamente

⁸⁹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 420, f. 56.

⁹⁰ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 35, f. 149; d. 34, f. 48.

⁹¹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 23, f. 87; d. 33, f. 73; d. 34, f. 65.

⁹² AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 35, f. 100.

⁹³ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 23, f. 6-8.

care erau echivalate cu serviciul militar efectiv, după absolvirea cărora studenții primind gradul de ofițer⁹⁴.

Dintre măsurile de inoculare a patriotismului sovietic și al supremației ideologiei comuniste, al orânduirii zise socialiste, făceau parte organizarea excursiilor în orașe cu tradiție revoluționară, în locuri legate de numele lui Lenin, de gloria militară a poporului sovietic. Erau frecvente, de asemenea, întâlnirile cu participanții la războiul civil din Rusia, Marele Război pentru Apărarea Patriei, ilegaliștii basarabeni din perioada interbelică. Acțiuni de acest fel erau organizate de multiple structuri, precum partid, comsomol, catedra militară de la Universitate, sindicate. Spre exemplu, în 1982 Universitatea a organizat excursii pentru studenți, inclusiv cei străini, în orașe precum Moscova, Leningrad, Volgograd ș.a⁹⁵.

Din educația comunistă făcea parte și practica pedagogică sau de producție a studenților. În fiecare an majoritatea studenților erau încadrați în brigăzi de construcție care lucrau fie în Chișinău sau alte localități din RSSM, fie în alte republici unionale, mai ales în Kazahstan, dar și în alte state comuniste din Europa Centrală și de Est, precum Republica Democrată Germană, Polonia sau Bulgaria. În toamnă se practica ajutorarea țăranilor din colhozuri și sovhozuri la recoltarea recoltelor, în special struguri, fructe, legume. Uneori erau organizate expres detașamente care se deplasau în afara Chișinăului doar pentru zilele de odihnă (*воскресники*).

Printre temele considerate a avea un potențial ideologic și educațional pentru formarea omului nou erau teme legate de actualitatea internă și internațională, dar și, mai ales, de trecut, interpretat în cheie ideologică, în așa fel încât să servească comandamentele prezentului. În 1981-1982, de pildă, organizația comsomolistă de la Universitate a organizat o serie de adunări menite a inocula valori patriotice și internaționaliste sovietice. Printre teme regăsim următoarele: *Patria mea – Uniunea Sovietică, Sentimentul Patriei – o caracteristică esențială a patriotismului sovietic, Sunt cetățean al URSS, Dacă Patria mă va chema la datorie, Comsomolistul este responsabil de toate* ș.a. Tot în cadrul suitei de lecții patriotice s-a discutat despre memoriile lui Brejnev, în care un capitol era consacrat experienței sale în RSS Moldovenească în perioada anilor 1950-1952; despre luptătorii ilegaliști din Basarabia interbelică, fiind invitați vechi membri de partid care au povestit studenților despre experiența lor în ceea ce ei numeau drept „lupta pentru instaurarea

⁹⁴ AOSPRM, Fond 276, inv. 127, d. 420, f. 60.

⁹⁵ AOSPRM, Fond 276, inv. 127, d. 352, f. 2; d. 420, f. 60, 168.

puterii sovietice în provincie și re-unirea Basarabiei cu patria sovietică”⁹⁶.

Pe parcursul anilor, administrația Universității, precum și comitetul de partid al instituției, raportau la diferite întruniri multiple probleme cu care se confruntau studenții și cadrele didactice, numeroase cazuri de indisciplină sau chiar acțiuni ilegale ori care cădeau sub incidența codului penal. Toate acestea erau interpretate ca un eșec al sistemului de educare a tinerei generații, dar și a profesorilor și făceau parte din registrul chestiunilor ideologice nerezolvate și în ultimă instanță a tentativei de a crea un om nou, sovietic, cu o morală, dar și comportament deosebite de cele ale omului vechi, al societății burgheze. Până și absențele studenților de la lecții erau privite în cheie ideologică, întrucât frecvența la ore era considerată o condiție obligatorie în procesul formării omului nou, a cetățeanului sovietic, dar și a unui bun specialist de care avea nevoie țara. În anul de studii 1959-1960, spre exemplu, numai la Facultatea de Fizică și Matematică se înregistrau nu mai puțin de 6568 de ore absente de către studenți, în timp ce la Facultatea de Istorie și Filologie erau mai puține, dar destul de multe și aici – 5075 ore⁹⁷. În 1962, numai în perioada 7 februarie-14 aprilie, studenții de la toate facultățile Universității absentaseră 25 mii ore, dintre care 2/3 erau nemotivate (la un număr total al studenților de 7300 persoane, prin urmare, într-un interval de doar 5 săptămâni, în medie fiecare student lipsise de la 2-3 ore nemotivat)⁹⁸. Douăzeci de ani mai târziu, se pare, situația nu era mult mai bună. Studenții de la Facultatea de Matematică și Cibernetică, absentaseră nu mai puțin de 6761 ore în intervalul 10-20 aprilie 1982⁹⁹. Una din cauzele absențelor frecvente ale studenților era indisciplina acestora. Mulți stăteau la cămin în timpul orelor, de aceea descinderile unor echipe de profesori, comsomoliști sau membri de partid erau menite a încuraja studenții să-și onoreze profesorii cu prezența. Alteori însă studenții protestau împotriva profesorilor care dădeau buzna în cămin fără a anunța din timp și uneori nici nu erau primiți să vadă – motivul oficial invocat de

⁹⁶ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 420, f. 155. Ilegaliștii basarabeni din perioada interbelică erau invitați la diferite întruniri cu caracter patriotic și ideologic, dar statutul acestora a rămas incert pe parcursul întregii perioade sovietice. Numai unora dintre aceștia li s-au recunoscut meritele, fie și parțial, precum lui Andrei Lupan, Emilian Bucov sau Serghei Burlacenko. Dar ei erau mai degrabă excepții, în timp ce ceilalți cca. 400 de membri ai secției basarabene a Partidului Comunist din România (PCdR) au cerut în varii rânduri recunoașterea meritelor lor. Un memoriu în acest sens a fost adresat CC al PCUS și CC al PCM în 1956, dar a rămas fără răspuns. Abia în iulie 1988, CC al PCM a recunoscut oficial meritele acestora. A se vedea în acest sens AOSPRM, *Fond 51*, inv. 15, d. 66, f. 4-38; *Ibidem*, inv. 73, d. 76, f. 1-14.

⁹⁷ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 33, f. 34.

⁹⁸ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 36, f. 11.

⁹⁹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 420, f. 61.

ei – cum locuiesc studenții. Pentru a contracara absențele, la un moment dat, în 1962, au fost introduse anumite penalități: dacă studentul lipsea nemotivat 6-8 ore risca să piardă bursa pe o lună sau două. Șase ani mai târziu, în 1968, catedra comunismului științific a introdus o altă metodă întru combaterea absențelor: fiecare student care lipsea de la o oră, era obligat să o recupereze în timpul anului, altfel rămânea restanță și nu era admis la examen. Unii studenți care aveau prea multe absențe erau exmatriculați. Ultimul avertisment practicat pentru a evita adoptarea deciziei de exmatriculare era înștiințarea părinților despre problemele odraslelor lor în sensul frecventării orelor¹⁰⁰.

La o analiză mai atentă și sinceră efectuată de corpul didactic la adunări ale comitetului de partid de la Universitate, au ieșit la iveală alte cauze majore care determinau absențele dese ale studenților de la ore. Astfel, s-a constatat că o parte importantă din vină aparține chiar cadrelor didactice care nu erau suficient de pregătite pentru a preda cursurile și modera seminarele. O parte a cadrelor didactice, deloc insignifiantă, preda în principal doar din manual, uneori cuvânt cu cuvânt, așa cum s-a constatat chiar cu rectorul Cepurnov, la începutul anilor 1960. În plus, s-a constatat că foarte multe cadre didactice nu aveau titlul științific, ceea ce avea un impact negativ asupra calității predării. În 1963, 338 din totalul de 494 de cadre didactice nu susținuseră nici măcar teza de candidat în științe. În ce privește lecțiile de educație ideologică și patriotică, s-a spus că acestea erau mai mult informative și mai puțin formative, impunându-se nevoia ridicării nivelului cultural al studenților printr-o abordare individualizată în cadrul procesului didactic. Orele de la litere, după mărturisirea profesorului Ion Racul, aveau nevoie de metode eficiente de predare, considerând că accentul pus în primul rând pe volumul cunoștințelor era unul greșit. Acest lucru era în detrimentul atât a pregătirii noilor specialiști, cât și a educării spiritului de cetățean sovietic în rândurile studenților, a unor luptători convinși pentru idealurile comuniste¹⁰¹. De aceea, s-a ridicat chestiunea îmbunătățirii predării care să ducă la rândul său la sporirea frecvenței la ore, cât și la eficientizarea procesului didactic care, așa cum a apreciat în decembrie 1968 noul rector al Universității, Artiom Lazarev, avea două scopuri de bază: acela de învățare, care avea drept scop pregătirea specialiștilor pentru economia națională; precum și acela de educație a unor cetățeni loiali și vrednici. Lazarev este unul dintre primii rectori ai Universității care declară public faptul că pentru a asigura reușita procesului didactic în cele două dimensiuni

¹⁰⁰ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d.34, f. 12, 114; d. 111, f. 77, 100-101.

¹⁰¹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 23, f. 90; d. 34, f. 37; d. 43, f. 43; d. 420, f. 155; d. 36, f. 54.

menționate este nevoie în primul rând de educarea educatorilor. Acest lucru trebuia efectuat prin intermediul unor seminare metodologice pe probleme filosofice, dar și a unor întruniri cu caracter de informare politică care să fie pregătite la un nivel teoretic înalt. Mai mult, s-a decis ca atestarea profesorilor să fie dependentă de frecventarea acestora a orelor de pregătire politico-ideologică¹⁰². Or, comportamentul acestora era adeseori reprobabil din punct de vedere profesional și ideologic, iar alteleori era încadrat în categoria de încălcări cu caracter penal. Un profesor vorbea la o adunare de partid din 1982 că unele cadre didactice dau dovadă de ceea ce el numea drept mimetism social. Se avea în vedere faptul că unii profesori mimau încrederea în ideologia comunistă, dar în realitate își promovau în mod cinic interesele strict personale. În susținerea tezei sale era evocat comportamentul unui profesor de la economie care ar fi constituit o grupare cu participarea unor studenți care se ocupau cu furturi din averea publică în timpul prestării muncii la fabrica de conserve din Cahul. Această grupare delapidă capace de la borcane în cantități mari, precum și produse alimentare, mai ales mezeluri¹⁰³. Alți profesori erau criticați pentru modul de viață amoral, astfel subminând prin exemplul propriu educația tinerei generații. Un cadrul didactic era învinuit în 1963, de exemplu, de faptul că întreținea legături sexuale cu o studentă care nici nu avea măcar 16 ani. Aceasta născuse un copil, dar profesorul nu și-a recunoscut paternitatea și a refuzat să se căsătorească cu ea. În alt caz, nostim, era cel al unui profesor de la Universitate care a fost învinuit oficial că are un harem întreg de femei. Atunci când a fost discutat la adunarea de partid, el fiind chiar membru al PCUS, a explicat comportamentul său libertin prin faptul că femeile îl trădau și el era nevoit să procedeze în acest fel¹⁰⁴. Alți profesori se făceau vinovați de nepotism, susținându-și odraslele în admiterea la doctorat și împiedicând alți doctoranzi să susțină tezele înaintea acestora, considerând că era o chestiune de principiu ca tocmai copiii lor să fie fruntași în ale cercetării științifice¹⁰⁵. În alt caz, cadrele didactice de la Facultatea de Istorie și Filologie urmau a fi reeducate întrucât nu acceptaseră candidatura rectoratului la funcția de decan¹⁰⁶. Mai grav era că persoana menționată fusese aprobată și de comitetul de partid al Universității, ceea ce în limbajul epocii însemna o sfidare dublă a autorității, atât a partidului, cât și a statului. Prin urmare, sintagma *reeducarea cadrelor didactice* era utilizată uneori foarte abuziv de

¹⁰² AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 111, f. 65, 77, 81.

¹⁰³ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 420, f. 67-68.

¹⁰⁴ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 36, f. 35.

¹⁰⁵ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 43, f. 44.

¹⁰⁶ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 36, f. 8.

către conducerea Universității, fiind un instrument ideologic pentru contracararea criticii interne în cadrul unei facultăți și impunerea unui dictat în ce privește politica de cadre.

Una din chestiunile centrale ale sistemului educațional comunist la nivel de discurs era acela că în societatea sovietică nu există șomaj și toate cadrele sunt pregătite după un plan bine gândit. Respectiv, absolvenții Universității, în acest caz, erau asigurați cu un loc de muncă automat după obținerea diplomei. Or, la nivel de practică, acest lucru era mult mai complicat. În primul rând, nici pe departe toți absolvenții erau asigurați cu un loc de muncă conform specialității îmbrățișate în timpul facultății. Din totalul de 150 de absolvenți din perioada anilor 1946-1954, numai 50 au primit îndreptare la lucru în școli, restul și-au găsit un loc de muncă în mod individual, prin intermediul relațiilor pe care le aveau sau adresându-se pur și simplu la o instituție sau alta. Unii aveau relații informale bine puse la punct, așa încât obțineau posturi bine plătite în instituții cu un anumit prestigiu, deși nici pe departe nu excelsaseră la învățare în timpul studiilor la Universitate¹⁰⁷. Pe de altă parte, unii studenți refuzau să accepte locul de muncă distribuit de stat în mod centralizat. Acest lucru era valabil mai ales pentru posturile de învățător în școlile din mediul rural. În 1959, din 119 persoane, 28 au refuzat să facă acest lucru, în 1960, din 118 – 16, în 1961, din 161 – 24, iar în 1962, din 277 – 21 de persoane. Cifrele vorbeau, în limbajul oficial al epocii, de un alt eșec al sistemului educațional sovietic de a inculca o moralitate superioară conform căreia tânără generație trebuia să asculte fără rezerve de ordinele statului-partid, acceptând fără crâcnire locul de muncă alocat. La un moment dat s-a considerat că problema poate fi rezolvată prin recrutarea a cât mai multor studenți din rândurile absolvenților școlilor rurale. Însă nici această strategie nu a adus rezultatele scontate de regim, unii tineri cu diplome de studii superioare originare din sate preferând să rămână la oraș unde condițiile de locuit erau mai bune și salariile mai mari. În sate spuneau că nimeni nu-i așteaptă, colhozul sau sovhozul nu le repartiza apartamente și nu îi prea ajuta cu produse alimentare. Spre exemplu, un student, originar din raionul Căușeni, cu diploma de la Universitate, a preferat să se angajeze ca lemnar la o întreprindere din Chișinău decât să meargă învățător în sat, iar o absolventă de la Litere din raionul Nisporeni a ales să lucreze la o închisoare din Chișinău în detrimentul profesiei de dascăl în satul natal. Regimul moraliza acest comportament, condamnându-l ca unul iresponsabil și amoral, dar și din motive financiare (se investise în pregătirea ei) și ca reflectare a eșecului statului de a controla piața muncii conform necesităților¹⁰⁸.

¹⁰⁷ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 18, f. 5.

¹⁰⁸ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 111, f. 72.

În 1967, 10 din 48 de absolvenți de la Litere au refuzat să accepte locul de muncă oferit, iar în 1968, 10 absolvenți de la Fizică și Matematică au făcut același lucru, precum și 6 de la Istorie.

Studentii și absolvenții Universității se eschivau nu numai de la repartizarea la muncă, dar și de la orele din cadrul catedrei militare și de la cantonamente. Unii erau recrutați în armată și refuzau să se înroleze, spunând că ei nu sunt potriviți pentru a face serviciul militar întrucât în față ar fi avut o splendidă carieră științifică. Unii studenți de origine evreiască credeau, în 1968, că ei sunt ținta unor recrutări aleatorii în armată. Eschivarea de la serviciul militar sau dezertarea nu avea însă neapărat o coloratură etnică. În 1982, de pildă, câțiva studenți moldoveni au dezertat de la cantonamentele militare din vară, unii revenind după 8 zile, iar alții abia peste o lună. Indignarea lucrătorilor de la catedra militară, a conducerii Universității și a comitetului de partid al instituției era cu atât mai mare față de aceste atitudini cu cât serviciul militar era considerat la nivel de discurs ideologic ca manifestarea cea mai înaltă a patriotismului sovietic, a omului nou¹⁰⁹.

Carențele în ceea ce privește crearea omului nou, cu o morală nouă, mai întâi de toate disciplinat și loial statului și partidului, gata pentru jertfire de sine în orice moment când îl va chema patria, nu veneau numai din eșecul de a controla prezentul. Trecutul își făcea și el simțită prezența prin fenomenele care supraviețuiseră din vechea orânduire. Acest lucru era valabil mai ales în raport cu religia și anumite practici religioase pe care regimul declara la nivel de discurs că sunt reacționare și trebuie combătute cu toate puterile de membri de partid și comsomol (tineretul comunist, UTC), de lectori și agitatori profesioniști și amatori; în realitate, acestea, religia și ritualurile aferente erau tolerate într-o anumită măsură, în speță cele care țineau de Biserica Ortodoxă Rusă, considerată un rău mai mic în raport cu multiplele confesiuni neoprotestante, apărute în Occident și de aceea considerate mult mai periculoase. În cadrul controalelor frecvente efectuate în căminele Universității erau găsite cruciulițe sau iconițe în camerele studenților. În legătură cu aceasta organizația de partid și cea comsomolistă ridica din nou problema propagandei și a cauzelor care provoacă eșecul în educație al tinerei generații. Mai ales că nu numai religia era cea care deranja regimul. Propaganda zisă burgheză își făcea simțită prezența sa distructivă pentru crearea omului nou, sovietic, și prin alte forme. În aceleași camere de cămin se găseau și postere din reviste occidentale. La discotecă se auzeau melodii care nu erau pe placul ideologilor partidului din cadrul Universității, la fel ca și dansuri care se considera că strică noua generație a societății

¹⁰⁹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 111, f. 82-83; d. 420, f. 161.

sovietice. Încă și mai deranjant pentru autoritățile instituției, precum și a RSSM în ansamblu, era faptul că unii studenți își permiteau să citească creații ale unor poeți interziși, dat fiind că ar fi exprimat atitudini antisovietice¹¹⁰.

Printre manifestările antisovietice, cele mai periculoase erau considerate cele cu coloratură națională, etichetate în manieră depreciativă drept naționaliste. Frecvența acestora a fost destul de mare de la mijlocul anilor 1960, atingând apogeul în anii 1968-1972 (nu numai la Universitate, dar și în RSS Moldovenească în ansamblu). În decembrie 1968, de pildă, la o adunare a comitetului de partid al instituției de pe strada Livezilor/Mateevici au fost invocați mai mulți studenți care ar fi manifestat atitudini nesănătoase, naționaliste. Era vorba de studenții Șveț, Nicu, Țopa, Iurcu și alții. Până atunci practica obișnuită cu asemenea studenți dificili din perspectiva regimului era de a-i exmatricula și trimite în colhoz până ce se vor îndrepta, ceea ce echivala cu un fel de muncă corecțională. Lazarev, noul rector al Universității, în 1968, a condamnat această practică de a exmatricula și trimite pentru reeducare în colhoz, considerând că procedura era prea comodă și ineficientă. Dat fiind că mediul universitar era mult mai pregătit din punct de vedere ideologic pentru așa misiuni, el propunea, oarecum logic, ca reeducarea *naționaliștilor* și a altor *deviaționiști* să fie desfășurată la facultate¹¹¹. Nici unele cadre didactice nu erau scutite de învinuiri cu caracter național, deși în cazurile acestea limbajul folosit era unul mai echilibrat. Se spunea de multe ori că un anume profesor nu are dreptate, nu a înțeles corect politica partidului în domeniu sau argumentele prezentate nu erau bine construite, deci erau etichetate ca neconvingătoare și desconsiderate. Așa s-a întâmplat spre exemplu, cu Andrei Vasile Grecul, profesor la istorie a PCUS, originar din Transnistria, fost participant la război, care a încercat la un moment dat, în decembrie 1960, să ridice la o adunare de partid problema predării limbii

¹¹⁰ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 420, f. 55-56, 168; d. 33, f. 166; d. 43, f. 76.

¹¹¹ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 111, f. 69-71. Cazurile exprimării unor atitudini antisovietice pe filieră națională, numite naționaliste, sporesc în 1968 ca urmare a refuzului lui Ceaușescu de a participa la invazia sovietică a Cehoslovaciei. Unii patrioți moldoveni au considerat, greșit, că astfel România s-a certat iremediabil cu Moscova și va cere Basarabia și Bucovina de Nord înapoi. A se vedea asupra acestui subiect Cezar Stanciu, *Războiul nervilor. Dispute Ceaușescu-Brejnev, 1965-1971*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011; Mihai Retegan, *1968 din primăvară până-n vară*, București, Editura RAO, 1998; Gheorghe Cojocaru, *Confruntarea sovieto-română pe frontul ideologic din RSS Moldovenească, 1968-1979*, Iași, TipoMoldova, 2011; Elena și Gheorghe Negru, "Cursul deosebit" al României și supărarea Moscovei. *Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965-1989)*, vol. I 1965-1975, Chișinău, 2013; Igor Cașu, *Political Repressions in Moldavian SSR after 1956*, în „Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes”, vol. I, no. 1-2, 2012, în special pp. 119-122.

moldovenești (a se citi, română) în cadrul Universității. Acesta a propus ca noii studenți să fie recrutați după criteriul de cunoaștere al limbii *moldovenești*, nu după naționalitate, pentru că dacă cineva se declara moldovean, nu însemna automat că știe limba. Nemaivorbind de faptul că unii de alte naționalități, evrei de exemplu, se declarau ca atare pentru a pretinde un loc din cele 50 la sută câte se repartizau etnicilor moldo-români de la Universitate. Propunerea nu a convenit majorității prezente la adunarea de partid, deși Grecul a argumentat destul de convingător că altfel planul de stat privind pregătirea cadrelor naționale pentru școlile moldovenești nu va fi îndeplinit în continuare. În cazul respectiv era vorba de invocarea discursului oficial sovietic din RSSM, acela de a crea cadre naționale pentru republică, dar care în realitate a fost respins pentru realizare de un corp didactic al Universității constituit în linii mari în perioada stalinistă din cadre trimise mai ales din Rusia și care considerau că populația locală trebuia rusificată în durată lungă și nu înțelegea, cu puține excepții, să ia în serios angajamentele oficiale ale regimului sovietic în domeniul *politicii naționale*. Avem aici, cu alte cuvinte, un caz concludent când ideologia devine superfluă în condițiile în care interesele de grup ale unei elite străine de populația majoritar românească primează pe motiv că avea și o susținere mai mult sau mai puțin explicită la nivelul CC al PCM, dar și al CC al PCUS. Mai mult, și unii moldoveni, precum Ion Racul, s-a solidarizat cu majoritatea rusofonă, spunând că e suficient ca doar câțiva studenți să cunoască doar rusa pentru ca orele să fie predate întregii grupe numai în rusă¹¹². Studenții de la istorie, de exemplu, în anii de studii 1958-1960, au învățat limba latină explicată în limba rusă deoarece în anul respectiv erau trei studenți care nu cunoșteau limba română¹¹³. Noul om trebuia să vorbească limba rusă.

Cetățeanul sovietic nu putea să îmbrățișeze morala comunistă atunci când vedea cu ochiul liber că cei sus-puși nu respectau legile, nemaivorbind de chestiuni de etică. La nivelul Universității, s-a demonstrat înflorirea indisciplinei financiare pe timpul rectorului Cepurnov, care a condus instituția în perioada anilor 1951-1962. Acesta a fost învinuit că delapida venitul exorbitant care provenea de la baza biologică a Universității care dispunea de o avere de 32 ha pământ, animale etc. Totodată, Cepurnov a confiscat din averea Universității pentru uzul său personal mai multe lucruri printre care un pian care a fost dus acasă la el. Deși conducerea comitetului de partid a instituției știa de ani de zile de acest lucru, a exprimat public informația abia după ce amploarea delapidărilor din averea Universității a ajuns un subiect de atenție pentru CC al PCM, care a

¹¹² AOSPRM, Fond 276, inv. 127, d. 33, f. 137-138, 192-193; d. 34, f. 29.

¹¹³ Interviu cu prof. univ. dr. hab. Ion Niculiță, 5 aprilie 2015, Chișinău.

cerut demiterea lui Cepurnov. Unii profesori care îl criticau și anterior pe fostul rector au devenit mult mai vocali în momentul în care au aflat despre demiterea acestuia, învinuindu-l că nu era rector, ci administrator (*завхоз*), fiind mai mult preocupat de cifre, decât de ceea ce însemna conducerea efectivă a unei instituții superioare de învățământ¹¹⁴. Nici rectorii care au urmat nu au excelat prea mult în ceea ce privește articularea unei viziuni clare a ceea ce însemna Universitatea și nevoile acesteia în plan larg, nu doar în ce privește baza materială (poate cu excepția lui Lazarev, care a promovat printre altele și foarte mulți moldoveni, unii aflați anterior în dizgrația regimului).

Critica la adresa cadrelor didactice că nu corespundea criteriilor înalte ale educatorilor care trebuiau să formeze omul nou nu era însă întotdeauna justificată. Aceștia nu erau asigurați de multe ori cu condiții minimale pentru a-și desfășura nestingherit activitatea profesională. O problemă cronică era lipsa spațiului locativ, din care cauză, mai ales în prima perioadă a existenței Universității, multe cadre didactice bine pregătite plecau frecvent la alte instituții (la academie, de exemplu, care avea mai mult grijă de spațiul locativ pentru angajați) sau în alte orașe și republici sovietice. Conform unei decizii a Consiliului de Miniștri al RSS Moldovenești din 1963, Universității îi revenea anual distribuirea a 15 apartamente, dar decenii la rând această hotărâre nu era respectată. În ciuda acestui fapt, nici rectorul Boris Melnic (în funcție din 1974), nici comitetul de partid nu a protestat vehement, din câte cunoaștem, împotriva acestei încălcări de frica unor reacții din partea CC al PCM. Abia în contextul Perestroikăi a devenit posibil acest lucru. Printre primii care au vorbit deschis și tranșant la o adunare publică despre problema spațiului locativ, condamnând faptul că PCM are grijă în primul rând de asigurarea nomenclaturii de stat și de partid, fără a lua în considerare școala superioară, a fost profesorul Pavel Cocârlă de la Facultate de Istorie, în data de 25 octombrie 1988¹¹⁵.

Studentii străini constituiau și ei o grijă deosebită a conducerii Universității, a comitetului de partid și a comsomolului. Era vorba de cei din statele capitaliste mai ales, dar și de cei din țările comuniste din Europa de Est, Asia, Africa sau Cuba. Regimul voia ca aceștia, la revenirea lor în țara de origine, să răspândească o imagine pozitivă despre Uniunea Sovietică. De aceea, acestora li se organizau excursii în locuri care să-i impresioneze, la Moscova, Leningrad, Kiev, Volgograd etc. Uneori era însă dificil de discutat, cum a fost de exemplu în 1968 cu studenții cehoslovaci aflați la muncă în domeniul construcțiilor în RSS Moldovenească. Aceștia, s-a raportat, exprimau

¹¹⁴ AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d.

¹¹⁵ *Кишиневский Университет*, 4 ноября 1988 г., с. 4.

deschis atitudinii antisovietice, evident legate de invazia sovietică a țării lor, dar se spune că grație intervenției ideologice superioare a unor studenți de la Universitate, colegii cehi și slovaci ar fi fost convinși să renunțe la ideile lor „greșite”. Un alt caz dificil pentru sovietici a fost anul 1972 când președintele american Richard Nixon vizita Moscova. În legătura cu aceasta, atunci când au aflat că întâlnirea acestuia cu Brejnev va fi transmisă direct la radio, studenții vietnamezi de la Universitatea din Chișinău au decis tăierea cablului radio în semn de protest¹¹⁶. Pentru vietnamezi care se luptau cu americanii de ani de zile, vizita lui Nixon în URSS era privită ca o trădare a patriei lor de către frații sovietici.

În loc de concluzii

Reconstituirea istoriei Universității din Chișinău în perioada sovietică din perspectiva mentalităților, vieții cotidiene și a ideologiei comuniste oferă cercetătorului o nișă puțin explorată anterior, dar care rămâne promițătoare. De aceea, această contribuție este departe de a fi una exhaustivă, prin urmare este una care îndeamnă la noi analize și reflecții, fiind incompletă, exemplele invocate servind mai degrabă funcția de a ilustra un fenomen sau altul. Cu toate acestea, putem trage câteva concluzii și la nivelul actual al cercetării problemei din perspectiva triadei anunțate.

Relațiile între cadrele didactice ale Universității au evoluat în dependență de factorul ideologic care avea anumite obiective la un moment sau altul (campaniile ideologice), dar, în egală măsură sau poate chiar în special, fiind determinate de un alt factor, cel al relațiilor personale, al existenței unor grupuri informale. Acest lucru a însemnat că ideologia era fără îndoială o variabilă constrângătoare și primordială în structurarea relațiilor din cadrul corpului didactic, însă solidaritatea și interesele personale de multe ori anticipau maniera în care va fi abordată o problemă sau alta. Mai exact, cine va fi considerat responsabil sau țap ispășitor într-o campanie ideologică sau alta, spre exemplu, într-o campanie împotriva corupției, cine va fi criticat și cine nu, cine va fi deferit justiției. Aceasta pentru că de fiecare dată era nevoie de fapte și persoane concrete pentru a ilustra și argumenta că lupta se duce de-adevăratalea, și nu era vorba de mimare. Alteori se discuta despre un cadru didactic sau din personalul auxiliar abia după ce fusese condamnat de organele de drept.

La rândul său relațiile dintre profesori, pe de-o parte și studenți, pe de alta, au evoluat atât în dependență de

¹¹⁶AOSPRM, *Fond 276*, inv. 127, d. 111, f. 96; F. 51, inv. 33, d. 152, f. 45-51; ANRM, *Fond 3186*, inv. 1, d. 1014, f. 137.

comandamentele ideologice ale regimului, cât și de relațiile între profesori înșiși, uneori unii dascăli folosind studenții în reglarea de conturi cu colegii lor. Și în acest caz, relațiile personale și rețelele informale nu sunt deloc de neglijat. Alteori, cadrele didactice erau în confruntare cu contingentul de studenți atunci când acesta sfida în mod deschis procesul de studiu prin absențe în masă sau alte forme de indisciplină precum gălăgia pe coridoare, murdăria lăsată în sălile de curs, iar uneori chiar stricarea demonstrativă a meselor și scaunelor din sala de curs sau refuzul de a admite profesorii în cămine pentru a efectua controale atunci când nu erau anunțate în prealabil. Relațiile dintre studenți și profesori sunt tensionate în momente critice, precum foametea din 1946-1947, când cadrele didactice erau oarecum asigurate cu minimul necesar, în timp ce studenții nu aveau toți cartele și în plus trebuiau să stea ore în șir la rând pentru a obține produsele alimentare, ceea ce influența negativ procesul de învățare. În alte cazuri, studenți mai întreprinzători găseau limbă comună cu unii profesori, obținând notele dorite în circumstanțe mai mult decât dubioase și care fac trimitere la practici de corupere a cadrelor didactice.

Calitatea predării a fost o preocupare constantă a conducerii Universității și a comitetului de partid. Această problemă este discutată mai ales în contextul unor alte probleme care apar, anume absentarea în masă a studenților de la ore, dezinteresul pentru procesul didactic și eșecul educației de tip comunist. În legătură cu aceasta, iese la iveală că indisciplina studenților și dezinteresul față de procesul de studiu nu este explicabil doar prin vina studenților, o parte din responsabilitate revenind profesorilor. Or, nu puține cadre didactice obișnuiau să predea doar pe baza manualului, uneori redând cuvânt cu cuvânt, ceea ce crea exasperare în rândul studenților, ale căror expectanțe de la școala superioară erau în mod vădit și firesc altele. Mult mai plicticoase erau orele de pregătire ideologică, mai ales cele predate de colaboratori ai catedrelor de comunism științific, ateism științific, filozofie (foarte politizată), nu întâmplător anume din această zonă vin și propunerile ca fiecare oră absentată să fie înregistrată și recuperată obligatoriu de către student. Aceste rigori introduse mai ales la aceste discipline erau determinate de încrederea că anume prin intermediul acestora se va reuși inculcarea unei noi morale, esențială pentru crearea omului nou, sovietic, ale cărui trăsături de bază erau supunerea oarbă față de ordinele partidului conducător și loialitatea absolută care trebuia să presupună jertfirea de sine în numele Patriei sovietice și a idealurilor comunismului. Atunci când se înregistrează acțiuni amurale, sau chiar imorale și penale din partea membrilor corpului didactic sau a studenților, exista tendința de a explica eșecul creării omului nou prin

lacunele procesului și conținuturilor didactice, lipsa entuziasmului, a materialelor noi și interesante, care să stârnească curiozitate în rândurile tinerei generații, dar și a ceea ce era numit eșecul de a educa educatorii. Este de remarcat că evaluarea de către studenți a activității profesorilor a fost neglijată practic toată perioada sovietică. Mai exact, informația despre modul de predare a unui sau altui profesor era discutată mai ales la adunările de partid, dar mai degrabă ca metodă de intimidare și reglare de conturi decât ca o problemă în sine. Este relevantă în acest sens reacția unui rector (Cepurnov) care imediat ce cineva îi critica performanțele administrative, învinuia preopinentul de fiecare dată de calitatea proastă a predării. Cu cei mai îndârjiți folosea prerogativele de care dispunea, limitând, de exemplu, distribuirea salariului pe o perioadă de câteva luni.

Corupția din cadrul Universității, mai ales cea în care erau implicați managerii instituției, a fost dovedită în câteva rânduri și a stat la baza unor demiteri, care însă nu au avut ca urmare firească confiscarea bunurilor delapidate sau condamnarea la pușcărie. Acest lucru arată că existau complicități la un nivel superior care protejau astfel somnul liniștit al conducerii Universității și creau sentimentul de impunitate.

Profesorii nu erau însă responsabili doar ei de starea de fapt din Universitate. Ei înșiși nu aveau un nivel de viață și condiții locative care să le permită să se dedice nestigherit procesului didactic. Zeci de ani la rând mare parte a corpului didactic locuia în condiții nedemne pentru statutul lor social și în totală discordanță cu promisiunile oficiale ale regimului de a acorda Universității anumite apartamente an de an pentru rezolva problema. Din contră, mai mult de două decenii instituția nu va primi aproape nimic în acest sens. În ciuda acestui fapt, conducerea Universității nu a luat o atitudine critică față de instanțele superioare de frica unor represalii sau controale financiare riguroase. Abia în timpul Perestroikăi chestiunea a fost pusă pe tapet de către profesori care, în contextul transparenței declarate oficial, au îndrăznit să critice vehement încălcările în acest domeniu.

În ansamblu, Universitatea din Chișinău a parcurs în perioada sa formativă din perioada sovietică același traseu sinuos, păstrând proporțiile, pe care l-a parcurs întreaga societate moldovenească și sovietică postbelică. În ciuda unor clare probleme structurale, de selectare deficientă a cadrelor, a unor practici instituționalizate de corupție și abuzuri ale administrației, Universitatea de astăzi a primit drept moștenire o bază materială importantă, dar și o parte însemnată a unui corp didactic care, împreună cu absolvenți ai unor instituții de învățământ superior din România și străinătate care li s-au alăturat

între timp, constituie un potențial redutabil atât din punct de vedere didactic, cât și științific.

ERASMUS. DE LA PROGRAM PILOT LA FENOMEN GENERAȚIONAL

Anda-Florina Țibuleac*

DOI: 10.2478/amsh-2021-0009

Abstract

Erasmus. From Pilot Program to Generational Phenomenon

The launch of the Erasmus program in 1987 is the result of a long series of negotiations and discussions on the future of the European Union. Although the Erasmus program is currently considered the European Union's most successful program in the field of education, its adoption has not been an easy process. This is due to the lack of a unanimous vision for the social and cultural side of unification, but also to the economic limitations of the Community. The growing number of participants, as well as the impact on young Europeans, have contributed to the program's popularity. What started as a pilot program in the field of education, has acquired over time the characteristics of a generational phenomenon. The representatives of the Erasmus generation are those who widely share the values promoted by the European Union, their contribution is often invoked in debates on the development and future of Europe.

Keywords: Erasmus program; social phenomenon; Erasmus generation; international mobility.

Introducere

Programul Erasmus este unul dintre cele mai de succes programe ale Uniunii Europene în domeniul educației și al formării, fiind o componentă esențială a necesității de a „forma europenii din interior”¹, idee susținută de liderii europeni încă de la debutul construcției europene.

* Ph.D. Candidate, George Emil Palade University of Medicine, Pharmacy, Sciences and Technology of Târgu Mureș

¹ Din discursul diplomatului spaniol Salvador de Madariaga la inaugurarea Colegiului Europei din Bruges la 12 octombrie 1950. Acest institut a luat naștere în urma ideilor liderilor europeni prezenți la Congresul de la Haga din 1948, care au reiterat importanța cooperării în domeniul cultural și educațional, ca piloni de susținere ai proiectului de construcție europeană. Fațeta socială și culturală a construcției europene a fost un subiect intens abordat la debutul construcției europene, însă importanța acesteia s-a adeverit de îndată ce dezideratele economice și politice au impus implicarea educației și a formării la creionarea viitorului Europei, începând cu anii '80. Vezi Luce Pépin, *The history of European Cooperation in education and training, Europe in the making: an example*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 2006, p. 47.

Lansarea programului Erasmus în anul 1987 reprezintă triumful unui lung șir de negocieri și discuții între statele europene cu privire la viitorul cooperării și totodată la viitorul Uniunii Europene. Cu toate că în prezent, Programul Erasmus este considerat ca fiind cel mai de succes program al Uniunii Europene în domeniul educațional, adoptarea acestuia nu a fost un proces facil. Acest fapt se datorează neînțelegerilor care au avut loc la nivel comunitar atât în ceea ce privește baza legală de implementare a Programului, cât și modalitatea de finanțare a acestuia.

Analizând dintr-o perspectivă contextuală simplificată, inițierea și implementarea acestui program pilot a avut la bază două considerente, una de natură economică și una socioculturală. Pe fondul relansării politice europene specifice anilor '80, un prim argument de natură economică face referire la necesitatea de exploatare pe deplin a potențialului pieței interne, prin pregătirea resurselor umane capabile să susțină acest deziderat. Mai mult decât atât, o Uniunea Europeană lărgită devenea un proiect intangibil fără implicații socioculturale, iar acest program reprezenta o modalitate concretă de a asigura o conexiune mult mai strânsă între Comunitatea Europeană și cetățenii acesteia.

Popularitatea acestui program se datorează numărului tot mai mare de participanți, precum și impactului pe care acesta îl are asupra tinerilor europeni. Mobilitățile internaționale au deschis drumul către un nou mod de formare al tinerilor studenți în a deveni „mai europeni”, cu implicații în creionarea viitorului Uniunii Europene. De altfel, în ceea ce privește construcția identitară europeană, programul Erasmus este considerat a fi până în momentul de față, cel mai notabil instrument în acest proces².

Din punct de vedere sociologic, programul Erasmus deține caracteristicile unui fenomen social, care a marcat cu intensitate progresivă generațiile de tineri europeni, de la lansarea acestuia și până în prezent. „Generația Erasmus” devine un construct extrem de popular în analiza particularităților acestor tineri, precum și în dezbateri privind rolul acestora la perfectarea viitorului Europei.

Interesant este faptul că ceea ce a pornit de la un program pilot de cooperare și mobilitate interuniversitară, a căpătat amploarea unei fenomen generațional, beneficiind de premisele necesare pentru a putea fi considerat un simbol al noilor generații de tineri europeni.

Contextul istoric și lansarea programului Erasmus

² Umberto Morelli, *From National Cultural Paradigms to European/Global Cultural Paradigms: A Copernican Revolution*, în „Journal of Social Science Education”, vol. 18:3, 2019, p. 35.

Practica educației și a formării a avut întotdeauna o anumită afinitate față de cooperarea la nivel internațional. Caracteristicile primelor *Studia Generalia* întăresc dimensiunea internațională a învățământului superior, generată de mobilitatea studenților, a profesorilor și a ideilor³.

În cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea, universitățile europene au cunoscut o nouă schimbare de paradigmă, odată cu perfectarea proiectului de construcție europeană. Mediul academic european devine un pilon cheie pentru dezvoltarea economiei bazate pe cunoaștere, organizat sub forma unui spațiu comun al învățământului superior, care să susțină dezideratele proiectului european pe termen lung. La acest obiectiv a contribuit cu implicații substanțiale programul Erasmus, al cărui succes fiind confirmat încă de la lansarea acestuia.

După cel de-al doilea război mondial, cooperarea între statele europene a reprezentat punctul de convergență al ideilor politice postbelice, fiind în cele din urmă cel mai eficient instrument pentru a asigura securitatea, pacea și refacerea economică a statelor europene după efectele dezastruoase ale războiului. Tentativele de unificare ruinate de cel de-al doilea război mondial au constituit un imbold pentru liderii europeni, care au adoptat o atitudine mai radicală în fața războiului. Ideea unei Europe unite a fost soluția care a garantat pacea și democrația în spațiul european, devastat în urma celor două războaie mondiale. Totodată, prezența principiilor ultra-naționaliste care dominau relațiile internaționale europene în anii '40, a consacrat utilitatea construcției europene.

Proiectul de unificare devine astfel un obiectiv însușit de marile personalități politice prezente la Congresul de la Haga din 1948. În cadrul acestui Congres, existența unei comisii culturale pe lângă celelalte două comisii specializate pe domenii economice, politice și sociale a reflectat importanța dimensiunii culturale și educaționale în discursul despre unificarea europeană.

Cu toate acestea, de-a lungul construcției europene, Consiliul Europei a rămas principalul actor în cooperarea europeană în educație timp de mai bine de 20 de ani. Pe lângă aspecte ce țin de cooperarea culturală, activitățile Consiliului au fost îndreptate spre acțiuni specifice învățământului superior prin reglementări punctuale

³ Philip G. Altbach, Liz Reisberg, Laura E. Rumbley, *Trends in Global Higher Education: Tracking an Academic Revolution*, Boston, Center for International Higher Education, 2009, p. 24.

cu privire la modalitățile de echivalare a diplomelor universitare⁴, a studiilor⁵ și a calificărilor⁶, surprinse în primele convenții adoptate la nivel european în acest domeniu.

Provocările generate de limitările politice și financiare ale Consiliului au determinat oamenii politici europeni să militeze spre sfârșitul anilor '60 pentru angajarea mai fermă a Comunității Europene în aspecte din sectorul educațional: „Învățământul nostru superior nu poate fi disociat de procesul de integrare europeană, deoarece majoritatea studenților noștri vor deveni jucătorii cheie ai zilei de mâine într-o Europă construită astăzi”⁷.

Acest lucru se datorează în primă instanță exigențelor sociale și economice specifice sfârșitului deceniului șase, care au pus presiune pe modul de abordare al cooperării europene în domeniul educațional. Protestele studențești din 1968, precum și Criza Petrolului din 1973 au zguduit economia europeană, rezultând o rată crescută a șomajului, generând astfel motive de îngrijorare pentru țările europene.

Prin urmare, la începutul anilor '70 asistăm la o implicare mai mare a Comunității Europene în ceea ce privește educația. Acest fapt nu se datorează numai dezvoltării propriu-zise a Comunității, ci și datorită faptului că schimbările se petrec și la nivel național. Explozia demografică de după război a fost motivul pentru care oamenii politici au acordat atenție școlarizării populației în creștere.

În acest context ia naștere primul program de acțiune în domeniul educațional în anul 1976, a cărui inițiative vizau educația copiilor migranților, a tinerilor șomeri, dar și acțiuni din sfera învățământul superior și promovarea limbilor străine. De pildă, cooperarea dintre universitățile europene a fost stabilită printr-o serie de programe de studiu comune, iar între anii 1976 și 1986, peste 600 de programe de studiu comune au fost finanțate de către Comisia Europeană, incluzând mai mult de 500 de universități⁸.

⁴ **European Convention on the Equivalence of Diplomas leading to Admission to Universities**, Paris, 11.XII.1953, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=015> (data accesării 25.11.2021).

⁵ **European Convention on the Equivalence of Periods of University Study**, Paris, 15.XII.1956, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=021> (data accesării 25.11.2021).

⁶ **European Convention on the Academic Recognition of University Qualifications**, Paris, 14.XII.1959, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=032> (data accesării 25.11.2021).

⁷ Din discursul Ministrului Educației francez Edgar Faure din 24 iulie 1968, în Jean-Marie Palayret, *Une université pour l'Europe: préhistoire de l'Institut universitaire européen de Florence (1948-1976)*, Présidence du Conseil des Ministres, Département de l'information et de l'édition, s.l., 1996, p. 161.

⁸ Luce Pépin, *op.cit.*, p. 75

Succesul acestui program pilot, dar și climatul politic al anilor '80, au constituit premise favorabile pentru acțiunile comunitare care au dus ulterior la lansarea Programului Erasmus. Pe fondul revitalizării cooperării politice între statele membre, formarea identității europene devine un catalizator al acțiunilor comunitare pe parcursul anilor '80⁹, având în vedere noul val de aderare al Greciei, Portugaliei și Spaniei, dar și a viziunii progresiste a liderilor europeni.

Astfel, instituțiile europene devin mult mai interesate de dimensiunea europeană a educației, capabilă să susțină coeziunea economică și socială a Comunității¹⁰. Pe fondul acestor noi obiective, evenimentele și discuțiile care au avut loc la nivel comunitar au condus la conștientizarea faptului că adâncirea integrării prin uniunea politică și revizuirea tratatelor va fi imposibil de realizat fără includerea unor domenii precum educația și cultura în competența instituțională europeană.

Toate acțiunile întreprinse la nivel comunitar au contribuit la creșterea conștientizării și în mediul academic a importanței cooperării în acest domeniu și au deschis drumul spre implementarea unor programe specifice pentru învățământul superior și formarea profesională: Comett (cooperarea între universități și întreprinderi), Erasmus (cooperarea între universități și mobilități studențești), Lingua (învățarea limbilor străine), PETRA (formarea profesională inițială), FORCE (formarea continuă), Youth for Europe (programe sociale și culturale comune), Eurotecnet (inovarea în formarea

⁹ Decizia de a fonda un comitet *ad-hoc* (Comitetul Adonnino), responsabil cu promovarea imaginii și a identității europene în rândul cetățenilor, întărește rolul și importanța educației și a culturii în relansarea și adâncirea integrării europene. Raportul *A People's Europe Reports from the ad hoc Committee* adoptat în urma Consiliului European de la Milano, în iunie 1985, a pus accentul pe necesitatea unor eforturi mai articulate din partea statelor pentru a putea susține cooperarea și mobilitatea academică prin implementarea unui sistem european de credite academice transferabile și pentru recunoașterea perioadelor de studiu. Cu toate că acest raport nu a avut un caracter obligatoriu, acesta a contribuit prin natura sa politică la conștientizarea faptului că aceste domenii sunt indispensabile pentru procesul de integrare europeană. Consiliul European de la Milano a atras atenția asupra importanței implicării cetățenilor europeni în procesul de construcție europeană, precum și rolul pe care sistemele de educație și formare ar putea să îl joace în acest demers.

¹⁰ De pildă, adoptarea *Declarației solemne privind Uniunea Europeană* a reafirmat rolul unei cooperări politice mult strânse între statele membre. Pentru îndeplinirea acestui deziderat, statele europene s-au angajat în promovarea, încurajarea și facilitarea activităților din sfera educațională și culturală a Europei, prin sprijinirea activităților Fundației Europene și a Institutului Universitar European din Florența, a cooperării mult mai strânse între instituțiile de învățământ superior prin intensificarea schimburilor de experiență și învățarea limbilor statelor membre, dar și prin activități de promovare și diseminare a culturii europene.

profesională având în vedere schimbările tehnologice), Tempus (mobilități trans-europene pentru studiile universitare în țări din Centrul și Estul Europei și Republicile fostei Uniuni Sovietice).

Comisia a propus adoptarea unui program care să poarte numele umanistului *Desiderius Erasmus Roterdamus*, eruditul olandez care s-a desăvârșit din punct de vedere intelectual în urma perioadelor de peregrinare în diferite părți ale Europei.

Cu toate că în prezent Programul Erasmus este considerat ca fiind cel mai de succes program al Uniunii Europene în domeniul educațional, adoptarea acestuia nu a fost un proces facil. Acest fapt se datorează neînțelegerilor dintre statele europene, atât în ceea ce privește baza legală de implementare a Programului, cât și modalitatea de finanțare a acestuia. Dintre acestea, Franța, Germania și Marea Britanie au fost statele care au exprimat cele mai multe îndoieli cu privire la adoptarea acestui program¹¹.

În data de 15 iunie 1987, în baza deciziei Consiliului, a fost adoptat programul Erasmus, fiind caracterizat de trei mari direcții de acțiune: dezvoltarea programelor de cooperare universitară, sprijin financiar pentru susținerea mobilităților academice și creșterea gradului de recunoaștere academică a calificărilor și a perioadelor de studiu efectuate în alte state europene. În acest demers, programul Erasmus a contribuit la dezvoltarea unui sistem de credite academice transferabile, care a condus ulterior la implementarea Sistemului European de Credite Transferabile (ECTS), fiind un instrument indispensabil al Procesului Bologna.

Inițiativele europene cu privire la stabilirea unor programe de studiu comune (1976), precum și lansarea programului Erasmus (1987) au conferit o dimensiune internațională mobilităților studentești și au reglementat modul de desfășurare al acestora. De la începutul cooperării comunitare în educație, cel mai semnificativ progres atât la nivel național, cât și la nivel comunitar a fost cel înregistrat în domeniul învățământului superior. Programul Erasmus a făcut posibilă convergența structurilor și a sistemelor de învățământ ale statelor membre și a condus la creionarea unei zone europene a învățământului superior, acesta fiind principalul deziderat al Procesului Bologna.

Mai mult decât atât, amploarea evenimentelor care au precedat scena politică internațională la sfârșitul anilor '80 au determinat Comisia Europeană să întreprindă acțiuni de cooperare cu statele din fostul bloc comunist, prin care să sprijine reformele democratice în vederea aderării acestora la Comunitatea Europeană. Sprijinind

¹¹ Anne Corbett, *Universities and the Europe of Knowledge. Ideas, Institutions and Policy Entrepreneurship in European Union Higher Education Policy, 1955-2000*, New York, Palgrave Macmillan, 2005, pp. 133-141.

acțiuni similare cu cele ale programului Erasmus, Programul Tempus a fost adoptat la data de 7 mai 1990 pentru o perioadă inițială de patru ani, având ca obiectiv principal susținerea reformelor în învățământul superior¹². Experiența din cadrul acestui program a fost extrem de utilă de îndată ce statele partenere au adoptat ulterior programele Socrates și Leonardo da Vinci.

De la program pilot la fenomen generațional: *Generația Erasmus*

De la lansarea acestui program în 1987, numărul tot mai mare de participanți ne oferă indicii clare asupra conturării unui fenomen social generațional¹³. Bineînțeles, pe lângă implicațiile tehnice ale acestui program în ceea ce privește adoptarea procesului Bologna și fondarea Spațiului European al Învățământului superior, popularitatea acestuia se datorează în mare parte impactului asupra formării profesionale și personale ale participanților.

„Ce este Generația Erasmus” și „cine face parte din această generație?” sunt două întrebări legitime care stârnesc interesul specialiștilor din diferite domenii sectoriale. *Generația Erasmus* este un construct tot mai uzitat de specialiști în politici europene, sociologie și antropologie în studii și dezbateri referitoare la particularitățile acestei cohorte de studenți, precum și la rolul pe care aceasta o deține în creionarea viitorului Europei.

Analizând din punct de vedere al tinerei generații de studenți¹⁴, răspunsul este unul destul de simplu, și anume *Generația Erasmus* este compusă din totalitatea tinerilor care au participat sau participă la programe de mobilitate, și care au prin urmare posibilitatea de a studia sau de a face un internship în străinătate. Mai mult decât atât, din această generație fac parte și cei care nu au beneficiat încă de o mobilitate, dar totuși fac parte din organizația ESN (Erasmus Student Network), cu scopul de a ajuta și de a sprijini studenții străini veniți

¹² Commission of the European Communities, *Tempus. Annual report 1996. Phare & Tacis*, Bruxelles, 19.11.1997, p. 9, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/b4eba043-21dd-4af7-a1d7-6c41ccb2217f/language-en> (data accesării 27.11.2021).

¹³ Conform datelor statistice, în perioada 2014-2018 au participat la program 2 milioane de studenți și personal academic, iar de la lansarea acestuia sunt înregistrați un număr de 9 milioane de participanți. Judecând după aceste aspecte, numărul participanților este în creștere, ceea ce desemnează conturarea unui fenomen social cu implicații asupra viitoarelor generații de studenți și participanți.

¹⁴ ESNblog, *Who is the Erasmus Generation?*, 10.07.2021, <https://www.esn.org/blog/who-erasmus-generation> (data accesării 27.11.2021).

la studii sau în internship în orașul sau la universitatea acestora, în baza principiului „students helping students”.

Reflectând după aceste aspecte, reprezentatii generației Erasmus sunt cei care împărtășesc la scară largă valori precum solidaritate, egalitate de șanse, incluziune, nediscriminare, acestea fiind de altfel, principalele valori promovate de Uniunea Europeană în unanimitate a „unității în diversitate”.

Din punct de vedere sociologic, programul Erasmus reprezintă un fenomen social prin activitatea de bază a acestuia, și anume mobilitatea academică. Conform definiției, fenomenul social desemnează un proces, o relație, un mod de organizare, suficient de conturate pentru a fi susceptibile de descriere și explicare științifică¹⁵.

Prin urmare, particularitățile acestui program conturează un fenomen social cu caracteristici observabile, concrete, individuale și măsurabile în același timp, fiind cuantificate în numeroase studii de impact și statistici¹⁶, care urmăresc de-a lungul timpului, gradul de participare și impactul direcțiilor de acțiune ale programului asupra participanților.

În studiile antropologice, noua elită migratoare este identificată ca fiind corespondentă a tipologiei sociale a *străinului*, care deține anumite trăsături specifice și care descrie în mod obiectiv particularitățile cohorții de studenți aparținând generației Erasmus¹⁷.

De pildă, studenții care călătoresc sunt considerați ca fiind o completare la această categorie cuprinzătoare, care include și migranții, expatriați și refugiații. *Străinul*¹⁸ devine parte a unui grup în care conviețuiește, însă cu toate acestea el rămâne distant față de ceilalți nativi ai grupului, din cauza particularității originii sale. În concepția lui Simmel, străinul este mobil, nu deține bunuri (materiale, sociale), și prin urmare nu are o poziție stabilită în societate. Neavând bunuri sau legături de rudenie în țara gazdă, străinul deține capacitatea de a fi liber și de a se conecta la grupuri de oameni care împărtășesc principii, valori și idealuri comune.

În această direcție, generația Erasmus corespunde tipologiei „străinului”, fiind o creație socială a politicilor europene care

¹⁵ Cătălin Zamfir, Lazăr Vlăsceanu (Eds.), *Dicționar de sociologie*, București, Editura Babel, 1998, p. 246.

¹⁶ Pagina oficială a programului pune la dispoziție numeroase studii de impact și statistici generale, dar și fișe informative cu privire la evoluția programului în țările participante: <https://erasmus-plus.ec.europa.eu/ro/node/2585> (data accesării 27.11.2021).

¹⁷ Elizabeth Murphy-Lejeune, *Student Mobility and the Narrative in Europe. The New Strangers*, Londra, Routledge, 2002.

¹⁸ În eseu „The stranger” (1908), Georg Simmel introduce noțiunea „străinul” ca o categorie sociologică unică, fiind dezvoltată ulterior de sociologi în contexte sociale diferite.

promovează construcția identitară și cetățenia europeană. Spre exemplu, ultimele studii de impact atestă faptul că participanții la program sunt în principal pro-europeni, iar mobilitatea în sine contribuie la crearea unei identități europene mai puternice¹⁹. Acest lucru certifică faptul că din perspectiva politicilor europene, construcția identitară și promovarea cetățeniei europene pot fi stimulate prin aportul necontestabil al Generației Erasmus.

Reflectând la aceste aspecte, o altă întrebare legitimă în acest sens este dacă fenomenul Erasmus poate fi considerat un simbol universal al generației de tineri europeni.

Cu o notă sceptică, dar poate ușor realistă, autorii volumului *The Erasmus Phenomenon. Symbol of a New European Generation?*²⁰ dezintegrează viziunea idealistă asupra finalității acestui program, susținând ideea conform căreia fenomenul Erasmus reprezintă, în mod particular, tipologia ideală a tinerilor europeni în viziunea liderilor europeni, Generația Erasmus fiind compusă astfel din ambasadori temporari, finanțați de către Comisia Europeană. Plecând de la aceste premise, programul Erasmus nu reprezintă o experiență generalizată a coortei de tineri europeni, neavând prin urmare legitimitatea de a se impune ca un simbol al noii generații de tineri europeni. Un prim argument utilizat de autorii volumului în susținerea acestei ipoteze îl reprezintă șansele nerealiste ca acest program să devină o experiență la scară largă, din cauza costurilor enorme implicate în derularea acțiunilor programului. Judecând după aspectele financiare, experiența Erasmus este revendicată ca fiind una de excepție și nu un fenomen generalizat în cadrul experiențelor studentești, fiind mai de grabă o marca a elitismului sponsorizat de Comisia Europeană și mai puțin a egalitarismului, posibilitatea de a participa la o experiență Erasmus fiind dependentă de țara de origine, de contribuțiile financiare ale guvernelor naționale, de subvenții și chiar de sprijinul financiar oferit de familie studentului dornic să participe la o astfel de experiență. Totodată, impactul negativ al unei crize economice poate împiedica participarea la program.

Având în vedere aceste aspecte, este dificil de stabilit cu instrumente științifice dacă fenomenul Erasmus poate fi considerat un simbol al întregii generații de tineri europeni. Însă cu toate acestea, nu putem să ometem impactul acestui program în restructurarea

¹⁹ European Commission, *Erasmus+ Higher Education Impact Study. Final Report*, European Union, Luxembourg, 2019, p. 103, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/94d97f5c-7ae2-11e9-9f05-01aa75ed71a1/language-en> (data accesării 27.11.2022).

²⁰ Benjamin Feyen, Ewa Krzaklewska (Eds.), *The Erasmus Phenomenon. Symbol of a New European Generation?*, Frankfurt, Peter Lang, 2014.

sistematică a sistemelor de învățământ superior europene. Implementarea și dezvoltarea sistemului de credite academice transferabile (ECTS) este un prim succes datorat inițierii acestui program, acesta fiind un simbol și un instrument indispensabil al Procesului Bologna în direcția internaționalizării învățământului superior. Prin urmare, și tinerii studenți europeni care nu au participat la programul Erasmus sunt parte a unui sistem care poartă amprenta internaționalizării și a mobilității internaționale.

În ceea ce privește implicațiile financiare ale acestui program, este prea devreme să contestăm șansele realiste ca experiența Erasmus să devină un fenomen generalizat, judecând după dinamica evoluției programului, dar și a gradului de participare. Ceea ce a pornit ca un program pilot, a căpătat de-a lungul timpului amploarea unui fenomen social, deloc neglijabil. Mai mult decât atât, dublarea bugetului programului pentru perioada 2021-2027 va putea susține un număr mai mare de participanți, în special pe cei care provin din medii defavorizate.

Totodată, studiile²¹ atestă faptul că cele mai favorabile rezultate ale impactului programului sunt înregistrate la studenții care provin din țări din sud-estul Europei și din țări partenere, precum și din țările unde produsul intern brut este scăzut, indiferent de situația economică din țara gazdă. Acest impact pozitiv al programului este un indiciu clar al faptului că participanții din aceste zone relaționează mult mai strâns cu Europa, se consideră cetățeni europeni și împărtășesc valori europene mult pronunțate față de participanții din celelalte zone geografice.

Concluzii

De la debutul construcției europene și până la lansarea programului Erasmus în 1987, fațeta socială și culturală a unificării a fost supusă numeroaselor viziuni politice distincte, dar și limitărilor de natură economică ale Comunității.

Lansarea acestui program reprezintă pentru istoria Uniunii Europene o încununare cu succes a activității liderilor europeni și a viziunilor progresiste cu privire la creionarea viitorului Europei. Formarea identității europene și promovarea cetățeniei europene în rândul tinerilor, alături de dezvoltarea economiei bazate pe cunoaștere, care să susțină dezideratele proiectului european pe termen lung, au fost obiectivele care au asigurat succesul acestui program.

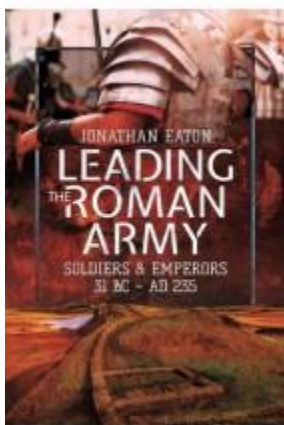
²¹ European Commission, *op.cit.*, p. 41.

Îndeplinirea acestor obiective s-a datorat implementării unui sistem de credite academice transferabile care a făcut posibilă convergența structurilor și a sistemelor de învățământ din statele membre. Acest sistem a devenit ulterior un instrument indispensabil al Procesului Bologna.

Mai mult decât atât, nu putem omite rolul acestui program în schimbarea paradigmei educaționale și implementarea reformelor specifice europenizării în fostele state ale blocului comunist. Programul Erasmus este în acest caz, un instrument fundamental în direcția internaționalizării sistemelor de învățământ superior din această regiune.

Datorită succesului înregistrat în rândul participanților, ceea ce a debutat ca fiind un program pilot în domeniul educațional, care să susțină dezvoltarea programelor de cooperare interuniversitară, a dobândit pe parcurs caracteristicile unui fenomen generațional. Reprezentanții generației Erasmus sunt cei care împărtășesc la scară largă valorile promovate de Uniunea Europeană, aportul acestora fiind invocat de cele mai multe ori în dezbateri cu privire la evoluția și viitorul Europei.

Recenzii • Reviews

Jonathan Eaton, *Leading the Roman army. Soldiers and Emperors, 31BC-Ad 235*, Yorkshire-Philadelphia, Pen & Sword Military, 2020, 340 p.

„Multe evenimente și în special cele care au afectat pe romani după moartea lui Nero, sunt martore ale faptului că un imperiu nu are mai nimic înfricoșător de arătat decât o armată care e lăsată în voia impulsurilor” – Principatul, rezultat al războaielor civile, este martor la creșterea graduală a rolului armatei pe scena politică și socială, reprezentând o adevărată provocare pentru sistemele de conducere imperiale în ce privește menținerea unui echilibru între armată – societate – clasă politică. Acestea sunt premisele de la care pleacă lucrarea lui Eaton și, chiar dacă la prima vedere pare să nu aducă prea multe noutăți, schimbarea apare enunțată pe la sfârșitul capitolului introductiv după o lungă prezentare a situației lumii romane la sfârșitul Republicii și începutul Principatului. Scopul cărții este deci de-a prezenta problemele/aspectele legate de managementul militar din timpul Principatului; mai precis: raporturile dintre soldați și împărați, asigurarea unei structuri instituționale menite să asigure permanenta loialitate a trupelor. Noutatea constă și în abordarea autorului care nu este una narativă ci tematică de vreme ce: „forțele care lucrează la asigurarea sau distragerea loialității soldaților pot fi înțelese cel mai bine prin deconstrucția variatelor nivele manageriale din cadrul armatei. Abordarea demonstrează adaptările graduale ale armatei romane la schimbările politice și strategice prin analiza individuală și colectivă a evoluției diferitelor metode de management al trupelor”. Mai pe scurt autorul merge pe cercetarea relațiilor de putere de la diferitele nivele de comandă ale armatei: centurioni, ofițeri de rang equestru și senatorial, comandant. De aici și noutatea absolută: accentul cărții nu cade pe prosopografie ci pe rolul de „manageri” ai cadrelor de conducere așa cum reiese din analiza surselor numismatice, epigrafice și istoriografice. Mergând pe firul managementului militar, autorul nu cade în capcana comparațiilor armatei romane cu cele moderne considerând că: „armata romană este o instituție unică, remarcabil de străină de conceptele moderne de forță armată”. Singurele aspecte comparabile sunt cele comportamentale, dar acestea sunt folosite pentru a întări un argument nu pentru a face unul.

Cele șase capitole merg gradual în dezbaterile problemelor de management militar: de la „influența politică a garnizoanei romane” și până la „conștiința politică în armata romană”, trecând prin aspectele de disciplină și morală, rolul centurionatului și al comandamentului de unitate, finalizând cu relația directă dintre împărat și trupele sale.

Capitolul I, *Influența politică a garnizoanei romane*, se concentrează pe prezența militară ca un factor ce scoate în evidență puterea împăratului. Această prezență de-a lungul Principatului cunoaște un trend crescător raportat la numărul populației. Dacă în timpul lui Augustus raportul era de 1:125/100, în timpul lui Severus raportul este de 1:45/25. Autorul insistă asupra tensiunilor dintre diferitele unități militare încartiruite într-un oraș, iar exemplele clare sunt date prin relația dintre Garda Pretoriană și cohortele urbane din Roma. De altfel pretorienii sunt prezentați ca și studiu de caz în acest capitol prin modelul comportamental (câteodată destul de agresiv) față de populație și celelalte unități ale armatei, dar și prin politica lor matrimonială (cu abia 5% căsătorii la nivelul întregii unități în sec.I. p.Chr.). Deși excursul istoric este cam lung, se pare că este o tendință generală a cărții ca partea de introducere istorică să fie cam lungă la nivelul fiecărui capitol, autorul ajunge la miezul problemei: rolul și locul prefectilor pretoriului în angrenajul politic și militar roman. Deși prefectura pretoriului este un post ecvestru, unii dintre prefecti puteau să provină din familiile senatoriale, dar și din rândurile de jos ale societății cum a fost cazul lui Nymphidius Sabinus sau Plotius Firmus sau primipili ridicați în grad: Casperius Aelianus și Marcius Turbo. Viața și cariera lor corespund parcă modelului de „Roman dream”, unii dintre ei ajungând să comande armate cum este cazul lui: Furius Victorinus, Macrinus Vindex, Bassaneus Rufus în timpul Războaielor Marcomanice.

Capitolul II, *Disciplina și moralul*, merge pe ideea creionării unei noi identități odată cu înrolarea în armată. După spusele lui Titus Livius, castrul roman devine o „altera patria”, cu propriul set de idealuri, ritualuri și cod comportamental. Autorul merge pe două coordonate: identitatea regională prezentă odată cu stabilirea armatelor în zonele de frontieră și identitatea „instituțională” creată, și menținută, la nivelul întregii armate romane. Primul aspect poate deveni un real pericol pentru unitatea armatei și implicit a imperiului: episodul din timpul celei de-a doua bătălii de la Cremona din 69 p.Chr., când militarii Legiunii a III-a Gallica s-au întors cu fața la Soare răsare conform credințelor lor orientale, iar forțele lui Vitellius au crezut că vin întăririle Flavianilor. Dincolo de aspectul anecdotic episodul ascundea o situație ce reprezenta o povară permanentă la nivelul managementului militar: disciplina nu trebuia să însemne doar ascultarea ordinelor, ci și conștiința unității. De aceea rolul

împăratului trebuia să fie cel de-a personifica disciplina, dar și virtuțile militare. *Disciplina* și *Virtus* erau două aspecte ale armatei destul de contradictorii, iar împăratul trebuia să găsească echilibrul fragil între impunerea disciplinei și menținerea loialității trupelor. Astfel, soldații erau încurajați să-și manifeste disciplina la nivel individual și comunitar, dar în același timp își puteau exprima identitatea lor individuală și de grup prin afișarea virtuților ostășești. Era deci un echilibru între tradițiile de *pietas et fides* vizavi de împărat și exprimarea valorilor marțiale care a pătruns la toate nivelele armatei romane.

Centurionatul de legiune este tema capitolului trei, o temă abordată din punctul de vedere al mobilității sociale și a statutului centurionului în cadrul unității precum și rolul lui de „interfață” între soldați și eșaloanele superioare, chiar cu împăratul. Centurionii sunt văzuți ca și „coloana vertebrală profesionistă a armatei”, dar și instrumente de menținere a disciplinei și trepte de avansare socială. Capitolul deși scurt în economia lucrării, recurge masiv la izvoarele epigrafice, istoriografice ale vremii, atent selectate pentru a sublinia aserțiunile autorului.

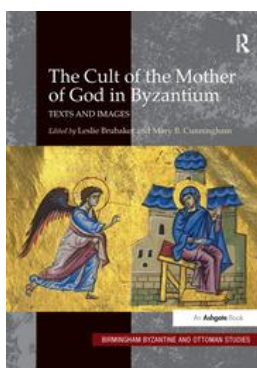
Capitolul patru, *La comanda armatei împăratului*, dincolo de titlul desprins parcă din epoca napoleoniană, discută problema serviciului militar și a importanței acestuia din punct de vedere managerial la nivelul claselor senatorial și ecvestru. „Senatorii și cavalerii probabil se temeau de soldați, dar nu și de serviciul militar” și din cauza presiunii familiale/sociale. Moștenire a mentalității Republicane, presiunea familială asupra tânărului se menține și în epoca Principatului, cu o serie de relații intrinsec sociale între ofițerii ce proveneau din aceste clase cum ar fi promovările bazate pe patronaj și bazate mai degrabă pe calități personale decât pe experiență militară. De aici și necesitatea ca și comandanții să caute subordonați cu experiență militară în special centurioni. „Competențele se puteau obține fie prin experiență personală, fie din manualele militare”, afirmă autorul care subliniază, din nou, că cea mai apreciată „competență” era loialitatea „de vreme ce împărații și generalii proveneau din aceleași straturi sociale, iar cei din urmă, cu sprijinul soldaților îi puteau detrona pe primii”.

Al cincilea capitol, *Conștiința politică în armata romană*, la prima impresie pare o ruptură față de firul tematic al capitolelor precedente, dar autorul reușește (după clasicul excurs istoric specific lui) să demonstreze două aspecte primordiale: 1. Pentru majoritatea soldaților de pe cuprinsul Imperiului figura împăratului era cât se poate de distantă 2. Distanța fizică era compensată prin monede,

statui, donative, scrisori imperiale deci, printr-o serie de acte menite a sublinia relația „personală” dintre împărat și soldați și rolul acestuia de „binefăcător” în special al celor loiali lui. Ideile sunt dezvoltate în ultimul capitol al cărții *Împăratul și soldații săi* (parcă tot de inspirație napoleoniană), unde figura *imperator*-ului care „nu este șef de trib războinic ci *izvorul* privilegiilor și beneficiilor serviciului militar efectuat cu loialitate”. Campaniile militare sunt în acest context, ocazii de a arăta și loialitatea împăratului față de armatele sale, și prilej de-a arăta soldaților implicarea familiei imperiale în bunul mers al imperiului. Figura paternă a împăratului (și maternă în cazul împărăteselor) contribuia în mod decisiv la întărirea sentimentului comunitar în cazul conflictelor. El apărea ca un *commilitio*, iar supravegherea operațiunilor militare (așa cum apare și pe Columna lui Traian), avea un puternic substrat identitar. Practic se evidenția dubla relație: armata este un instrument al „managementului” imperial, iar soldații se bucură de binefacerile echilibrului social oferit de împărat, în schimb își oferă loialitatea lor care, devine un aspect esențial al domniei. Evenimentele anului 69 p.Chr. când „*exercitus facit imperatorem*” au arătat clar această simbioză între împărat și soldătime.

Lucrarea lui Eaton, deși prezintă cam multe excursuri istorice cunoscute, reușește să atragă atenția prin abordările mai puțin tradiționale, iar perspectiva „managementului militar” transformă cartea într-o lectură novatoare.

Fábián István

The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images, vol. editat de Leslie Brubaker și Mary B. Cunningham, New York, Routledge, 2016, 307 p.

În ultimii ani au apărut diferite studii pe tema cultului Mariei, monografii, lucrări la diferite conferințe, colecții de eseuri, expoziții de obiecte în ideea de a contura mai bine imaginea, rolul pe care îl ocupă Fecioara în credința creștină, și nu numai. În continuare, vom încerca să explicăm cultul Fecioarei Maria în perioada bizantină prin analiza eseurilor din volumul cu aceeași tematică *The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images*, editat de Leslie Brubaker și Mary B. Cunningham. Oare aceste noi cercetări ne relevă mai multe informații și ne fac să înțelegem mai bine ce statut a ocupat Maria în Bizanț? Vom avea o altă perspectivă asupra acestui cult?

Cine a fost acest personaj fascinant, despre care Biblia nu ne oferă multe informații și cum a influențat credința, mai ales cea creștină putem afla din surse istorico-arheologice și religioase. Interpretarea numelui „Maria” (forma gr.-lat. a ebr. Miriam „vizionara”, „doamna/stăpâna”), mama lui Iisus, a trezit interesul istoricilor și teologilor¹. Interesant este faptul că în Biblie nu apare menționată ca și „Fecioara Maria” sau „Maica Domnului”, ci ca Mama lui Iisus, originară din Nazaret, aparținând tribului lui Levi. Numele părinților ei sunt cunoscuți din Evanghelia apocrifă a lui Iacob, ea fiind fiica lui Ioachim din tribul lui Iuda și a Anei din tribul lui Levi, care ajunseseră la o vârstă înaintată fără să aibă copii. Printr-o minune, o vor avea pe Maria, pe care la vârsta de 3 ani o vor lăsa la Templul din Ierusalim². Ea face un legământ de castitate, dar se va căsători cu mai în vârstă Iosif și va avea o zămislire miraculoasă, născând pruncul Iisus. Maria este foarte puțin prezentă în timpul vieții publice a lui Iisus, apar câteva mențiuni, ca de exemplu la nunta din Caanan. Este prezentă și se scrie despre suferința ei când este răstignit fiul ei. Însă, nu este menționată la Învierea Domnului, puține date apar despre ea la coborârea Sfântului Duh asupra Apostolilor, apoi nu se mai vorbește deloc despre ea. Biserica, ulterior, îi va aduce slavă prin sublinierea naturii ei divine după ridicarea la cer a trupului ei și încoronarea ei alături de fiul ei, în cer³. Despre viața ei nu au rămas multe scrieri, dar cele mai numeroase sunt cele apocrife și scurte relatări în Noul Testament. Însă, cea mai bogată sursă în informație rămâne Protoevanghelia lui Iacob, din a doua jumătate a secolului II, despre viața ei de la naștere și până l-a născut pe Iisus.

Apoi, prima menționare mariologică este cea făcută în secolul II de Iustin, care pornind de la Întâia Carte a lui Moise, realizează printr-o antiteză cu Eva, bunătatea, ascultarea, credința Mariei, determinând o primă adorare. Pe de altă parte, interesant este faptul că Maryam „cea temătoare de Dumnezeu” este menționată nominal în Coran, în Islam fiind una dintre cele mai bune 4 femei care au trăit și prima dintre femeile care au ajuns în Paradis. Cu toate acestea, tradiția islamică nu îi recunoaște natura divină⁴. Cea mai importantă acțiune în conturarea dogmei mariologice este cea de la Conciliul din Efes din 431, unde s-a stabilit că Maria, „în virtutea uniunii celor

¹Martin Bocian, *Dicționar enciclopedic de personaje biblice*, București, Editura Enciclopedică, 1996, p. 277.

²R. P. Nettelhorst, *Cele mai fascinante personaje din Biblie*, București, Editura Rao, 2008, p. 143.

³Fernand Comte, *Marile figuri ale Bibliei*, București, Editura Humanitas, 1995, p. 153.

⁴Martin Bocian, *op.cit.*, pp. 278-279.

două naturi în unica Persoană a fiului său, trebuie venerată ca Maica Domnului”, adică Theotokos. După acest conciliu, cultul marian va fi definitivat în liturghii, artă, arhitectură, iconografie⁵. Învățătura creștinilor orientali asupra Madonei, cuprinde 3 ipostaze ale Mariei: mireasă, Mamă și fecioară⁶. Despre moartea Mariei nu avem surse, iar ceea ce știm provine din tradiția veche. Sărbătoarea bizantină Adormirea Maicii Domnului, corespunde în biserica catolică - Înălțării, din 15 august. Mai multe biserici latine dedicate Madonei prezintă în reprezentările iconografice Adormirea asemeni Înălțării, și anume în ambele variante, Maica Domnului este înfățișată stând culcată și înconjurată de Apostoli și Iisus, care este prezent (dar nevizibil) și având în mână sufletul Mariei-drept dovadă a primirii ei în Împărăția divină. Așadar, la 15 august, în liturghia bizantină se sărbătorește „Maica celor vii”, se „sfințește Cel Viu” și „se prefigurează adormirea noastră”. Imnul Acatist, „monument al literaturii bizantine”, este probabil cel mai frumos imn și cea mai frumoasă rugăciune închinată Maicii Domnului, de o importanță mare, dat fiind faptul că se rostește în picioare. Apare menționat în 626, dar se pare că a fost scris cu un secol înainte. Imnul are 24 de strofe, care celebrează misterul întrupării și preamărește frumusețea și natura aparte a Maicii Domnului, Mireasă și Fecioară⁷.

După cum aminteam, în ultimii ani au apărut volume care reunesc lucrări de cercetare pe teme cultului Maicii Domnului, volumul *The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images*, editat de Leslie Brubaker și Mary B. Cunningham, se înscrie printre cele mai recente. Cartea are la bază cercetări anterioare, unele publicate și separat, și își propune să aducă completări și elemente interesante temei bizantine, prin anumite întrebări tematice centrale ideii de adorare dedicate Maicii Domnului. O cunoaștem drept Mama lui Iisus, dar dacă privim atent detaliile dezvăluite de autorii acestui volum, vom observa că această persoană este mai mult de atât. Stă la baza relației om-Dumnezeu, și ne ajută să răspunde la multe întrebări din sfera religioasă creștină. O parte din răspunsuri ne vin din originea și semnificația imaginilor religioase bizantine, din cultul relicvelor, din credințele populare, chiar și din însuși creștinismul catolic și cel ortodox. Volumul a fost publicat prima dată în 2011 de Ashgate Publishing (prezenta ediție fiind din 2016) și este alcătuit din 16 studii împărțite pe trei secțiuni, la care se adaugă o introducere și concluzii. De asemenea, conține și câteva ilustrații color reprezentative cu Fecioara, care dau contur textelor expuse.

5 Michelina Tenace, *Creștinismul Bizantin*, Chișinău, Editura Cartier istoric, 2005, pp. 135-136.

6 *Ibidem*, p. 141.

7 *Ibidem*, pp.149-152.

Din introducere aflăm foarte multe detalii despre subiectele dezbătute în studiile volumului, și anume că în ultimii ani, a crescut interesul pentru cultul Fecioarei, mai ales pentru perioada antichității târzii și bizantine. Un punct important, de la care au pornit numeroase discuții și întrebări a fost expoziția de icoane a Maicii Domnului la Muzeul Benaki în Atena (2000), care a fost însoțită de un catalog editat de Maria Vassilaki, cu scurte texte despre obiectele expuse; a fost scos și un volum al conferinței care reunea istorici ai artei și istorici. În ceea ce privește scrierile, baza a fost pusă de Nicholas Constanas cu *Waving the body of God* (1995) care deschidea orizonturile spre studierea imaginarului, a limbii și omiliilor dedicate Mariei; cea de a doua analiză, tot în această direcție, este studiul lui Brian Daley cu o serie de traduceri și comentarii despre omiliile dedicate Mariei din perioada de început bizantină; este o foarte bună sursă documentară⁸. O altă temă abordată în acest volum, dar și de interes general este cea a lui Theotokos (Născătoarea de Dumnezeu) care apare în legătură cu studiile bizantine de natură istorică, istoria artei sau liturgică.

Întrebări ce derivă din curiozitatea cercetătorilor, dar și a cititorilor, sunt puse în introducere: de ce acest subiect este la mare căutare? Ce anume trezește curiozitatea și îndemnul la cercetare? Lucrările reunite în acest volum răspund acestui subiect? Cultul Fecioarei este un subiect vast, care are granițele încă deschise și pentru care se utilizează o diversitate de surse, de la icoane și relicve, la texte religioase canonice și apocrife. În volum editorii specifică faptul că există goluri în ceea ce privește sursele și informațiile, adică din secolul II, de la Protoevanghelia lui Iacob și Imnul Acatist până în secolele IV-V când, atenția cade asupra altor mărturii și se poate construi o imagine veridică. Tocmai acel gol documentar de aproape trei secole a permis apariția unor povestiri apocrife despre Fecioară⁹.

Primul studiu din volum este scris de Rina Avner și se referă la Theotokos la Kathisma și la primele sărbători marianice. Cercetarea a pornit de la descoperirile arheologice din situl creștin de la Kathisma, o localitate situată pe drumul de la Ierusalim la Bethleem, unde dovezile istorice au alimentat venerarea Mariei Theotokos. Autoarea a demonstrat și cum acest loc sfânt a influențat și a dus la definirea sărbătorilor și a credinței în Fecioară. Primele sărbătoriri au fost în legătură cu Theotokos (fără Iisus) și data originară a fost 15 august¹⁰.

8 *The Cult of the Mother of God in Byzantium*, New York, Routledge, 2016, p. 1.

9 *Ibidem*, pp. 3-4.

10 *Ibidem*, pp. 9; 29.

Următoarea lucrare îi aparține lui Derek Krueger și are ca temă centrală Maica Domnului ocrotitoare în secolul VII, apelând la suportul antropologic, oferit de lucrările lui John Moschos - *Spiritual Meadow* și ale lui Antony of Choziba - *Miracles of the Theotokos at the Monastery of Choziba* și *Life of Mary of Egypt*. În aceste scrieri, Fecioara este văzută simbolic ca un liant între sacru și profan¹¹. Așadar, Maria este un fel de gardian între cele două universuri, între puritate și păcat, și asemeni imnului ei, această barieră penetrabilă divide, dar și unește divinitatea și omenirea, pe creator și creația lui. Totodată sunt analizate corpul, hainele, imaginea Mariei în arta de început a perioadei bizantine, cu precădere din secolele VI-VII. Descrierile imaginilor sunt în marea lor majoritate legate de „natura lui Christos”. Astfel, maternitatea Fecioarei în artă, în perioada pre-iconoclastă s-a concentrat pe demonstrarea naturii umane a lui Iisus, după cum cultul marianic, dezvoltat în perioada post-iconoclastă a pus accentul pe persoana ei, pe stările ei interioare, pe emoții și sentimente¹².

Cea de-a doua secțiune a volumului cuprinde 4 eseuri pe tema largă a epitetelor și tipologiei Theotokos. Astfel, Margaret Baker explică, în context creștin, de ce Maica Domnului înseamnă Mama celei de-a doua persoane din Sfânta Treime, deci a lui Hristos, căreia îi este atribuită adesea puterea Înțelepciunii. Autoarea trece în revistă mai multe epitete asociate cu numele Mariei, în imaginarul religios, mai ales în textele ce-i sunt dedicate, precum Imnul Acatist, canonul Acatist și Protoevanghelia lui Iacob, precum și în tradiția iudaică și în câteva mențiuni epigrafice¹³. Ulterior, Leena Mari Peltomaa și-a concentrat atenția asupra imnului acatist, creație a secolului V, important pentru credința creștină deși nu i se cunoaște autorul¹⁴.

Au mai fost analizate, de către N. Smelova, imnurile siriace melkite închinat Maicii Domnului, din secolele IX-XI, traduceri din limba greacă. Autoarea concluzionează că aceste imnuri pot ilustra trei tipuri diferite ale pătrunderii iconografiei bizantine în comunitățile creștine din Siria; câteodată, traducătorii au propus propriile interpretări, alterând semnificația inițială a textelor¹⁵.

Cea de-a treia secțiune a volumului încearcă să facă lumină în acest cult prin studierea slujbelor din secolele VIII-IX, a rugăciunilor, a pietății și a evlaviei pentru Maica Domnului. În această direcție, Andrew Louth a studiat legătura dintre Maica Domnului și Ioan din Damasc, văzută ca liant între omenire și Dumnezeu. Autorul s-a

11 *Ibidem*, p. 31.

12 *Ibidem*, p. 51.

13 *Ibidem*, pp. 92-108.

14 *Ibidem*, pp. 115-116.

15 *Ibidem*, pp. 122-131.

folosit de opera lui Ioan din Damasc, pentru a desprinde elaborarea sa doctrinală, în formă narativă¹⁶. Rămânând în sfera scrierilor apocrife, următorul studiu, semnat de Mary B. Cunningham, este despre literatura omiletică dedicată Maicii Domnului. Autoarea a ajuns la concluzia că Protoevanghelia lui Iacob a fost baza de la care s-a dezvoltat în secolul VIII literatura omiletică despre Maica Domnului.

Așadar volumul *The Cult of the Mother of God in Byzantium: Texts and Images* reunește texte complexe, mai ales cu încărcătură istorică și teologică, care demonstrează profunzimea subiectului și posibilitățile de aprofundare în viitor.

Aurora Ioana Răduțiu

Radu Mârza, *Călători români privind pe fereastra trenului. O încercare de istorie culturală (1830-1930)*, Iași, Editura Polirom, 2020, 214 p.

Ce mai reprezintă astăzi o călătorie cu trenul, dacă nu o provocare pentru cei care vor să străbătă altfel distanțele, decât în viteza avionului sau în confortul automobilului gonind pe o autostradă? Ce mai reprezintă astăzi o călătorie cu trenul dacă nu o experiență care poate sugera o diversitate de modele, de la Orient Express, la TGV sau la mai modestele accelerate care împânzesc și acum o parte a Europei și dinamizează spiritul de aventură mai ales al celor tineri? Cu siguranță, o călătorie cu trenul oferă încă ceea ce dintr-un avion este greu de perceput: schimbări de peisaj, de arhitectură, frânturi de structuri urbane și rurale, o conștiință a frontierelor politice și a diferențelor culturale, atunci când lași în urmă regiuni și țări diferite. Rămâne tentația de a găsi un loc la fereastră, de unde să poți privi, o lume, din mișcare. Dar ce au însemnat acum aproape două veacuri astfel de călătorii?

Cartea semnată de Radu Mârza pleacă de la această tentație de a găsi răspunsuri în trecut, pentru mecanisme încă familiare și de aceea este una surprinzătoare pentru istoriografia română, care până în ultimii ani a rămas străină față de o abordare a călătoriilor din perspectiva unei istorii culturale. Inițiative laudabile veniseră totuși din partea unor filologi, prin contribuțiile lui Florin Faifer (*Semnele lui Hermes. Memorialistica de călătorie (până la 1900) între real și*

16 *Ibidem*, p. 156-160.

imaginar, 1993) și ale lui Mircea Anghelescu (*Lâna de aur. Călătorii și călătoriile în literatura română*, 2015). Este lăudabil și interesul recent al editurii Humanitas, pentru editarea unor jurnale de călătorie, ca și a altor lucrări complementare (cum este cartea lui Constantin Ardeleanu, *O croazieră de la Viena la Constantinopol. Călătorii, spații, imagini, 1830-1860*, 2021).

Numele lui Radu Mârza este cunoscut între istoricii contemporani mai ales datorită contribuțiilor sale în domeniul slavisticii, așa că lectura acestui volum dezvăluie o altă față a istoricului ardelean. Ideea cărții a pornit atât de la o valență didactică (cursurile ținute la specializarea „Turism cultural”, începând cu anul universitar 2021/2013), cât și de la o valență personală (pasiunea pentru călătorii, gustată încă din copilărie). Așa cum mărturisește Ovidiu Ghitta, în prefață, cartea lui Radu Mârza este un model analitic, atât prin bogăția informațiilor, prin tema captivantă, cât și prin stilul cu care este articulat subiectul: „avem în față o carte alertă despre practici și reprezentări din primul veac de turism pe calea ferată. Merită să vă lăsați purtați în cadența ei, chiar dacă nu veți întâlni situații complicate, precum cele imaginate de Agatha Christie pe vremea când Rebreanu admira din cupeu frumusețile Italiei. Radu Mârza are darul de a vă captiva cu istorisirea sa, ca unul care gustă din plin ideea de a călători cu gândul în anii de glorie ai Orient-Expressului” (p. 11).

Dincolo de fluența și cadența literară a textului, care-l face pe cititor să privească constant cu interes spre următorul capitol, cartea se remarcă prin eșafodajul metodologic foarte bine articulat. Astfel, de la primele pagini, Radu Mârza ne dezvăluie întrebările principale de la care a pornit în cercetarea sa: „ce vede călătorul când privește pe fereastra vagonului? La ce se gândește? Ce îl interesează când descrie ce vede pe fereastra vagonului? Cum îi vede pe ceilalți călători din tren sau de pe peron sau cum vede gara?” (p. 14).

Că suntem în teritoriul istoriei culturale ne convinge nu doar prin aceste întrebări din debutul cărții, ci și prin înlănțuirea raționamentelor unei cercetări axate asupra unui veac al modernității românești, anii 1830-1930: „perioada pe care am avut-o în vedere este aproximativ 1830-1930, adică primul secol de călătorie feroviară. De ce primul secol? Pentru că în acest răstimp calea ferată, cel mai dinamic indicator al Revoluției industriale, transformă radical transporturile și comunicațiile în Europa și în lume și revoluționează arta călătoritului. Nu este vorba doar de viteză, confort și alte avantaje, ci de aspecte mult mai subtile, de natură socială și culturală. Acestea țin de raportarea individului (călătorului) la teritoriu și la dificultățile străbaterii acestuia, la natură și la locurile traversate (locuri cu valoare sentimentală, istorică), de un nou mod de

socializare (peronul, compartimentul vagonului de tren, gara), de noi instituții (calea ferată, gara, vama, poliția de frontieră, restaurantul gării etc.). O privire asupra acestor aspecte constituie un capitol interesant și chiar spectaculos al oricărei cercetări culturale și sociale asupra călătoriei cu trenul, de aceea cartea de față va stârni asupra lor” (p. 15).

Cartea *Călători români privind pe fereastra trenului. O încercare de istorie culturală (1830-1930)* impresionează și prin bogăția surselor, prevalent literare și artistice, adică jurnale de călătorie, pagini de corespondență, amintiri, reportaje, asociate cu imaginile artistice, tablouri celebre, ce conferă culoare și armonizează această temă inedită de cercetare.

Conținutul cărții se ramifică treptat, fiecare capitol proiectând neașteptate lumini asupra a ceea ce ne-am obișnuit să numim mentalități colective: de exemplu, temerile cu care s-au confruntat primii călători cu trenul, noua sociabilitate ce se înfiripa în cadrul limitat al compartimentului de tren, imaginea gărilor – ca un spațiu al diversităților etnice și lingvistice etc. Radu Mârza a reținut numeroase detalii din însemnările de călătorie ale primilor români care au pornit în această insolită aventură, începând cu Petrache Poenaru (1831), continuând cu Ion Codru Drăgușanu (1842-1843) și cu George Barițiu (1847). Autorul a lecturat cu multă atenție numeroase însemnări de călătorie, extrăgând esențe și meditănd cu maturitate asupra celor consemnate de naratori. Frecvent, el a inserat fragmente din sursele investigate, ce au astfel rosturi argumentative. Lumea asupra căreia s-a concentrat Radu Mârza în această carte este atât cea a unor călători care au experimentat acest nou mijloc de transport inițial pe meleaguri străine, cât și a călătorilor care au beneficiat de avantajele construirii primelor tronsoane de cale ferată de la noi, inaugurate de linia Arad-Alba Iulia, în anul 1868. Este meritoriu și interesul autorului pentru aspectele lingvistice, adică pentru eforturile succesive de a se închea o terminologie corespunzătoare, în limba română, un proces dificil, de durată, în urma căruia neologismele și-au făcut finalmente loc. Astfel, dacă Ion Codru Drăgușanu (p.52) a încercat să introducă termeni noi, ca „imbarcader” (peron) sau „tragăn” (garnitură de tren), care azi ni se par dintr-un registru extrem de arhaic, dar care la vremea respectivă băteau la poarta inovațiilor lingvistice, George Barițiu (p.70) a cochetat cu „drumuri ferecate” (în sens de căi ferate) ori cu „trăsură” și „căroi” (cu sensul de vagon).

Periplul lui Radu Mârza asociază intelectuali cunoscuți mai ales prin activitatea lor politică și prin contribuțiile lor literare, dar care în acest caz devin parte a unei istorii culturale, în ipostaza lor de

călători, cum este cazul lui Mihail Sadoveanu și Liviu Rebreanu, cărora le este dedicat capitolul III: „Sadoveanu este un iubitor pătimaș al naturii și un mare pictor al peisajului în cuvinte, dar în același timp este un călător modern, care nu refuză automobilul sau trenul. L-am găsit călător cu trenul atât pe meleaguri românești, cât și în străinătate, de aceea am considerat potrivit să cercetăm ambele perspective” (p.141).

Exercițiul analitic al lui Radu Mârza străbate un drum lung de un veac, în care s-a coagulat și o evoluție mentală în lumea românească, căci, treptat, călătorii s-au transformat în turiști, descoperind fascinați peisaje neașteptate, dar și metropole europene, locuri cu rezonanțe istorice ori semnele aparte ale industrializării.

Cartea lui Radu Mârza oferă acea bucurie a lecturii, sentimentul că timpul dedicat parcurgerii textului este unul în care fiecare pagină te poate surprinde cu o idee pe care până atunci nu ai avut-o ori că te poate purta într-un dialog imaginar cu sursele explorate, și finalmente cu tine însuși. Este atât o carte de specialitate, care validează importanța explorării unor contribuții valoroase din istoriografia occidentală, dar în egală măsură o carte accesibilă unui public mai larg, prin fluența stilistică, ca și prin spectacolul uman, surprins prin filigranul acestor consemnări subiective ale unor călători de odinioară.

Corina Teodor

Mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849-1918. Documente, vol. VII/1, vol. VII/2, Dumitru Suci (coord.), Simion Retegan Lőránd Mádly, Mirela Popa-Andrei, Daniela Deteșan, București, Editura Academiei Române, 2015, 505 p.; 2019, LXXXI +473 p.

Corpusurile de documente reprezintă o provocare individuală și colectivă pentru cercetarea istorică, întrucât realizarea lor implică eforturi de durată, coordonare și o muncă de echipă susținută mai ales de competențe speciale privitoare la limba izvoarelor, paleografie, tehnici de transcriere și editare a documentelor istorice.

Acest demers dorește să pună în lumină încă o dată importanța acestei laturi a cercetării istorice.

Prezentarea de față face referire la două volume de documente editate sub titulatura *Mișcarea națională a românilor din Transilvania (1849-1918). Documente, vol. VII/1*, 15 iunie 1863 - 25 octombrie 1865, volum editat de Dumitru Suciuc în calitate de coordonator, Simion Retegan, Loránd Mádly, Mirela Popa-Andrei și Daniela Deteșan, care cuprinde o selecție a celor mai relevante documente din perioada specificată în titlu, și care acoperă spațiul Transilvaniei cunoscut îndeobște ca Marele Principat al Transilvaniei. Complementar, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania (1849-1918). Documente, vol. VII/2*, 15 iunie 1863 - 25 octombrie 1865, cuprinde documente referitoare și la activitatea politico-națională a românilor din Banat, Crișana și Partium, documente care se regăsesc, ca o noutate față de volumul I, în arhivele din vestul țării, în special în cele din Arad și Timiș. Volumul al doilea, care a văzut lumina tiparului în 2019 la Editura Academiei Române, este o completare a datelor „referitoare la viața politică și socială a națiunii române din Monarhia austriacă în anii când la Sibiu a funcționat prima și singura dietă românească”(p. VI).

Fără o analiză atentă a studiilor introductive ale celor 2 corpusuri de documente, studii generoase semnate de Dumitru Suciuc și Loránd Mádly pentru primul volum și de Loránd Mádly, Mirela Popa-Andrei și Daniela Deteșan pentru cel de al doilea, care nu doar introduc în tematica perioadei, ci relevă și aspecte specifice ale emulației naționale, cititorul poate fi intrigat că titlurile celor 2 volume (și interfețele) sunt identice.

Studiile introductive ale celor două corpusuri de documente abundă în explicații și reprezintă o introducere largă în tematica perioadei, o descriere a relațiilor politice, explicații atente ale diferitelor tipuri de documente asupra cărora autorii celor două studii au considerat că trebuie să insiste. Sunt studii valoroase care pot fi exploatate eficient de cei interesați și aduc clarificări despre un proces politic și național complex, ale cărui aspecte nu sunt pe deplin cunoscute de către istorici.

Volumele se înscriu în vastul proiect de cercetare *Mișcarea națională a românilor din Transilvania (1849-1918). Documente* - proiect prioritar al Academiei Române, derulat în cadrul sectorului de istorie națională de la Institutul de Istorie „George Barițiu” din Cluj-Napoca, care are ca scop publicarea celor mai relevante documente referitoare la mișcarea națională românească din Transilvania și care a ajuns în momentul de față la volumul VII/2, volum ce acoperă perioada 15 iunie 1863-25 octombrie 1865. Această colecție de documente referitoare la mișcarea națională a românilor din

Transilvania a fost caracterizată de acad. Camil Mureșanu „o cronică și o epopee a Risorgimento-ului românesc”(p. V/VII/2).

Prin documentele inedite selectate, prelucrate și inserate în volum de către autori, se conturează o realitate complexă a acestei perioade, realitate care a intrat în atenția celor mai diverse foruri administrative, politice, militare și eclesiastice de la toate nivelurile locale până la autoritățile centrale de la Viena.

Cele 289 de documente din primul volum și 264 din volumul al doilea, cele mai multe inedite, provenind din arhivele de la Viena, Budapesta, precum și de la cele din țară, se prezintă sub formă de rapoarte, decizii, memorii, circulare, petiții, corespondență, în limbile germană, română și maghiară.

Volumele pun în circuitul științific o bogată și relevantă informație depistată în arhivele vieneze referitoare la Transilvania, Banat, Partium și Maramureș, informație care face referire la cele mai importante probleme care au făcut subiectul dezbaterii în forurile centrale, inclusiv la nivelul Cancelariei imperiale. În acest sens, un grupaj semnificativ îl reprezintă proiectele de legi dietale elaborate la Sibiu și mai ales, dezbaterile pe marginea lor la nivelul instituțiilor centrale de la Viena, care reflectă în cel mai înalt grad poziția față de realitățile din Transilvania.

Chestiunile eclesiastice ale vremii își găsesc, de asemenea, locul în volum: sunt reprezentate atât problemele greco-catolicilor, cu conotațiile lor politice, cât și cele ale ortodocșilor, care în acești ani se bucură de o intensă mediatizare în contextul eforturilor de constituire a Mitropoliei Ortodoxe a Transilvaniei din 1864, sub autoritatea și prestigiul eclesiastico-politic al mitropolitului Andrei Șaguna. Acest din urmă proces este bine reprezentat în volumul VII/2, cu toate ecourile și implicațiile sale.

Sunt publicate și numeroase documente provenind din arhivele maghiare, surse extrem de importante ce vorbesc despre acțiunea petiționară românească, demersurile privind punerea în aplicare a legislației și deciziilor Dietei de la Sibiu.

De asemenea, sunt surprinse evenimentele din a doua parte a anului 1865 care aveau să imprime o altă traiectorie a evoluțiilor politice din provincia transilvană, de data aceasta, defavorabilă românilor, și care, în contextul dizolvării Dietei de la Sibiu la 1 septembrie 1865 va institui noul curs politic la nivelul imperiului spre formula dualistă.

Documentele acoperă, așadar, o gamă largă de probleme: politice care sunt desigur predominante, sociale, aspecte de ordin confesional și cultural etc., oferind o imagine complexă a realităților acelor ani decisivi în efortul românilor pentru afirmarea lor națională.

Volumele pun în circuitul istoriografic documente inedite de o deosebită importanță, fiind din punct de vedere științific, de o incontestabilă valoare și utilitate pentru toate categoriile de specialiști preocupați și interesați de istoria politică a Transilvaniei în secolul al XIX-lea în conexiunile sale cu spațiul geopolitic din care a fost parte și, desigur cu celelalte teritorii locuite de români.

Notele și comentariile inserate acolo unde este cazul reprezintă, de asemenea, o sursă de detalii și informații pentru cei interesați. Redactarea după toate criteriile academice a documentelor, confirmă valoarea științifică a celor două tomuri.

Chiar dacă în contextul actual, în care accesul la arhive și digitalizarea accelerează foarte mult efortul de documentare, aceste volume de documente sunt deosebit de utile, pentru că au în spate un efort de prelucrare și contextualizare extrem de intens.

Proiectul *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1848-1918* a debutat în anii '70 și a vizat identificarea, publicarea și punerea în circuitul științific și istoriografic, într-un corpus de documente a surselor referitoare la activitatea politică a românilor din Transilvania după 1849. În acest sens s-a constituit un colectiv de cercetare care inițial și-a propus să investigheze toate arhivele relevante din spațiul fostei Monarhii dunărene privitoare la aceste aspecte. S-au adunat mii de fotocopii, microfilme, transcrieri din care însă primul volum a văzut lumina tiparului abia în 1996, după ce au existat mai multe încercări de publicare a unor volume, dar care au fost serios cenzurate de mai marii istoriografiei vremii.

În aceste volume există o corespondență care lipsește cu desăvârșire din lucrări considerate de referință privitoare la viața politică a Transilvaniei și mă refer concret la corespondența dintre guvernatorul Transilvaniei Louis Folliot de Crenville cu autoritatea imperială, cu prim ministrul Anton von Schmerling, cu arhiducele Rainer, etc.

Din 1996 s-au publicat până în prezent 8 volume. Acestea acoperă o problemă extrem de vastă care privește atât realitățile politice locale de la nivelul provinciei, cât și pe cele din relația cu autoritățile centrale de la Viena, în diversele aspecte politico-juridice, administrative cât și cele legate de învățământ, probleme fiscale. Totodată, foarte multe documente sunt legate de istoria bisericii, în principal referitoare la înființarea mitropoliei greco-catolice din 1853, a Concordatului dintre Imperiul Habsburgic și Vatican (1855), precum și separația ierarhică a ortodocșilor față de mitropolia de la Carlowitz. Un aspect foarte important îl reprezintă corespondența politică a principalilor reprezentanți ai elitei transilvănene atât în relația cu autoritățile imperiale și guvernamentale de la Viena, cât și cea dintre

aceștia și care pune în lumină principalele viziuni și strategii pe care le-au gândit în efortul lor de emancipare și construcție națională, firește raportate la contextul politic creat de autoritățile imperiale în perioada neoabsolutistă și semiliberală.

Ca și în cazul celorlalte corpusuri de documente pe care colectivul *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1848-1918* le-a editat, și cele două volume prezentate aici sunt însoțite de indici onomastici și de localități în limbile română, maghiară și germană, împreună cu explicații aferente, ceea ce asigură un plus de utilitate și facilitează foarte mult consultarea volumelor și urmărirea corespondenței sau implicării unei personalități sau evoluția unui anumit spațiu geografic, prin prisma acestor documente editate.

La rândul lor, regestele documentelor sunt de utilitate pentru identificarea și urmărirea unor problematici specifice la care fac referire documentele.

Unul dintre neajunsurile celor două volume îl reprezintă faptul că documentele în limba germană nu sunt însoțite de o traducere integrală în limba română, ceea ce reprezintă un impediment pentru utilizatorii fără cunoștințe de limba germană. De dorit ar fi ca accesul la aceste volume, consistente și dificil de procurat și de manevrat, ca de altfel la toate volumele de documente privitoare la istoria națională și la problematica complexă a luptei de afirmare, să poată fi mai facil prin accesarea lor în format electronic.

Anișoara Balog

Constantin Bărbulescu, *România Medicilor. Medici, țărani și igiena rurală de la 1860 la 1910*, București, Editura Humanitas, 2015, 356 p.

Problemele legate de aspectele sociale ale României moderne dintre anii 1860-191, ocupă un loc important printre temele de cercetare abordate de istoricii contemporani. Constantin Bărbulescu, autorul lucrării, este absolvent al Facultății de Istorie și Filozofie a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, unde în prezent este conferențiar universitar. Acesta a obținut titlul de doctor în istorie, la aceeași facultate, în 2005, iar în anul 2011 a obținut încă două titluri de doctor, unul în sociologie (la SNSPA), iar celălalt în antropologie și etnologie (la Universitatea din Perugia).

Lucrarea sa se înscrie în registrul lucrărilor de imagologie socială, obiectul central fiind imaginea țăranului și a lumii rurale, imagine pe care o construiește în a doua jumătate a secolului al XIX-lea elita mai bine spus corpul profesional medical.

Lucrarea este structurată în trei capitole: *România văzută prin ochii medicilor*, *Discursul medical despre țăran și lumea rurală* și *Cultura medicală versus cultura țărănească* și așa cum precizează în titlu, perioada urmărită de autor este cuprinsă între anii 1860-1910.

Primul capitol este împărțit în două subcapitole în care sunt prezentate rapoarte ale medicilor de plasă, medicilor primari de județ, ale Consiliului Sanitar Superior, ale inspecțiilor sanitare, ale Serviciului sanitar al Capitalei, ale medicilor spitalelor rurale și ale medicilor de regiment. Autorul se lasă condus pe ulițele satului românesc de către medicii care au consemnat realitatea în rapoartele lor, ulițe pline de noroi toamna și primăvara, gospodării țărănești pline și ele de noroaie, fără adăposturi pentru animale, locuințe insalubre care de cele mai multe ori adăpostesc într-o singură încăpere membrii unei familii numeroase.

În „Amintiri din practica medicală” autorul face o trecere în revistă a memoriilor personalităților marcante ale elitei medicale, precum: Victor Gomoiu, C. D. Severanu, Vasile Bianu, Nicolae Krețulescu, Zaharia Petrescu, N. Burghel și a. Atenția acestora este orientată pe individ.

În cel de al doilea capitol al lucrării, *Discursul medical despre țăran și lumea rurală*, autorul tratează subiecte legate de igiena corporală, vestimentația, igiena locuinței și a gospodăriei, alimentația și alcoolismul, bolile specifice populației rurale și degenerarea rasei. În ceea ce privește igiena corporală și vestimentația, medicii în consemnările lor de la sfârșit de secol al XIX-lea cataloghează țăranul drept „o ființă mizerabilă în pielea sa”, „Baie generală niciodată nu fac, nici femeile, nici bărbații, și aceștia nu se spală decât excepțional, totuși, unii dintre ei „nu se spală decât o dată pe săptămână, duminică, dar și atunci dau cu puțină apă pe obraz și pe mâini”. Cauza acestei situații a fost cu siguranță lipsa săpunului și a băilor, deși încercări de construire a unor băi publice au existat, dar în cele din urmă destinația clădirilor menite să adăpostească aceste băi a fost deturnată.

În ceea ce privește vestimentația, aceasta era una defectuoasă, țăranul nu pune prea mare accent în protejarea corpului iarna, în schimb vara acest lucru se întâmpla în exces. Piese de vestimentație la care apela de cele mai multe ori erau incomode și total nepractice fapt condamnat și consemnat de medici în rapoartele lor. De-a lungul secolului XX se remarcă modernizarea atât în cazul vestimentației, al

alimentației odată cu generalizarea consumului de pâine din grâu cât și al spațiului de locuit, acesta fiind încadrat în două categorii: bordeiul și locuințele de suprafață.

Primele descrieri despre felul în care era construit și dotat un spațiu de locuit, mai exact bordeiul, la sfârșitul secolului al XVIII-lea provin de la consulul Raicevich. În cele mai multe descrieri se menționează că aceste locuințe erau insalubre, primitive, iar oamenii „locuiesc în condiții mai rele ca zulușii”. Deși bordeiul era considerat ca fiind cea mai neigienică locuință, existau păreri, ca cea a doctorului C. I. Istrati, care considera că un bordei bine ars putea să fie superior caselor de suprafață.

Un alt subiect tratat în cel de al doilea capitol al lucrării, este legat de igiena alimentației, descrisă de medici precum: Constantin Caracaș, C. I. Istrati, Nicolae Manolescu, Nicolae Lupu, P. Cazacu, A. Urbeanu, G. Proca, Iacob Felix, Gheorghe Crăiniceanu ș.a. Alimentația țăranului era una deficitară, cu puține substanțe nutritive despre care nu existau cunoștințe și nici resurse financiare necesare diversificării regimului alimentar. De cele mai multe ori alimentele erau produse și păstrate în condiții improprii care determinau alterarea lor. În acest sens, în 1895 este adoptat un act normativ, „Regulamentul asupra privegherii sanitare a fabricațiunii alimentelor și a băuturilor și a comerțului cu alimente și băuturi”, în vederea combaterii acestei probleme.

Postul a fost o problemă intens dezbătută de către medici, acesta fiind asociat cu o cauză a dezechilibrului alimentar.

Soluția identificată pentru rezolvarea acestor probleme era educația țăranilor, aceasta fiind văzută ca un remediu în combaterea practicilor igienice ale populației rurale alături de împrăștiere.

„Este alcoolic românul? sau despre igiena băuturilor alcoolice”, sunt probleme la care autorul încearcă să ofere un răspuns. La sfârșitul anului 1899 se considera că alcoolismul reprezenta un pericol social în România. Alcoolismul era definit ca o boală cronică, un cumul de afecțiuni produse prin consumul exagerat de băuturi spirtoase sau o intoxicație a organismului cu alcool. S-a încercat întocmirea unor statistici privind numărul alcoolicilor din țară. Apar mișcări antialcool, se fac studii, apare revista „Antialcoolul”, se reglementează prin Legea sanitară modul de preparare al băuturilor spirtoase.

O altă temă dezbătută este cea despre „Pelagra, flagelul țăranului nostru sau despre nașterea unei maladii”. Autorul prezintă apariția bolii, care are loc odată cu folosirea porumbului pe scară largă în alimentația țăranului. Primele cazuri apar la populația săracă care consuma în mod frecvent mămăligă, iar pentru a combate boala s-au încercat unele măsuri precum înființarea unor spitale și azile de

pelagroși. Boala a fost eradicată în a doua jumătate a secolului XX, odată cu dispariția marilor focare de sărăcie.

În ultimul subcapitol, „Degenerarea rasei și pieirea neamului sau despre spaimele demografice”, este tratată problema demografică dictată de contextul social și politic al perioadei, când problema evreiască era un subiect curent, iar statisticile arătau supranatalitatea evreilor și supramortalitatea românilor. La sfârșitul secolului al XIX-lea, mortalitatea, în viziunea medicilor, era provocată mai ales de boli percutum pelagra, iar la începutul secolului XX apare problema mortalității infantile.

Ultimul capitol al lucrării, *Cultură medicală versus cultură țărănească*, este împărțit în două subcapitole: „Puterea culturii medicale: legi noi la oameni vechi” și „Cultură medicală și cultură țărănească la mijlocul secolului al XIX-lea în Principate: cazurile Marin Vărzaru și Stoiian Buruiană”. Primul subcapitol se referă la modernizarea actului medical, la apariția legislației sanitare în domeniu între 1874-1910. În al doilea subcapitol sunt prezentate măsurile pe care autoritățile le-au aplicat pentru a combate activitatea vindecătorilor fără studii în domeniul medical. Odată cu creșterea numărului de specialiști cu studii în domeniul medical, serviciile prestate de vindecători au început să fie solicitate din ce în ce mai rar, mai ales că împotriva lor statul a adoptat sancțiuni cu amendă sau închisoare până la 6 luni.

Constantin Bărbulescu, prin această lucrare, face o incursiune în lumea rurală de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. El face o radiografie a societății cu toate problemele ei de ordin social, economic, medical etc., așa cum au fost ele prezentate de medicii care au lucrat în diverse regiuni ale Vechiului Regat. De subliniat este faptul că pe lângă numeroasele subiecte ale vieții de zi cu zi ale țăranilor, medicii au tratat și subiecte care azi fac obiectul de studiu al sociologiei și etnologiei oferind informații utile cercetătorilor din aceste domenii, dar și celor care studiază sau sunt pasionați de istoria medicinei.

Dana Mircia

Laurențiu Vlad, *Istории românești ale ideii de Europa, secolele XVII-XXI (imagini, note, reflecții)*, Colecția Studii Europene, Iași, Editura Institutul European, 2021, 344 p.

Apărută în cadrul colecției Studii Europene a Editurii Institutul European, colecție care editează lucrări din domeniul construcției și integrării europene, cartea prof. univ. Laurențiu Vlad, reputat cercetător în domeniul imagologiei istorice și istoria mentalităților, apare într-un context potrivit dacă avem în vedere evoluțiile politice, sociale și culturale ale momentului în care unitatea europeană tinde să fie tot mai mult asaltată de tendințe centrifuge și afirmări tot mai exacerbate, ale naționalismelor. Acestor tendințe, vizibile și în spațiul românesc contemporan, poate să le răspundă acest proiect editorial care și-a propus să sondeze dilemele dar și dezbaterile existente în spațiul românesc al secolelor XVII-XX asupra modelelor de urmat pentru dezvoltarea societății românești dar și a ideii de „Europă” astfel cum apare ele la nivelul și în imaginarul intelectualilor români.

Apariția acestei lucrări are însă și o valoare științifică deosebită fiind, pe de o parte, un moment al sintezelor istoriografice asupra unei teme devenită un veritabil domeniu de cercetare, căruia autorul îi consacră de altfel primul capitol, Ideea de „Europa” în cultura română: o temă a istoriografiei autohtone dinainte și de după 1990. În același timp, ne aflăm și în fața unei sinteze „personale”, după cum însuși notează autorul în partea introductivă a lucrării, ea reprezentând de fapt materializarea unui demers de cercetare conturat cu aproape 25 de ani în urmă și concretizat, parțial, prin numeroase studii și articole publicate în reviste și volume colective din țară și din străinătate. Așadar, cartea recenzată este rezultatul cercetărilor, și am spune noi, a maturizării subiectului, încununând de fapt preocupările de cercetare dar și didactice ale autorului. În această ordine de idei, se impune să subliniem și faptul că sinteza, istoriografică și personală, este totodată și rezultatul concret al experienței didactice ale profesorului Laurențiu Vlad care a susținut mai bine de 15 ani cursul de Istoria ideii de Europa la Universitatea din București dar și cursuri cu o tematică înrudită la Universitatea Lucian Blaga din Sibiu. De altfel, valențele didactice ale volumului sunt cât se poate de evidente, și mai ales utile ca material didactic, prin opțiunea autorului de a susține analizele prin includerea, după fiecare capitol, a unor selecții din surse istorice relevante pentru temele abordate.

Așadar, volum de sinteză cu valențe didactice pronunțate, cartea se adresează atât cercetătorilor interesați de subiect, capitolul I consacrat istoriografiei problemei este extrem de util pentru orice demers tematic similar, dar și profesorilor și studenților de la specializări precum Relații Internaționale, Studii Europene sau Istorie, structura, stilul și maniera de abordare întemeiate pe o foarte riguroasă documentare dând valoare deosebită acestui volum.

Din punct de vedere tematic, cartea se încadrează în sfera abordărilor de istorie a ideilor și mentalităților fiind de fapt o istorie conceptuală a ideii de „Europa” în cultura românească.

Din punct de vedere structural, carte este împărțită în cinci capitole, „istorii” și „preistorii”, după cum le denumește autorul, în care este urmărită ideea de Europă în cultura română, în dimensiunea ei istoriografică și istorică. După cum aminteam anterior, primul capitol, cum este și firesc oricărui demers de cercetare, se concentrează asupra istoriografiei problemei sintetizând cele mai semnificative contribuții științifice de dinainte și de după 1990, într-o analiză care se concentrează atât pe direcțiile de abordare cât și pe interpretările celor mai semnificativi exponenți ai temei. Astfel, sunt abordate, folosind criteriul de expunere cronologic și într-o manieră comparativă, principalele contribuții ale lui Adrian Marino, Vlad Georgescu și Alexandru Duțu dar și ale unor precursori ai acestei teme, poate mai puțin cunoscuți, precum Pompiliu Eliade sau Eugen Lovinescu. Aceeași metodologie se regăsește și în analiza literaturii științifice apărută după 1990, realizată după o prealabilă selecție, utilă și necesară, ținând cont de faptul că după 1990 interesul pentru acest subiect a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă dar justificabilă. Pentru perioada de după 1990, s-a avut în vedere drept criterii de selecție două subiecte considerate esențiale: pe de o parte, cel al occidentalizării/modernizării societății românești iar, pe de altă parte, percepția autohtonilor asupra culturii europene și a locului civilizației nord-dunărene între cele ale Europei. S-au adăugat și alte repere selective precum poziția civilizației române în raport cu cea occidentală jalonând între două dimensiuni, marginalitate sau parte componentă. În principal, autorul a selectat și sondat acele demersuri care au valorificat dimensiunea istorică a ideii și conștiinței europene în spațiu românesc. Pentru perioada de după 1990 principalele analize istoriografice au vizat, evident, lucrările lui Alexandru Duțu și Adrian Marino care au continuat să abordeze subiectul dar și autori precum Răzvan Theodorescu sau Gheorghe Ceaușescu, în general, este vorba despre autori cu studii și articole publicate în diverse periodice culturale ale perioadei. Nu putem să nu notăm și remarca

autorului vizavi de formația profesională a profesorilor - evident și autorilor- de cursuri consacrate istoriei sau construcției europene, care se instituționalizează luând forma unor specializări universitare, în marea lor majoritate umaniști, istorici, filologi sau filosofi. Potrivit lui Laurențiu Vlad atare situație se explică prin faptul că la începutul anilor 1990 ei au fost reprezentanții singurelor domenii socio-umane care mai existau în programele universitare având deci disponibilitatea, înclinația și lecturile necesare pentru un asemenea demers.

Cu capitolul al doilea se inaugurează de fapt preistoria și istoriile ideii de Europa într-o succesiune cronologică. Astfel, capitolul cuprinde o analiză a scrierilor cronicarilor și oamenilor de cultură români care au formulat, fie explicit sau tangențial, proiecții asupra Europei în multiplele sale ipostaze. Remarcăm în acest capitol și faptul că autorul nu s-a oprit doar la analiza autorilor „consacrați” precum Grigore Ureche, Miron Costin, Radu Popescu sau Ion Neculce ci a integrat în analiză și autori precum Ioan Dobrescu, Zilot Românul sau Nicolae Stoica de Hațeg. Criteriile de analiză au fost aceleași ca și în capitolul precedent: cronologic și tematic constituind de fapt o sinteză riguroasă asupra imaginii Europei - geografice, religioase, confesionale sau culturale, atât a celei admirate dar și a celei blamate, acuzate de coruperea esenței românești. Se remarcă așadar faptul că Laurențiu Vlad a inventariat nu doar reprezentările unei Europe, idealizate, model de urmat ci și a celor care au văzut Apusul ca fiind o sursă nocivă, ca un potențial pericol pentru identitatea românească. E vorba despre autori precum Zilot Românul, Ioan Dobrescu și Grigore Andronescu pe care autorul, reluând formula lui Vlad Georgescu, îi încadrează între exponenții anti europenism-ului autohton.

Dacă primele două capitole respectă abordarea sintetică, istoriografică și istorică, următoarele trei capitole iau forma unor studii de caz. Astfel capitolele al treilea și al cincilea se concentrează pe analiza a două publicații periodice, „Albina Românească” (1829-1849) și respectiv, „Ideea Europeană” (1919-1929. Apreciem credem la justa valoare opțiunea autorului de a sonda publicațiile periodice (re)descoperite de altfel, în ultimii ani ca valoroase surse istorice. Intercalat, dar tot sub forma unui studiu de caz, în capitolul al patrulea autorul analizează modelele și referințele europene ale lui Barbu Catargiu astfel cum sunt ele reflectate în discursurile și scrierile politice ale acestuia din perioada 1855-1862. Viziunea cărturarului român se proiectează însă pe o analiză succintă pe care Laurențiu Vlad o realizează principalelor modele europene occidentale care au influențat civilizația românească în secolele XIX-XX, precedate de scurte note biografice dar și de trimiteri la modelele de referință, englez, francez și german susținute și de analize istoriografice ale

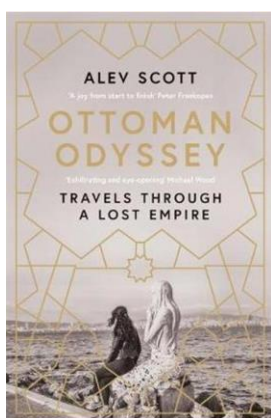
autorilor contemporani care au abordat această tematică. (Lucian Boia, Aurel Filimon, Pompiliu Eliade etc.) Opțiunea autorului pentru acest studiu de caz a fost de a trece dincolo de teoretizări și de a exemplifica, printr-un alt studiu de caz, maniera în care modelul occidental cu specificitățile sale „geografice” apare în viziunea lui Barbu Catargiu, opțiune întemeiată fără îndoială și pe faptul că acesta a fost primul ministru al guvernului unic al Principatelor Unite. Într-adevăr, considerăm că util poate pentru complexitatea dezbatelor asupra modelelor europene de referință ar fi fost o analiză comparată care să analizeze viziunea conservatorului Barbu Catargiu cu aceea a unui liberal de pildă, abordare însă care se regăsește, parțial, în sfârșitul capitolului sub formă de concluzii, unde sunt sintetizate principalele viziuni asupra Europei, atât ale unor intelectuali conservatori precum Apostol Arsache, Constantin N. Brăiloiu, Alexandru Lahovary, Titu Maiorescu etc. dar și a altor lideri, care se vor fi afirmat la începutul sec. al XX-lea. Cu siguranță, Laurențiu Vlad a ales acest studiu de caz atât prin prisma personalității și implicării lui Barbu Catargiu în viața politică dar și prin contextul perioadei în care a trăit, aceea a modernizării și europenizării Principatelor Române. Analiza a evidențiat perspectiva conservatoare, specifică unui exponent al conservatorismului, prin faptul că Franța nu apare ca fiind un model politic funcțional, de stabilitate constituțională dat fiind trecutul recent, revoluționar al acestui stat.

Capitolul al cincilea, ultimul decupaj, este destinat publicației „Ideea Europeană” în perioada primului deceniu interbelic. Alegerea acesteia precum și a perioadei a fost motivată de dorința autorului de a evidenția modul în care „s-au conturat elementele de identitate politică și culturală continentală în imaginarul autohton”. Subiectul își are locul deosebit în economia lucrării, dar și a temei în general, datorită faptului că 1918, prin actul Unirii, a impus fără îndoială (re)definirea viziunii asupra Europei și a dimensiunilor sale de model pentru noul stat român. Capitolul s-a structurat așadar în jurul unor teme dar și personalități culturale și politice care au apărut în paginile publicației între anii 1919-1928, mai exact în perioada în care revista a fost condusă de către Constantin Rădulescu-Motru și destinată, Laurențiu Vlad insistând și asupra tirajului și profilului cititorilor, intelectualilor, având deci un caracter enciclopedic, cosmopolit și european. În paginile publicației se regăsesc atât intervențiile unor intelectuali români (Virgil I. Bărbat, Cora Irineu, Marin Ștefănescu) dar și europeni precum Henri Barbusse, Giovanni Papini etc.).

În concluzie, prin studiile de caz: „cele destinate unor personalități precum Barbu Catargiu și Constantin Rădulescu-

Motru (în ultimul capitol, autorul insistă pe trei dintre articolele publicate de către acesta în „Ideea Europeană”) și cele consacrate publicațiilor periodice, considerăm că autorul și-a atins obiectivul de a reda, în succesiune cronologică și abordare tematică, evoluția ideii de Europă, a conștiinței „apartenenței sau ne-apartenenței la civilizația occidentală”. Salutăm așadar acest demers de istorie culturală cu puternice valențe didactice, încununare a unui proiect științific început în urmă cu mai multe decenii, astăzi complet maturizat, reflecție a istoricului și profesorului pe deplin format, istoricul Laurențiu Vlad.

Georgeta Fodor

Alev Scott, *Ottoman Odyssey. Travels through a Lost Empire*, Riverrun, 2018, 292 p.

Alev Scott explores how Turkey has been reinventing itself by reclaiming the legacy of its Ottoman past and, in the meantime, boosting nationalism. To this aim, she undertakes a journey through a dozen countries, in a region that came to be identified by Turkey's conservative strata as “the lands and peoples close to our heart” (*gönül coğrafyamız*), referring to ex-Ottoman territories, diasporas, and communities that are believed to share a common history and culture with Turkey.

Turkish-British author Alev Scott studied Classics at New College, Oxford. In 2011 she moved to Istanbul and taught Latin at the Bosphorus University. Alev published her first book, *Turkish Awakening* in 2014 focusing on issues such as mass migration, urbanisation and economics in modern Turkey. *Ottoman Odyssey*, her second book, published in 2018, was followed in 2019 by *Power & the People*, co-authored with Andronike Makres, which investigates the causes of democracy's descend into populism. In the aftermath of the 2016 failed coup attempt, she was documenting the deteriorating situation of Turkey and, as a result, Alev received many death threats. She left the country temporarily and found herself barred from returning with no explanation. Alev works as a freelance journalist and writes for numerous publications, including the *Guardian* and *Financial Times*, primarily reporting on Turkish domestic and foreign politics.

Shortlisted for the Stanford Dolman Travel Book of the Year Award in 2019, *Ottoman Odyssey* falls into the genre of travel memoir.

However, Alev's detailed historical account and sociological inquiry, brings a noteworthy contribution to (post-)Ottoman history and contemporary Turkish diaspora studies.

The idea of the book was born in 2014, when the author was reporting from south-eastern Turkey, near the Syrian and Iraqi borders, where she could catch a glimpse of Ottoman Empire's former glory which is still preserved in local traditions, religious practices and culture. Thus, she initially decided to write a book on the social legacy of the Ottoman Empire in the region, but as radical militants from Syria crossed the border and established cells in some south-eastern Turkish towns, her fieldwork turned too risky. She continued her research in Turkey and after the 2016 coup she headed to Greece, from where she was unable to return due to the Interior Ministry's entry ban on her passport.

Alev took her research off the beaten track. Not only she used a mosaic of sources to build her hypotheses: Ottoman and Turkish history books, Turkish and international media reports, novels published in former Ottoman lands, primary historical sources such as Evliya Celebi's *Seyahatname* or the letters of Lady Mary Wortley Montagu, and interviews with locals and stakeholders, but she also incorporated her own journey of self-discovery. While uncovering the roots and surviving bonds of the Ottoman heritage in present-day Turkey, Balkans, Middle East and Caucasus she traces her own ancestral origins (her mother is Turkish-Cypriot). Her interviewees embody the diversity of the former empire, ranging from Turkish car mechanics in rural Kosovo, Armenians in Jerusalem, Lebanese warlords to professors in Turkish universities in Sarajevo, turning the book into a culturally immersive and thought-provoking experience. Besides questions of religious coexistence, she inquires about forced migration, genocide, exile, diaspora, collective memory and identity.

The author remarks that "sometimes a lost home persists more strongly in memory than in reality" and asks herself: "If home is where your people are, what is left for those who stay behind?" To answer this question, she starts her journey from the „heart of the empire“, Istanbul, where she talks to a Russian Turk "left behind" at the outbreak of the Second World War, and assesses the metropolis' dying cosmopolitanism and its fading Ottoman social and architectural legacies. The author's travels through Turkey leads her to members of less known minorities, as the Afro-Turks, remnants of the Ottoman empire's oppressive slave trade with Africa, or the *dönme* community, respectively "crypto-Jews" disguised as Muslims.

Considering the author's personal experience and the book's genre, objective analyses are, as expected, infused with the author's

subjective observations, resulting in at times in unintentional biases. While the diversity of interviewees is precisely aimed at countering a stereotypical depiction of the ex-Ottoman dominions, it has a slightly different effect, especially when it comes to the depiction of the Balkans. The chapter “Minarets in the West” is particularly problematic as it builds on the views of rather eccentric, nonmainstream characters, zealous supporters of Turkey’s involvement in the region like the Bosnian professor teaching in the Turkey-founded International University of Sarajevo or the Serbian president of the Novi Pazar branch of the Friend of Sandzak - an organization that facilitates language classes, marriages and support networks for Serbians who emigrated to Turkey and Serbia-based self-identifying Turks -. Scott overestimates Turkey’s positive image and even economic engagement in the region. In this regard she writes that Bosnia-Herzegovina “is now occupied to a surprising extent by Turkish money”, turning into a study of “modern wannabe imperialism”, although Turkey has not even made it to Bosnia-Herzegovina’s top 5 trading partners in 2020 according to Trading Economics.

However, despite some inaccuracies and the inherent subjectivity of the genre, “Ottoman odyssey” offers a valuable account of post-Ottoman identities and the legacies of a multicultural Muslim empire. Both those who are interested in the politics and history of ex-Ottoman lands and those who are keener to discover the cultural fabric of the region and plan to travel through the “lost empire” will find the book equally intriguing and enjoyable.

At the end of her physical “Ottoman odyssey” and introspective journey to uncover her own identity, Scott concludes: “There is an interdependence between geography and culture which is strong enough to last millennia (...) whether real or imagined, the relationship shapes people’s identity. Homeland is where the collective heart is, and all the turmoil contained therein – and sometimes that is a place, not just a concept.”

Iulia-Alexandra Oprea